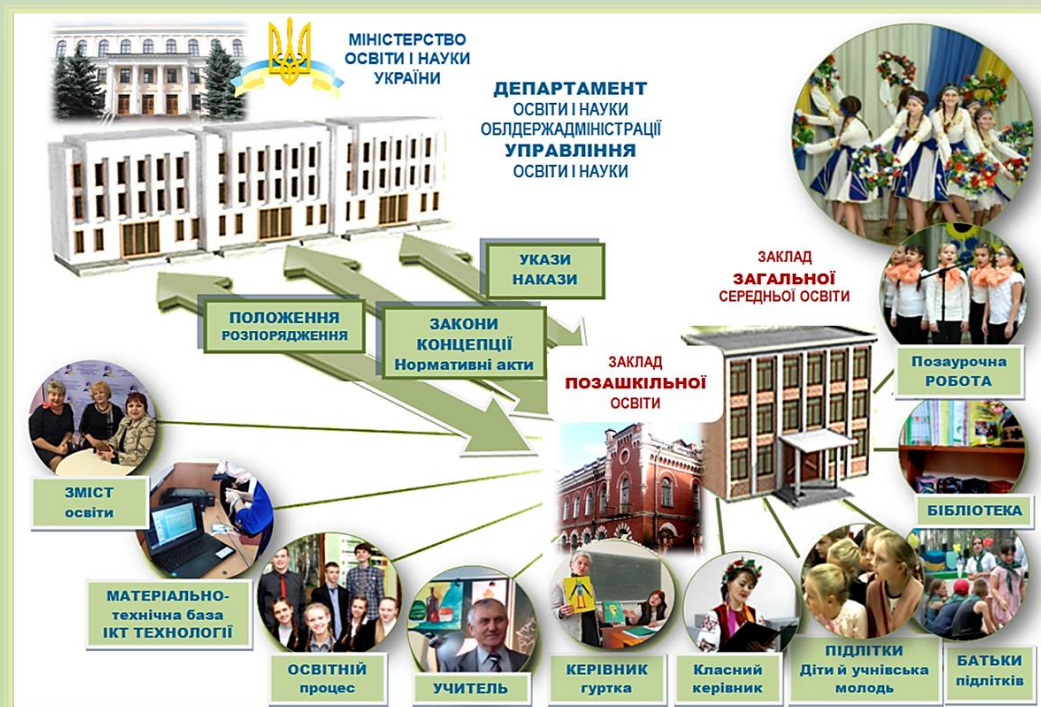

Міністерство освіти і науки України
Комунальний заклад Сумський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти

СЕРИХ ЛАРИСА ВОЛОДИМИРІВНА

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ:
теоретико-методологічний аспект

МОНОГРАФІЯ

Суми – 2026

УДК 373:374 – 043.5:37.015.31:7 – 053.6

С 33

*Рекомендовано до друку та практичного використання
Вченою радою Комунального закладу Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 9 від 26 червня 2026 року)*

Рецензенти:

Вербицький В. В., доктор педагогічних наук, професор, директор Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України;

Нікітін Ю. О., доктор історичних наук, професор, ректор Комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти;

Тихенко Л. В., кандидатка педагогічних наук, доцентка, директорка Комунального закладу Сумської обласної ради – обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю.

С 33

Серих, Л. В. Теорія і методика взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків : теоретико-методологічний аспект : монографія. Суми : РВВ КЗ СОППО. 2026. 221 с.

У монографії викладено теоретичні та методичні засади взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Розглянуто коло питань, тісно пов'язаних із застосування теоретико-методологічних детермінант в практиці роботи закладів загальної середньої та позашкільної освіти, дія яких спрямована на розробку системи естетичне виховання а закладі загальної середньої освіти та дітей та учнівської молоді в закладах позашкільної освіти.

Монографія буде корисною викладачам загальноосвітніх, позааікільних, професійних, вищих закладів освіти, аспірантам, магістрантам, студентам педагогічних університетів, учителям, керівникам гуртків, методистам, заступникам директорів, завідувачам відділів, соціальним педагогам, практичним психологам.

УДК 373:374 – 043.5:37.015.31:7 – 053.6

© Серих Л.В., 2026

© Суми, КЗ СОППО, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	7
РОЗДІЛ 1	8
ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	
1.1. Теоретичні детермінанти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти	8
1.2. Аксиологічний, компетентнісний, особистісно зорієнтований та суб'єктно-діяльнісний підходи до взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків	24
1.3. Естетичне виховання в контексті взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти	43
1.4. Психолого-педагогічні особливості підлітків в естетичному вихованні як суб'єктів взаємодії	61
Висновки до першого розділу	74
РОЗДІЛ 2	77
ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ	
2.1. Нормативно-методичні засади взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків	77
2.2. Вектори взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків	90
2.3. Базові основи естетичного виховання підлітків в освітньо-виховному процесі закладів загальної середньої освіти	107
2.4. Контент-аналіз варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків	116
2.5. Специфіка естетичного виховання підлітків у закладах позашкільної освіти	129
Висновки до другого розділу	139
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	141
Список використаних джерел	145
Додатки	183

ВСТУП

У монографії здійснено теоретичне узагальнення і представлено наукове осмислення проблеми щодо естетичного виховання підлітків, що виявляється у підготовці науково-обґрунтованої концепції, обґрунтуванні та розробці педагогічної системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків та її експериментальній перевірці.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дослідженні вперше сформульовано й науково обґрунтовано теоретичні та методичні засади взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Уперше з'ясовано вихідні теоретико-методологічні позиції дослідження взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, доведено актуальність наукової проблеми на соціокультурному, науково-педагогічному та освітньо-практичному рівнях.

Теоретичний аналіз наукових розвідок дозволив визначити філософські, соціокультурні та психолого-педагогічні детермінанти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, обґрунтувати аксіологічний, компетентнісний, особистісно зорієнтований та суб'єктно-діяльнісний підходи до естетичного виховання підлітків.

За результатами дефінітивного аналізу визначено сутність поняття «взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків» як цілісний динамічний педагогічний процес організованої узгодженої освітньо-виховної діяльності суб'єктів закладів загальної середньої та позашкільної освіти, спрямований на розвиток естетичної вихованості підлітків як інтегрованої якості особистості через культурне збагачення, активізацію партнерських, суб'єкт-суб'єктних відносин, досягнення спільної мети, цілей, завдань, прагнень, здобуття ними здатностей використовувати інтеріоризовану систему естетичних цінностей для конструювання нових моделей власної творчої діяльності, нових результативних дій і взаємодії.

Розкрито психолого-педагогічні особливості підлітків, що дозволяє розглядати їх як суб'єктів педагогічної взаємодії в естетичному вихованні.

Теоретично обґрунтовано, розроблено, здійснено моделювання системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, яку визначено як відкрите для зовнішніх впливів складне утворення, що відображає цілісність процесу, деталізоване складовими

концептуального, методологічного, процесуального й діагностичного блоків і презентовано у вигляді складної багатовекторної структурно-функціональної педагогічної моделі системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Розкрито структуру і зміст взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, що синтезовані в мотиваційно-ціннісну, інформаційно-змістову та рефлексивну цілісність.

Заохочуємо всіх зацікавлених педагогів до співпраці!

Усім бажаємо Миру та плідної взаємодії!

Sierykh L. V. Theory and methods of general secondary and extracurricular education institutions interaction in teenagers' aesthetic education

The monograph provides a theoretical generalization and presents a scientific understanding of the problem of teenagers' aesthetic education, which is manifested in the preparation of scientifically sound concept, justification and development of pedagogical system of interaction of general secondary and extracurricular (out-of-school) education in aesthetic teenagers' education and its experimental verification.

The scientific novelty of the obtained results is that for the first time the theoretical and methodical bases of interaction of general secondary and extracurricular education establishments in teenagers' aesthetic education are formulated and scientifically substantiated in the research. The initial theoretical and methodological positions of the interaction of general secondary and extracurricular education institutions in the teenagers' aesthetic education were clarified for the first time, the urgency of the scientific problem at the sociocultural, scientific-pedagogical and educational-practical levels was proved.

Theoretical analysis of scientific research allowed to determine the philosophical, socio-cultural and psychological-pedagogical determinants of general secondary and extracurricular education interaction, to substantiate axiological, competence, person-oriented and subject-activity approaches to aesthetic education of teenagers.

According to the results of the definitive analysis, the essence of the concept of «interaction of general secondary and extracurricular education in the aesthetic teenagers' education» as a holistic dynamic pedagogical process of organized educational activities of general secondary and extracurricular institutions, aimed at

developing aesthetic education of teenagers as an integrated quality of personality through cultural enrichment, activation of partnerships, subject-subject relations, achieving a common goal, goals, objectives, aspirations, gaining their ability to use internalized system of aesthetic values to construct new models of their own creative activities, new effective actions and interaction.

The psychological and pedagogical features of teenagers are revealed, which allows us to consider them as subjects of pedagogical interaction in aesthetic education. Theoretically substantiated, developed, implemented modeling of the system of interaction of general secondary and extracurricular education in teenagers' aesthetic education, which is defined as open to external influences as complex formation that reflects the integrity of the process, detailed by components of conceptual, methodological, procedural and diagnostic blocks and presented by multi-vector structural-functional pedagogical model of the system of interaction of general secondary and extracurricular education institutions in the teenagers' aesthetic education. The structure and content of the interaction of institutions of general secondary and extra-curricular education in the aesthetic education of teenagers, which are synthesized into a motivational-value, informational-content and reflective integrity, are revealed.

We encourage all interested teachers to cooperate!

We wish everyone Peace and fruitful cooperation!

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВЗ – взаємодія

П – підлітки

ПВЗ – педагогічна взаємодія

ЕВ – естетичне виховання

ЕС – естетичне середовище

ЕВС – естетико-виховне середовище

ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти

ЗПО – заклад позашкільної освіти

ЗВО – заклад вищої освіти

ЗНЗ – загальноосвітній навчальний заклад

ПНЗ – позашкільний навчальний заклад

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

КЕ – констатувальний етап дослідження

ФЕ – формувальний етап дослідження

ІКТ – інформаційно-комунікативні технології

ПКТ – проєктно-комунікативні технології

МОНУ – Міністерство освіти і науки України

ІПВ – Інститут проблем виховання

НАПНУ – Національна академія педагогічних наук України

КЗ СОППО – Комунальний заклад Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

КЗ СОР ОЦПО та РТМ – Комунальний заклад Сумської обласної ради – обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

1.1. Теоретичні детермінанти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти

Глиbokі зміни в усіх сферах людської життєдіяльності, у тому числі в культурному освоєнні людиною світу, значно вплинули на характер мислення людини, на якісні зміни у вирішенні проблем виховання, актуалізували необхідність його підвищення в закладах освіти. Дотримуємось позиції, що сучасна педагогічна теорія і практика не можуть вирішувати завдання взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків у відповідності до вимог сьогодення без урахування досягнень інших наук. Вважаємо, що визначення теоретико-методологічних засад, педагогічних умов взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти й сутнісних ознак естетичної вихованості підлітка можливе лише шляхом інтеграції філософських, соціологічних, педагогічних та психологічних знань. З огляду на зазначене, зупинимось на висвітленні філософських, соціокультурних та психолого-педагогічних чинників, які детермінують становлення і розвиток особистості (*детермінанта* – чинник, що зумовлює певне явище, подію (Тлумачний словник сучасної української мови, 2007).

Глобальні інтеграційні процеси сучасного світу – об'єктивна тенденція розвитку всіх сфер суспільного життя (Серих, 2021 а). Вони «охопили суспільне виробництво, культуру, духовне життя, освітню та наукову сферу, ставши визначальними факторами формування способу та якості життя усього світу та окремих державно-організованих суспільств» (Ващук, 2011, с. 6). Освіта, перетворившись на продуктивну силу, визначає успішність націй та країн. Тож освіта стала предметом пріоритетної уваги національної та міжнародної політики. Відомо, що концепція якості вищої освіти синтезує частинні концепції, розроблені в рамках Болонського процесу й системно об'єднані однією метою (Серих, 2021 а). До них належать – концепція трьохчастинної (формальна, неформальна, інформальна) освіти впродовж життя; концепція компетентнісного підходу та ін. З огляду на це, окреслюються

тенденції якості освіти – упровадження *інноваційних технологій*, які за останнє десятиліття якісно зросли у форматі геометричної прогресії. Феноменальне відкриття фундаментального явища природи – *інформації*, яка є генералізаційно-єдиною первісною субстанцією Всесвіту і привертає особливу увагу представників гуманітарної сфери: «Той, хто володіє інформацією, володіє всім світом» (Серих, 2021 а). Цей вислів уже не є основовизначальним у розумінні успішної стратегії розвитку. Той, хто продукує знання (інформацію, технології), здатен впливати і коригувати хід будь-якого процесу. Сьогодні загострюється потреба у розширенні діапазону можливостей та глибинної структуризації наукоємної складової *потенціалу нації*, і навіть не потреба, а вимога чи то навіть єдиний можливий вектор розвитку країни, елемент виживання. У цьому контексті відбувається *гуманітаризація* наукових знань, що забезпечує розвиток особистості в контексті загальної культури особистості, *гуманізація* стосунків, яка передбачає визнання прав особистості на унікальність, внутрішню свободу та активність, впевненість у здатності кожної людини до необмеженого розвитку і самореалізації всіх своїх сутнісних сил, здібностей і талантів у різних сферах життєдіяльності (*Філософія культури*, 2005).

У світлі нової освітньої парадигми, людина, яка навчається, розглядається як складна відкрита система, що підпорядковується всезагальним закономірностям самоорганізації систем. У зв'язку з цим, освітня діяльність має ґрунтуватись на основних положеннях і принципах *синергетики* як важливої складової сучасної філософії освіти, а формування особистості (як складний процес) здійснюватиметься в результаті цілеспрямованого виховання. Визначальну роль в цьому відіграє систематична діяльність як закладу загальної середньої, так і позашкільної освіти, оскільки в цих закладах закладаються всі базові ціннісні орієнтації, засвоюються основні соціальні норми та відносини, формується мотивація соціальної поведінки. У вихованні й соціалізації підлітків беруть участь сім'я, заклади освіти, дитячі угруповання, громадські організації та ін. Найбільш ефективні у вихованні, на нашу думку, є взаємовідносини між закладами загальної середньої та позашкільної освіти (Серих, 2021 а).

Відтак, *глобалізацію, інформатизацію та гуманізацію суспільних відносин*, які зумовили посилення ролі людини у всіх сферах життєдіяльності, визначаємо *соціокультурними детермінантами* взаємодії закладів загальної середньої та

позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків як на суспільному, так і на особистісному рівні (Серих, 2021 а).

У зв'язку з цим відбувається переосмислення системи відтворення та ретрансляції знань, нової парадигми освіти й виховання. Якщо тривалий час філософією освіти була «діалектико-матеріалістична теорія пізнання в її західноєвропейському варіанті, то в Україні на початку ХХІ століття розроблено нову філософію освіти, яка узагальнює різні, найбільш прогресивні ідеї: філософію всеєдності, концепцію ноосфери, глобальної освіти, філософію серця, життєтворчості, діалогу культур, ідеї синергетики, впливу космосу на життя людини та інші. Сучасна філософія освіти пропонує замість діалектико-матеріалістичної методології використовувати *синергетичний, структурно-функціональний, логіко-когнітивний, неопозитивістський* (неопозитивізм сприяв розвитку семантики), *феноменологічний, антропологічний, теологічний, аксіологічний та інші принципи і підходи*» (Скубашевська, 2010, с. 11). З огляду на це, освіта й виховання мають готувати людину, органічно адаптовану до життя в світі різноманіття зв'язків – від контактів з найближчим оточенням до глобальних комунікацій. Тому важливо «навчити індивіда співжиттю з іншими людьми й суспільними структурами, вміти регулювати різні психологічні, соціальні, політичні, міжнаціональні конфлікти з дотриманням вимог культури плюралізму думок» (там само, с. 12).

Синергетичний підхід дозволяє окреслити нову парадигму сучасної педагогіки мистецтва, яка, оновлюючи усю концептуальну схему мистецького навчання, модернізуючи загальну модель постановки й розв'язання освітніх проблем, спрямовує їх на розвиток креативності й гнучкості мислення особистості (Цюй Ге, 2019, с. 127). Синергетичний підхід (Л. Новікова, Н. Селіванова) «передбачає розгляд виховання як процесу, в значній мірі самоорганізованого, заснованого не на прямих причинно-наслідкових зв'язках, а протікає неоднозначно, який зазнає багатьох впливів як зсередини, так і ззовні: закономірних і випадкових, передбачуваних і стихійних, упорядкованих і хаотичних. Найчастіше синергетика застосовується для опису поведінки складноорганізованих систем, до числа яких належать і виховні системи». До синергетики відносимо й ідею реалізацію в виховному процесі *амбівалентного підходу*, запропонованого Л. Новіковою. Він пов'язаний з розглядом педагогічного явища через «дуальну опозицію» і виник при вивченні таких

феноменів педагогічної практики як колектив і індивідуальність, хаос і порядок, свобода і відповідальність, диференціація і інтеграція (Серих, 2021 а).

Феноменологічний підхід – це підхід, де головним є не поведінка, а зміст сприймає і переживає свідомості: що я у себе в свідомості бачу і як я це переживаю. Феномен – це і відчуття, сприйняття, подання, і думка, що є важливим у сприйманні, аналізі, інтерпретації творів мистецтва. *Антропологічний підхід* у вихованні враховує гуманну природу суспільства, створює умови для розвитку соціуму, продуктивного існування кожної особистості, є фактором її гармонійного розвитку.

Відомий у науковому колі *позиційний підхід* до виховної діяльності педагога виступає альтернативою традиційному нормативно-функціональному підходу. Він будується на основі ідеї, що виховання – це особлива духовно-практична діяльність. За такого підходу позиція вихователя має *полісуб'єктну* структуру: «педагог як вихователь – зазначає Н. Селіванова – суб'єкт виховного впливу у взаємодії (прямої і опосередкованої) з дитиною і дитячим співтовариством закладу; суб'єкт особистісного і професійного розвитку себе (саморозвитку) як вихователя; суб'єкт формування і розвитку педагогічного колективу як колективу вихователів; суб'єкт взаємодії з соціальними спільнотами та інститутами (які «виходять» на дитину) й стимулює прояв їх виховного потенціалу» (Селіванова, 2010, с. 19).

Важливою є думка Левчук М. про означення взаємодії органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань в умовах децентралізації. Автор наголошує на тому, що, процеси демократизації в країні зумовлюють існування та функціонування управлінських інституцій, де кожна інституція зацікавлена у *партнерських відносинах з усіма організаціями, установами, спонсорами, широким громадським загалом* (Левчук, М., 2018). Використання в управлінській практиці такої взаємодії має бути спрямовано на створення постійно діючої комунікації з представниками громади, заклади освіти при цьому набувають об'єкт-суб'єктних рис такої комунікації та інноваційності. Якщо сутність традиційної освіти полягає у відтворенні педагогічного досвіду, інноваційна освіта забезпечує умови для випереджального зростання духовних потреб людини протягом усього її життя. Розвиток індивідуальності особистості розглядається як вища *духовна цінність суспільства*, як головна продуктивна сила, в якій проявляється органічна єдність мети і засобу (Серих, 2021 а).

Означена наукова думка підтримана в працях В. Андрущенка (2002), О. Биковської (2017), С. Гончаренка (2011), В. Кременя (2011), О. Левченко (2010), С. Ніколаєнка (2006), В. Химинець (2009) та інших вчених. Але найбільш повно, на нашу думку, означена ідея концептуалізована у наукових доробках академіка В. Кременя (Кремень, 2005, 2008, 2011), який наголошує, що *«людиноцентризм – це нова якість філософського розуміння людини, котра переважає як масштаби ренесансного антропоцентризму і гуманізму, так і філософської антропології, оскільки виходить за їх межі»* (Кремень, 2011). Ця нова філософсько-світоглядна позиція акцентує увагу на вивченні людини в усіх її сутнісних аспектах, виявленні внутрішніх, глибинних основ її буття, на особистісних цінностях та способах і можливостях їх реалізації (Кремень, 2011, с. 14–15). Як цілком слушно зауважує В. Кремень, *«особливість філософії людиноцентризму полягає в тому, що вона привчає бачити причини всього того, що відбувається з людиною, в ній самій, дозволяючи їй залишатися самою собою. Таке право може усвідомлюватися лише в тому випадку, коли своїм центром, причиною своїх рухів людина розглядає саму себе»* (Кремень, 2011, с. 20).

Підтримуємо думку вченого про те, що метою й сенсом життєдіяльності людини є *найважливіші цінності* – життя, свобода, благополуччя, заради яких вона творить, бореться, мріє і вірить. Забезпечення реалізації цих цінностей (*аксіологічний підхід*) є важливим завданням на шляху входження України до світового співтовариства. У цьому аспекті для всіх сфер соціального, культурного... життя посилюється значення людиноцентризму як філософської рефлексії про людину (Кремень, 2011, с. 14). Учений цілком слушно наголошує, що в умовах демократизації українського суспільства *«з'являється нове прочитання смислу буття, різко розширюються горизонти існування, людина починає відчувати високий смисл в подальшому розвитку Вітчизни і потребу у власній активній участі в її розбудові»* (Кремень, 2011, с. 17).

Беручи до уваги основні положення наукових праць В. Кременя стосовно досліджуваної нами проблеми, дозволимо собі зробити висновок про те, що суспільне життя впливає на ЗЗСО та ЗПО, дозволяє розширити внутрішню духовну свободу підлітків засобами взаємодії означених закладів, розвинути естетичні, морально-ціннісні орієнтації: повага у поєднанні з вимогливістю, толерантність, солідарність, взаємодопомога, самоорганізація й самодопомога. Це, своєю чергою, сприяє становленню якісно іншого статусу особистості як

суб'єкта й носія оновлених морально-естетичних цінностей та зумовлює здатність до самореалізації, прийняття нею власних цінностей у формі життєвих цілей, мотивів та інтересів, прагнень і потреб. У загальному сенсі слід зазначити, що потреба у координації взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти слугує об'єктивною основою суб'єктивних відносин, спрямованих на зняття суперечностей між інтересами окремих осіб або соціальних груп та реально уможливають естетичний розвиток підлітків.

Не применшуючи значущість доробків названих вище науковців, все ж зауважимо, що саме *філософія людиноцентризму* найбільш дотична до проблем сучасного буття, з якого продукується свідомість, духовність, ідентичність, *ціннісна основа «Я-концепції»* особистості (Серих, 2021 а).

Проаналізувавши філософські детермінанти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, визначаємо сутність педагогічної взаємодії, зміст якої та смисл розкриваються як на рівні окремих контактів, так і в контексті спільної діяльності. Адже розглядаємо міжсуб'єктну педагогічну взаємодію (взаємодію між учасниками освітньо-виховного процесу закладів загальної середньої та позашкільної освіти, а саме між суб'єктами педагогічної взаємодії (ПВЗ): учитель – учень, керівник гуртка – вихованець, учень – керівник закладу освіти (заступник директора, голова методичного об'єднання, учитель – психолог, учитель – батьки, учні – батьки, батьки – учні) у закладі загальної середньої освіти та у ЗПО в масовій роботі, у позакласній роботі ЗЗСО, що врегульовує відносин «особистість-суспільство», передусім наголосимо, що взаємозв'язок з учасниками педагогічної взаємодії, з конкретним його змістом – це співвідношення індивідуальної частки кожного з учасників у спільну справу (Серих, 2021 а).

Науковці виділяють три моделі спільної діяльності: спільно-індивідуальна (кожен учасник робить свою частку загальної справи незалежно від інших); спільно-послідовна (загальне завдання виконується послідовно кожним); спільно-взаємопов'язана (має місце одночасна взаємодія кожного учасника з усіма іншими) (*Сутність взаємодії*, 2013, с. 1). Це зумовлює визначення ознак спільної діяльності – це наявність загальних цілей для учасників взаємодії (ВЗ); формулювання загальної мотивації для досягнення мети; розподілення єдиного процесу досягнення колективної мети на певні складові, тобто на окремі, але функціонально пов'язані сукупності дій, операцій та їх розподіл між учасниками взаємодії; об'єднання (суміщення) індивідуальної діяльності та

сприяння виникненню взаємозв'язків і взаємозалежності між учасниками цієї діяльності; погоджене, координоване виконання розподілених і об'єднаних індивідуальних діяльностей усіх учасників; наявність єдиного завершального результату, загального для учасників спільної діяльності; єдине просторово-часове функціонування учасників взаємодії (Серих, 2013 d).

Своєю чергою, необхідність розкриття педагогічної взаємодії як дефініції вимагає психолого-педагогічного аналізу поняття «взаємодія» і дозволяє окреслити його *психолого-педагогічні детермінанти*. Поняття «взаємодія» складається з двох коренів – «взаємо» і «дія» і означає «взаємний», «обопільний, який стосується обох сторін» (Серих, 2013 d, 2021 a). У взаємодії передбачається участь різних суб'єктів, але цих суб'єктів може бути не лише два (як на це вказує визначення «обопільний»). Серед структур взаємодії слушною є модель діадичної взаємодії (ВЗ у діаді), яку обґрунтували американські психологи Д. Тібо та М. Келлі (Kelli, 1998), сутність якої зводиться до таких положень: будь-які міжособистісні взаємини є взаємодією, реальним обміном поведінковими реакціями в межах певної ситуації тощо. За таких умов загальна мета як найважливіший компонент спільної діяльності уособлює ідеально представлений майбутній результат, який буде досягнуто спільністю індивідів (колективний суб'єкт) у ході «взаємодії» (Серих, 2013 d, 2021 a).

Важливим психолого-педагогічним чинником спільної діяльності є *спільна мотивація*, яка спонукує людей на досягнення спільної мети, співвідносячи індивідуальні й колективні мотиви (Серих, 2021 a). *Спільні дії як психолого-педагогічні детермінанти*, спрямовані на реалізацію поточних і перспективних завдань спільної діяльності із завершальним загальним результатом (важливо при цьому суб'єктивне відображення результату індивідуальними й колективними суб'єктами). Умовою виконання спільної діяльності є процеси розподілу, об'єднання, погодження, управління індивідуальними цілями, мотивами, діями й результатами (*Сутність взаємодії*, 2013, с. 2), це дозволяє в межах нашого дослідження організовувати, планувати, проводити освітньо-виховну взаємодію закладів загальної середньої та позашкільної освіти відповідно до визначеної мети і цілей естетичного виховання підлітків (Серих, 2013 d). Резерви для оптимального забезпечення взаємодії у врахуванні та поєднанні педагогічного впливу і власної активності підлітка, що виявляється у

відповідних уявленнях або опосередкованому впливі на педагога й на самого себе (самовиховання) (Сєрих, 2021 а).

Взаємна активність вихователя і вихованців у педагогіці позначається поняттями «педагогічна взаємодія», «педагогічне партнерство», «педагогічне співробітництво». Розглядаючи педагогічне співробітництво у контексті міжсуб'єктної взаємодії, визнаємо, що педагогічне співробітництво передбачає дії, які сприяють організації спільної діяльності, забезпечують її успішність, узгодженість, ефективність. Цей вид взаємодії науковці позначають поняттями «кооперація», «згода», «пристосування», «асоціація»; «суперництво», що утворює дії, які певною мірою розхитують спільну діяльність, створюють перепони на шляху до порозуміння або позначають поняттями «конкуренція», «конфлікт», «опозиція», «дисоціація» (ця класифікація в основі має дихотомічний поділ видів взаємодій); інша – кількісний аспект, тобто орієнтується на кількість суб'єктів, які беруть участь у взаємодії, згідно з якою, розрізняють взаємодію між групами, між особистістю та групою, двома особистостями (Сєрих, 2013 d; 2021 а).

Крім того, «спілкуючись, обмінюючись інформацією, людина виробляє *форми й норми спільних дій*, організовує й координує їх, чим уникає розриву між комунікацією та взаємодією. За цих умов, структуру взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти визнаємо як систематичні, регулярні дії суб'єктів, спрямованих один на одного, що мають на меті викликати відповідну реакцію, яка зумовлюватиме нову реакцію того, хто здійснює вплив (Сєрих, 2013 d; 2021 а).

Розглядаючи типологію партнерства на підставі структури міжсуб'єктної взаємодії, С. Жданенко характеризує партнерську взаємодію «з точки зору свідомого регулювання взаємин між суб'єктами як механізм забезпечення соціальної злагоди та визначає такі її процедурні елементи, як-от: діалог, компроміс, консенсус, розподіл видів діяльності, кооперація» (Жданенко, 2002, с. 85). У цьому контексті діалог, що здійснюється у формі дискусій, медіації, фасилітації, конференцій, круглих столів, обговорення актуальних проблем у пресі, на телебаченні і за допомогою мережі Інтернет, виконує функцію забезпечення взаєморозуміння представників різних соціальних груп, державних установ та ін. Очікуваним результатом діалогу між суб'єктами партнерської взаємодії, на думку дослідника, є «консенсус щодо потреб, інтересів і цілей, а також щодо способів їх досягнення, який здійснюється

шляхом знаходження компромісу на таких принципах партнерської взаємодії, як-от: добровільність, рівноправність, взаємна корисність, спільний пошук взаємоприйняттого результату, взаємна відповідальність» (там само, 2002, с. 86). Стає очевидним, що педагогічне партнерство передбачає не лише досягнення домовленостей між суб'єктами, а й – спільні зусилля, які здійснюються шляхом розподілу видів діяльності й кооперації та які спрямовані на досягнення загальних та індивідуальних цілей партнерської взаємодії. Таким чином, ми запроваджуємо міжсуб'єктну взаємодію закладів загальної середньої та позашкільної освіти, яка спрямована на досягнення загальної спільної та індивідуальної цілі – естетичне виховання підлітків (Серих, 2013 d; 2021 a).

Результати теоретичного аналізу зумовили використання найбільш прийняттого в дослідженні поняття «педагогічна взаємодія». Наголошуючи на надзвичайності педагогічної взаємодії, педагоги стверджують, «вона має контакт в діаді, тріаді, групі як сукупному суб'єкті, що відрізняється за складом, характером виконуваної діяльності» (*Сутність взаємодії*, 2013) в учнівському, педагогічному, батьківському, єдиному навчальному колективі); є складним взаємозв'язком суспільних явищ – системи освіти, суспільства тощо. Варто зазначити, що залежно від конкретної ситуації, кількість суб'єктів, які беруть участь у педагогічній взаємодії, може трактуватися по-різному, без обов'язкового посилення на двобічність (Серих, 2013 d; 2021 a).

Проблема «педагогічної взаємодії» в освітньо-виховному процесі досліджувалася науковцями в різних аспектах, зокрема: взаємодія викладача й студента та характер дидактичної емоційної ВЗ під час організації самостійної роботи (С. Болтинець, 2002; С. Гончаренко, 2011; В. Орлов, 2003 та ін.); «педагогічна взаємодія» й «педагогічне спілкування» як взаємодія учителя й учня (І. Зимня, 2004 та ін.); «виховна взаємодія», спрямована на формування особистості учня (Т. Кравченко, 2009; І. Підласий, 2008 та ін.); дидактичне спілкування учителя й учня (А. Реан, 2016 та ін.); «емоційна взаємодія» як компонент педагогічної системи, місце і роль емоційного фактора в системі гуманізації ПВЗ (Л. Бучок, 2018, І. Гапійчук, 2003); «дидактична взаємодія» педагога й учня як фактор оптимізації процесу навчання (О. Линник, 2013), посилення інтелектуального та емоційного взаємозв'язку в процесі навчання й виховання (С. Барилко, 2009; І. Бех, 2003; 2003а; 2015; 2011, ін.); взаємодія закладу освіти із соціальними спільнотами, іншими інституціями (сім'єю, творчими, спортивними об'єднаннями, музеями, громадськістю, соціальними

службами та ін.) (І. Головська, 2012; О. Гурін, 2015; К. Десятник, 2012; Л. Зінченко, 2013; О. Кіян, 2011; О. Ковальчук, 2013; В. Курільченко, 2016; О. Липецький, 2013; В. Муромець, 2013; А.Самолук, 2015; І. Слятїна, 2016; 2011; І. Шкільна, 2014 та ін.) (Серих, 2013; 2021 а).

Так, у процесі ВЗ відбуваються взаємовпливи учасників спільної діяльності, котрі породжуються відносинами в освітньо-виховному процесі і які, на думку Л. Журавльової (Журавльова, 2008), є необхідні у виокремленні й використанні в аналізі спільної діяльності нових складових, які детерміновані спрямованістю на спільний предмет, тобто предметно спрямовані взаємодії.

До психолого-педагогічних детермінант взаємодії науковці відносять також *художньо-естетичне спілкування*, умовою якого, на думку В. Орлова, є діалог між трьома суб'єктами: викладачем, студентом, твором мистецтва. Діалогічне спілкування в такій тріаді, має свої характерні особливості. Це діалог студента, викладача, й автора художнього твору. Особливістю такого спілкування є виконання специфічної вимоги до уроку мистецтва, умова говорити зі студентами мовою мистецтва (Орлов, 2003). Взаємодія ЗЗСО та ЗПО спрямована не тільки на діалог з мистецтвом у тріаді (керівник гуртка – вихованець – твір мистецтва), але й дозволяє освоїти підліткам весь комплекс методів і механізмів творчої естетичної діяльності; способи пошукової та креативної діалогової взаємодії, що підвищує їх уміння вчитися, мотивацію на успіх сьогодні та в майбутньому, естетично виховує (Серих, 2013 d; 2021 а).

Унаслідок означених аспектів під «взаємодією» розуміється така *система дій учасників* колективної діяльності, за якої вчинки однієї людини чи групи осіб зумовлюють певні дії інших людей, а вчинки останніх викликають певні дії першої групи індивідів. В. Андрєєв характеризує ВЗ, як організацію спільної діяльності людей, яка сприяє розкриттю смислу їх конкретних дій. Інтерактивний акт спілкування полягає в обміні діями, а не тільки знаннями, ідеями, а й діями, які допомагають партнерам здійснювати спільну діяльність. За такої взаємодії відбувається обмін інформацією, спільна дія, тобто комунікація організовується у процесі спільної діяльності.

Характеризуючи педагогічну взаємодію в структурі *спільної діяльності*, К. Приходченко виокремлює два аспекти: предметно спрямовані (цільові) взаємодії, з одного боку, органічно вводяться у психологічну структуру спільної діяльності, а з іншого – вони змінюють структури індивідуальної діяльності її учасників, підкоряючи їх загальним цілям і завданням. Тобто

взаємодія перетворює, перебудовує виконувану діяльність із індивідуальної – у спільну (Приходченко, 2007), таким чином, з поглибленням зв'язків всередині взаємодії збільшується виховний потенціал на підлітків. Така взаємодія буде успішною за умов, коли педагог готовий *до рівноправного діалогу* на засадах взаємоповаги, взаєморозуміння, користується повагою і довірою підлітків, а вони сприймають і оцінюють особистість педагога (Серих, 2013 d; 2021 a).

Питання співвідношення ВЗ й *спільної діяльності* – це не що інше, як продовження дискусії з приводу *співвідношення спілкування й діяльності*, у ході якої виокремилися дві протилежні позиції (Серих, 2013 d; 2021 a). Відповідно до першої позиції, спілкування є частиною діяльності, відповідно до другої, воно принципово відрізняється від діяльності, адже пов'язує суб'єкт не з об'єктом, а з іншим суб'єктом (Б. Ломов). В. Андрєєв запропонував компромісний варіант, коли спілкування є аспектом спільної діяльності, самостійним феноменом. Натомість, Б. Терещук, В. Скиба вважають, що спілкування й діяльність взаємоперехресуються, вони не є тотожними явищами, спілкування не тотожне діяльності й не є її частиною, а співвідноситься з діяльністю як два взаємоперехресних кола. Інакше кажучи, з одного боку, спілкування може виступати як умова або складова будь-якої діяльності і як специфічна комунікативна діяльність, а з іншого – його можна розглядати як самостійне й відмінне від діяльності соціально-психологічне (Серих, 2013 d; 2018; 2021 a).

Аналізуючи *психолого-педагогічні детермінанти*, визнаємо спілкування як складний процес та наголошуємо, що воно може бути не лише *актом усвідомленого, раціонально оформленого процесу*, інформаційного обміну, а й *емоційним контактом* між індивідами (через спілкування реалізується взаємодія із суб'єктом) й це означає, що під час взаємодії реалізуються певні цілі, взаємовплив та інформаційний обмін, пізнання один одного, емоційне ставлення, а також відбуваються взаємні зміни (Серих, 2018; 2021 a).

Розглядаючи питання взаємодії в різних гуманітарних науках, дослідницею О. Саркісовою встановлено, що в педагогічному аспекті взаємодія розглядається як *«неодмінна складова навчання як спільної діяльності; у соціологічному аспекті – розкривається у контексті її значущості для певної соціальної спільності, групи; у психологічному аспекті – характеризується як система взаємообумовлених дій між окремими особами та групами, процесуальна сторона діяльності»* (Саркісова, 2013). Науковець визначає

групову взаємодію як «атрибутивну ознаку групової діяльності, її процесуальну сторону, що є системою безпосередніх, взаємообумовлених дій учасників певної реальної соціальної групи, спрямованих на реалізацію поставлених цілей» (там само, 2013, с. 7). Характеристика процесуальної сторони взаємодії дозволяє визначити складові взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків та висунути припущення, що за умов спеціальної організації означеної взаємодії можна суттєво підвищити естетичну вихованість підлітків, яка розуміється як відносна вихованість, що встановлюється через порівняння результатів художньо-естетичної творчої діяльності підлітків на різних етапах взаємодії ЗЗСО та ЗПО (Серих, 2021 а). Виявлено, що спеціально організована, цілеспрямована, систематична (що має системний вплив) взаємодія між педагогами та підлітками може істотно впливати на ставлення самих підлітків до життя, інших людей, до самих себе, до діяльності. Впливає взаємодія як на педагогів закладів загальної середньої та позашкільної освіти, так і на підлітків у міру їх власної особистісної активності. У свою чергу, підтримуємо думку О. Гурина, яка зазначає, що, «особистісна активність виявляється тоді, коли у взаємодії відображаються інтереси, потреби, очікування тих, хто взаємодіє, тобто коли взаємодія конструюється й організовується як *актуальне, своєчасне й особистісно-значуще*, для тих, хто взаємодіє» (Гурин, 2015).

Наведені твердження характеризують «взаємодію» як процес, що складається з фізичного (спільне переміщення в просторі, спільні дії) й духовного контактів. Ідеться про те, що в організації колективної діяльності наявні аспекти, які характеризують *взаємодію як процес*: індивіди, які діють, спільні дії, інформаційні зв'язки, взаємовплив, взаєможосунки, взаєморозуміння (Серих, 2021 а). Отож, взаємодія в колективній діяльності проявляється, передусім, у формі її організації, тобто *спільних дій*, спрямованих на загальний предмет праці. Саме вони, спільні дії, викликають необхідність використання основних структурних складових діяльності (цілей, мотивів) (Нечволод, 2008).

До соціокультурних детермінантів взаємодії відносимо також залучення учасників освітньо-виховного процесу до соціальної взаємодії як форми соціальних зв'язків (соціальна взаємодія зокрема реалізується в соціально-реабілітаційному напрямі ЗПО), що реалізуються в обміні діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, уміннями тощо (Закон України «Про

освіту», 2017), об'єктивною основою якої є спільність чи розбіжність інтересів, близьких чи віддалених цілей, поглядів тощо.

Для позначення соціокультурних детермінант взаємодії соціальними педагогами використовується термін «інтерація» – динамічна взаємодія і співвідношення між двома чи більше перемінними, коли величина однієї перемінної впливає на величину інших змінних. Головна особливість соціальної ВЗ полягає в тім, що вона є процесом впливу індивідів один на одного, вплив свідомості, інтересів, потреб, поведінкових установок однієї людини на іншу та навпаки (*Сутність взаємодії*, 2013). Зміст, мета і завдання означеної взаємодії реалізується в ЗПО у гуртках декоративно-ужиткового мистецтва, театрального, музичного, образотворчого, хореографічного, кіно мистецтва, що мають в умовах технологічно насиченого дозвілля позитивний естетичний вплив на підлітків, на розуміння ними художніх образів; «становлення і розвиток інтересів, здібностей, нахилів, потреб у самореалізації вихованців; підготовку їх до активної професійної й громадської діяльності; організацію змістовного дозвілля» (*Закон України «Про освіту», 2017*).

Дослідники (К. Десятник (2012), Л. Зінченко, (2013), О. Кіян, (2011), О. Ковальчук (2013) розглядають психолого-педагогічні детермінанти взаємодії (сім'ї і школи, сім'ї, школи і громадськості, батьківсько-вчительську взаємодію). Так, О. Кіян визначає взаємодію як «процес спільної діяльності, спрямований на реалізацію активності одного суб'єкта щодо об'єкта або щодо іншого суб'єкта (у спілкуванні)» (Кіян, 2011, с. 8). Джерелом активності суб'єктів взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків виступають *мотиви*, що актуалізуються під впливом значущих для них потреб, тоді взаємодія відбувається на певній внутрішній і зовнішній основі, що є умовою її реалізації, активізуються можливості естетично-виховного впливу на підлітків.

«Взаємодія є соціально-педагогічною системою, спрямованою на досягнення спільної мети, позитивного результату» – зазначає К. Десятник (Десятник, 2012, с. 7), що в нашому дослідженні охоплює дві підсистеми: заклад загальної середньої освіти та заклад позашкільної освіти. При цьому провідною, об'єднуючою системою визначаємо ЗПО, оскільки ефективність естетичного виховання підлітків значною мірою залежить від уміння педагогів ЗПО працювати з підлітками, спрямовувати спільну діяльність з учнями ЗЗСО в естетичному вихованні, яке б інтегрувало б вимоги закладів загальної середньої

та позашкільної освіти, гармонізувало їх взаємини у русло естетичного розвитку підлітків (Серих, 2013 d; 2018; 2021 а).

У контексті нашого дослідження цінним є науковий пошук Л. Зінченко, яка спираючись на дослідження науковців-психологів, доводить, що взаємодія має *«інтерсуб'єктний»* характер, ознаками якої є предметність (наявність спільної, конкретної мети, що зумовлює спільність дій у ході її досягнення); ситуативність або регламентованість певними обставинами: тривалістю, інтенсивністю, нормами та правилами взаємодії; рефлексивність – можливість для взаємодії бути впливом як суб'єктивних намірів, так і наслідком спільної участі в колективній діяльності; експлікованість – можливість спостереження, реєстрації конкретних дій індивідів, суб'єктів взаємодії» (Зінченко, 2013), це дає нам підстави розглядати взаємодію загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків як *інтегровальний чинник*, за допомогою якого відбувається поєднання частин у певний тип цілісності – структуру (систему) взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2018; 2021 а).

Педагогічну взаємодію як «процес взаємовпливу суб'єктів один на одного в системі спільної особистісно зорієнтованої діяльності освітнього закладу», розглядає О. Ковальчук (Ковальчук, 2013) і це дозволяє формувати в підлітків естетичні цінності та якості, мотивувати їх до будь-якої діяльності, зокрема творчої естетичної, здійснювати конструктивний діалог, що призводить до якісних змін суб'єктів і об'єктів взаємодії в закладах загальної середньої та позашкільної освіти (Серих, 2021 а).

Важливо наголосити, що гармонійно розвинена особистість формується під час цілісного педагогічного процесу, в якому повною мірою забезпечується *гармонія педагогічних впливів*; це керований процес, і через вирішення численних педагогічних завдань, підпорядкованих кінцевій меті вносить зміни в розвиток особистості. У цьому контексті, погоджуємося з думкою Н. Мойсеюк про те, що педагогічний процес не є нерозривним ланцюгом розвиваючих взаємин вихователів і вихованців, оскільки перші беруть на себе роль інтерпретатора, критика, залишаючись емоційно не включеними у взаємодію, а останні підключають до неї особистісні спогади, асоціації, емоції, набуті знання (Мойсеюк, 2001). У контексті педагогічної взаємодії особливо важливим є те, що саме художньо-творча, естетична діяльність у педагогічному процесі відображає життя підлітків, формує критерії оцінки явищ дійсності,

характерів та вчинків. До організації, виявлення педагогічних умов емоційної взаємодії було спрямовано науковий пошук І. Гапійчук. Позитивна взаємодія, на її думку, спирається на *емоційний потенціал* суб'єктів процесу навчання, дозволяє акумулювати пізнавальну активність, суттєво підвищувати рівень мотивації навчання й ефективність процесу навчання в цілому (Гапійчук, 2003).

На основі аналізу наукових праць маємо підстави стверджувати, що міжособистісні відносини визначають тип взаємодії (суперництво, співробітництво, педагогічна взаємодія), ступінь його вираження (більш або менш успішне, ефективне співробітництво. На їх формування впливають умови життєдіяльності та емоційна забарвленість. Емоції спонукають до дії, відіграють важливу роль у взаєминах. За допомогою емоцій людина може впливати на партнера взаємодії, відповідно змінюючи його реакцію на предмет обговорення) (Гапійчук, 2003; Реан, 2016; Савчук, 2008; Стрілько, 2010; Стась, 2001) (Сєрих, 2018; 2021 а).

Проблема емоційної взаємодії в науковому обігу здебільшого застосовується як термін «педагогічна взаємодія». Водночас, у працях (Я. Коменського, А. Макаренка, Ж. Піаже; Ж. Руссо; І. Песталоцці, Сухомлинського) йдеться про необхідність *взаємної активності* педагога й вихованця в педагогічному процесі, а також про *роль почуттів у взаємодії*. Учені визнають роль емоцій у процесі навчання людей різних вікових категорій і вказують на необхідність урахування цього під час взаємодії. Проте, недостатня визначеність щодо специфіки такої взаємодії спонукає до розгляду особливостей емоційної дидактичної взаємодії, її місця та ролі у процесі навчання, впливу форм і методів навчання на організацію дидактичної емоційної взаємодії «учитель-учень», «керівник гуртка-вихованець», процесу формування у педагогів уміння організації емоційної взаємодії «учитель-учень», «керівник гуртка-вихованець». Емоційний компонент у дослідженні педагогічної взаємодії «учитель-учень» та «керівник гуртка-вихованець» позитивно впливатиме на естетичне виховання підлітків, на реалізацію їх творчих задумів, на акмеуспіх (Сєрих, 2021 а).

Пошук нових можливостей взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків націлив на розуміння того, що заклад позашкільної освіти має стати додатковим, допоміжним, добровільним місцем відвідування підлітків з максимальним урахуванням їхніх найрізноманітніших художньо-

естетичних інтересів, а педагог має стати організатором і посередником в освоєнні підлітками естетичного середовища (Серих, 2021 а).

Взаємодію «заклад загальної середньої освіти – заклад позашкільної освіти» як процес характеризують партнерські взаємини, спільна діяльність, інформаційний зв'язок, взаємовплив, взаєморозуміння. Уточнюємо поняття *«педагогічна взаємодія»* – соціальний психолого-педагогічний процес, спрямований на досягнення спільної мети, позитивного результату щодо естетичного виховання підлітків і охоплює такі підсистеми, соціальні інститути, заклади освіти, характерологічними ознаками якої є відкритість, динамічність, діяльність, цілісність, адаптованість, здатність до самовдосконалення».

У нашому дослідженні наведені думки є суттєвими, оскільки під взаємодією розуміється система таких дій, якісні характеристики яких становлять зміст процесу взаємодії, сукупність закономірних зв'язків між елементами системи, де кожна дія одного учасника процесу (суб'єкта) зумовлює відповідні дії іншого для досягнення єдиної мети, що відображає їхні спільні ціннісні орієнтири. При цьому розглядаємо педагогічну взаємодію як педагогічний процес, спільні дії, спілкування, взаємовплив, взаєморозуміння, взаємостосунки, інформативні зв'язки суб'єктів, спрямованих один на одного, що уможливають досягнення спільних загальних цілей і завдань (Серих, 2013 d; 2021 а).

Розглянувши філософські, соціокультурні та психолого-педагогічні детермінанти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, схарактеризуємо дефініцію *«взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків»* – *цілісний динамічний педагогічний процес організованої узгодженої освітньо-виховної діяльності суб'єктів закладів загальної середньої та позашкільної освіти, спрямований на розвиток естетичної вихованості підлітків як інтегрованої якості особистості через культурне збагачення, активізацію партнерських, суб'єкт-суб'єктних відносин, досягнення спільної мети, цілей, завдань, прагнень, здобуття ними здатностей використовувати інтеріоризовану систему естетичних цінностей для конструювання нових моделей власної творчої діяльності, нових результативних дій і взаємодії.*

У цій взаємодії передбачається прямо або опосередковано залучення до освітньо-виховного процесу суб'єктів взаємодії: учнів, вихованців, учителів,

керівників гуртків, психологів, заступників директорів з навчально-виховної роботи, батьків, педагогів-організаторів, групі як сукупному суб'єкті, що відрізняється за складом, характером виконуваної естетичної діяльності (учнівські колективи, педагогічний колектив, батьківський комітет, єдиний педагогічний колектив закладів освіти, єдиний колектив вихованців закладів освіти); складний взаємозв'язок суспільних явищ – системи повної загальної середньої та позашкільної освіти, суспільства, соціального замовлення тощо.

Отже, у параграфі теоретично обґрунтовано детермінанти взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. Означена взаємодія розглядається в дослідженні на мега-, макро-, мезо- та мікро- рівнях і характеризується як педагогічна взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків з позицій суб'єктного й системного підходів.

З'ясовано, що провідним, об'єднуючим органом у процесі взаємодії ЗЗСО та ЗПО є заклад позашкільної освіти, оскільки ефективність естетичного виховання підлітків значною мірою залежить від переконувального діалогу вихователів і вихованців на засадах партнерства, справедливості, взаємоповаги; уміння педагогів спрямовувати спільну діяльність на гармонізацію взаємин у руслі естетичного розвитку особистості підлітка, ураховувало психолого-педагогічні особливості естетичного становлення підлітка, спрямовувало його прагнення практично реалізувати бажану цінність.

1.2. Аксіологічний, компетентнісний, особистісно зорієнтований та суб'єктно-діяльнісний підходи до взаємодії закладів освіти в естетичному вихованні підлітків

На наш погляд, розглядаючи систему взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, доцільно виокремити основні принципи, яким має відповідати сучасне естетичне виховання: такі як залучення особистості до вироблених людством цінностей, створення сприятливих умов для реалізації нею свого природного потенціалу та розвитку творчого ставлення до життя. Принципи акумулятивно-ціннісної міжкультурної стратегії, що дозволяє формувати у підростаючої особистості стверджуючої позиції щодо іншої культури, розроблено І. Бехом, є цінними й

доцільними в нашому дослідженні взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. Так, дотримуємося та враховуємо принципи, означені І. Бехом (Бех, 2003; 2003а; 2012; 2015):

– *принцип національної спрямованості*, яким передбачено формування моральної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до його культури; поваги до культури інших народів;

– *принцип культуровідповідності*, за яким дитина й педагог спільними зусиллями перетворюють зміст історичного морально-етичного досвіду людства на систему відкритих проблем. Така проблематизація є джерелом особистісного розвитку дитини, умовою привласнення загальнокультурних надбань, а саме виховання здійснюється як процес, спрямований на формування базису культури особистості і, на нашу думку, засобами мистецтва, естетично виховує (*там само*, 2003; 2003а; 2012; 2015);

– *принцип гуманізації виховного процесу*, за яким вихователь зосереджує свою увагу на дитині як вищій цінності, враховує її вікові та індивідуальні особливості й можливості; задовольняє фундаментальні потреби дитини (в розумінні, визнанні, прийнятті, справедливому ставленні до неї тощо); стимулює розвиток свідомого ставлення до своєї діяльності, життєвого вибору;

– *принцип цілісності*, за дотримання якого виховання організовується як цілісний педагогічний процес; спрямовується на гармонійний і різнобічний розвиток особистості, на формування в неї цілісної картини світу; передбачає наступність у реалізації напрямів та етапів виховної роботи на всіх рівнях; охоплює всі сфери життєдіяльності дітей і учнівської молоді; здійснюється в усіх соціальних інститутах, у навчальній та позанавчальній діяльності;

– *акмеологічний принцип*, за яким педагог орієнтує виховний процес на досягнення вихованцем найвищого ...розвитку; створює умови для його оптимальної самореалізації, розкриття індивідуальних можливостей і вдосконалення здібностей; напрями виховної роботи конкретизуються у відповідних результатах – міцно й органічно засвоєних загальнолюдських і національних цінностях; стратегія життя передбачає постійний рух до здійснення нових, соціально значущих задумів, уміння мобілізувати себе на подолання труднощів, прогнозування наслідків своїх учинків; здатність до свідомого прийняття рішень (Бех, 2003; 2003а; 2012; 2015).

Зважаючи на те, що акмеологічний підхід запроваджено в педагогіку, О. Бодалев, Н. Селіванова характеризують акмеологію як науку, що вивчає

«розвиток людини на ступенях дорослості і досягнення нею вершини в цьому розвитку як індивіда (природної істоти), як суб'єкта діяльності (головним чином як професіонала), як особистості» і зазначає, що «крім великого акме існують його вікові «Провісники» мікроакме людини в кожному пережитому нею віці, котрих вона має досягти, щоб відбулося її велике акме» (Селіванова, 2010, с. 19);

– *принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії*, за яким учасники виховного процесу (у нашому дослідженні – це підлітки) є рівноправними у спілкуванні, враховують думку партнера, визнають право на її відмінність від власної, узгоджують свої позиції. Дотримання цього принципу дозволяє педагогу уникати конкретних необґрунтованих приписів, ставитися до вихованця як до активного об'єкта своїх впливів; зважати на його психічний стан, життєвий досвід, систему звичок і цінностей; виявляти емпатію, удаватися до продуктивних виховних дій; виявляти творчість і здійснювати педагогічну рефлексію (Бех, 2003; 2003а; 2012; 2015);

– *принцип особистісної орієнтації*, за яким загальні закони психічного розвитку проявляються в кожній дитини своєрідно й неповторно, а педагог культивує у неї почуття самовартності, впевненості у собі; усіляко сприяє тому, щоб дитина відчувала себе індивідуальністю; виробляє оптимістичну стратегію розвитку кожного вихованця; спрямовує зусилля на розвиток світогляду, самосвідомості, культури потреб, емоційної сприйнятливості, довільної поведінки, базових якостей особистості (*там само*, 2003; 2003а; 2012);

– *принцип превентивності*, який забезпечує виховні впливи держави, усіх виховних інституцій, враховуючи інтереси особистості та суспільства, спрямовано на запобігання негативним виявам поведінки дітей та учнівської молоді, на допомогу їм, на вироблення імунітету до негативних впливів соціального оточення. Саме цим І. Бех націлює дослідників на розробку і впровадження системи заходів психолого-педагогічного, соціально-медичного, інформаційно-освітнього та ін. характеру, спрямованих на формування позитивних соціальних установок (Бех, 2003; 2003а; 2012; 2015);

– *принцип технологізації*, який передбачає у виховному процесі послідовні науково обґрунтовані дії педагога та відповідно організовані ним дії вихованців, підпорядковані досягненню спеціально спроектованої системи виховних цілей, що узгоджуються з психологічними механізмами розвитку особистості. Побудований таким чином виховний процес має ознаки

проективності, певною мірою гарантує позитивний кінцевий результат (Бех, 2003; 2003а; 2012; 2015).

Таким чином, принципи, які розгорнуто в акумулятивно-ціннісній міжкультурній стратегії І. Беха, дозволяють формувати у підростаючої особистості стверджуючої позиції щодо іншої культури й естетичного виховувати підлітків у процесі взаємодії ЗЗСО та ЗПО.

Посилення міжкультурних, міжнаціональних зв'язків, які забезпечують швидкий обмін ідеями, ідеалами, зразками поведінки тощо є результатом процесів *всесвітньої глобалізації*, які спричиняють об'єктивний одночасно позитивний і негативний вплив на життя українців. З одного боку, *гуманізація відносин* на всіх рівнях, утвердження *філософії людиноцентризму*, активізують упровадження стандартів демократичного суспільства та формування людини з новим світоглядом, що базується на гармонійній взаємодії з навколишнім світом та іншими людьми. З іншого боку – влада корпоративного капіталу в усіх сферах суспільного життя, зокрема в духовній, призвела до втрати ціннісних орієнтирів частини громадян країни, і особливо здобувачами освіти.

Отже, в умовах трансформації всіх сфер життєдіяльності людини *реалізація аксіологічного підходу* у формуванні цінностей і ціннісних орієнтацій підлітків як компонентів естетичного виховання набуває особливої значущості, адже від характеру ціннісно-світоглядного ставлення підлітків до світу багато в чому залежить майбутнє українського суспільства та його культури, що своєю чергою впливатиме на розвиток творчих здібностей та акмеуспіх підлітків як суб'єктів освітнього та виховного процесу.

З огляду на активізацію перетворень в Україні, які характеризуються упровадженням у сферу суспільного життя національних цінностей, орієнтацій і норм моралі, потребує вирішення на теоретичному й практичному рівнях проблема розвитку *системи естетичних цінностей*, яка є базою формування естетичної культури підлітків як суб'єктів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти і естетичному вихованні підлітків.

З розв'язання цієї мети звернемось до аксіології – вчення про цінності, філософської теорії загальноусвідомлених принципів, які «визначають спрямованість та мотивацію людської діяльності» (Брушлинський, 1993, с. 19-21). За результатами вивчення наукових джерел стверджуємо, що *аксіологія* як наука аналізує основні аксіологічні категорії (цінність; ставлення до цінностей; ціннісне ставлення; оцінка; суб'єкт оцінки; об'єкт оцінки; засоби реалізації

цінності) та поняття (істина, норма, мета, смисл, користь, благо, ідеал, потреби, інтереси, ієрархія й типологія цінностей). Соціально-філософська та психологічна думка характеризується різноманітними підходами до розуміння природи і сутності цінностей. Так, дефініції «цінність», «ціннісні орієнтації», «система цінностей» є предметом дослідження філософів (Г. Кондратенко (2003), В. Кременя (2005), Ю. Стежко (2004) та ін.), соціологів, соціальних педагогів (Л. Міщик (2011), Л. Морозової (2017) та ін.), психологів (І. Беха (2003; 2003а; 2012; 2015), М'ясоїда, П. А. (2001) та ін.) та науковців інших сфер.

Методологічні та концептуальні основи аналізу названих дефініцій є різноманітними, а іноді й суперечливими. Віддаючи належне науковим доробкам вітчизняних і зарубіжних учених, все ж зауважимо, що проблема формування цінностей естетичного виховання у науковому дискурсі представлена фрагментарно й неповно. Відтак, потребує уваги необхідність узагальнення системи *цінностей естетичної вихованості*, які, за умови входження в систему індивідуальних цінностей підлітків, перетворюватимуться у внутрішні мотиви його моральної поведінки, творчості, особистісні принципи його життєдіяльності.

Вирішення цього завдання потребує звернення до наукових праць, які, на наш погляд, є важливими для усвідомлення актуального для сьогодення змісту дефініції «цінність». Науковці доби кінця ХХ століття розглядали «цінність» не як «вартість», а як трактування її в широкому філософському значенні, коли в свідомості людини пізнання реальності включає зв'язок суб'єкта з об'єктом, за якого суб'єктивно активізується «як позиція-потреба, ідеал, критерій оцінки, що визначає об'єкта для суб'єкта» (*Естетичні цінності предметно-просторового середовища* (Іконніков, Каган & Пилипенко, 1990).

У сучасних дослідженнях (Кузьміч, Т. (2014); Міщик, Л. (2011); Серих, Л. (2013 b), Торшилова, Е. (2008); *Естетичні цінності. Їх природа та еволюція* (ВНЗ: ХНУРЕ, 2005); цінності трактуються як:

– *складна здатність* (або система здатностей) особистості, яка, через ефективно розв'язання життєвих проблем, своєчасне визначення і вирішення складних життєвих завдань людини, забезпечує її продуктивно життєве самовизначення і самоздійснення (*Естетичні цінності*, 2005);

– *істинно суб'єктні потреби, інтереси, ідеали; осередок духовного життя суспільства*, за якого «добро і краса» – сутність цінності, а «істина і потреба» не

є за своєю природою видами цінностей, а можуть бути її носіями» (*Естетичні цінності предметно-просторового середовища*, 1990, с.33–37);

– феномен, який указує на людську, соціальну і культурну значимість певних явищ і предметів діяльності (*Філософський словник*, 1986);

– структурний елемент діяльності. Свій ціннісний світ людина вибудовує в процесі предметно-практичної діяльності. А будь-який акт діяльності включає в себе ідеальний момент, під час якого складається задум дії, її ідеальна мета, план реалізації, а також життєвий смисл цієї діяльності, загалом те, задля чого здійснюється вся дія. Саме цей момент діяльності і характеризує категорія цінності. Генетичне цінності в процесі суспільної практики акумулювали в собі потреби, інтереси, емоційні переживання суб'єкта (*Естетичні цінності*, 2005);

– якість, що змушує людські почуття визнати вищим над усе і до яких варто прагнути, ставитися з повагою, визнанням і поклонінням;

– сенс існування і мотивація суб'єкта, який долучається до вищої інстанції, що наповнює сенс її існування, надає йому конкретики (*Естетичні цінності*, 2005);

– соціально-філософська категорія, що визначає позитивні чи негативні значення явищ природи, продуктів суспільного виробництва, форм суспільної організації, історичних подій, моральних вчинків, духовних витворів для людства на конкретному етапі історичного розвитку (Міщик, 2011, с. 54-59);

– благо як єдність істини, добра і міри (*Естетичні цінності*, 2005);

– певні ідеали, фундаментальні поняття і цілі, якими живе суспільство і в здійсненні яких вбачає сенс свого існування; загальний «еталон», на який орієнтуються виховання та розвиток (*Естетичні цінності предметно-просторового середовища*, 1990, с. 47);

– взаємопов'язані моральнісні і діяльнісні конструкти, які необхідні для регуляції діяльності й саморозвитку людини в актуальній життєвій ситуації. Узяті разом, вони достатньо повно характеризують обдаровану особистість (Міщик, 2011);

– результат різних видів розумової та естетичної діяльності людини, яка одержала високе суспільне визнання і стала фактором культури та міжкультурної взаємодії (Г. Балл, М. Боришевський, Л. Василевська, Д. Зарецька, В. Смірнова та ін.);

– ставлення, яке пов'язує природне і суспільне матеріальне та ідеальне (*Естетичні цінності предметно-просторового середовища*, 1990, с. 24);

– краса і величність (*Естетичні цінності*, 1990, с. 50).

Підсумовуючи подані теоретичні позиції сучасних дослідників щодо змісту поняття «цінність», зазначимо, що під цінностями розуміються взаємопов'язані моральнісні і діяльнісні конструкти, суспільні установки, ідеали, цілі, наміри, норми взаємодії одного суб'єкта з іншим, відносини між суб'єктом і об'єктом з приводу задоволення його потреб та інтересів, сенс існування і мотивація суб'єкта, структурний елемент діяльності (Серих, 2013 б).

Ціннісні орієнтації й ціннісні відношення, на думку І. Зязюна – це «стійке вибіркоче надання переваги зв'язку суб'єкта з об'єктом оточуючого світу, коли цей об'єкт, представляючи собою соціальні значення, набуває для суб'єкта особистісного смислу, розцінюється як дещо значуще для життя окремої людини і суспільства в цілому. Змістом освіти має стати ціннісна свідомість, ціннісне відношення.

Суб'єктивність дитини зберігається лише в тому випадку, коли *педагог обирає об'єктом свого впливу її поведінку*, а суб'єктивна свобода її відношень до соціальних цінностей зумовлюється їх сприйманням, естетичним переживанням і, відповідно, опануванням завдяки власному досвідові.

Лише у такому випадку пізнана цінність стає регулятором поведінки дитини» (Зязюн, 2002).

В умовах розмаїття трактувань поняття «цінність» ми визначаємо власну позицію щодо змісту цього терміну, будучи прибічником філософії людиноцентризму та психології особистості як суб'єкта життєдіяльності, приймаємо за основу дефініції, які визначили І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень:

– цінності – це усвідомлені й узагальнені «самовартісні смислові утворення, що складають ядро особистості та регулюють її життєдіяльність; це еталон для оцінки, усвідомленого чи неусвідомленого «виміру» допустимих за конкретних обставин зразків соціальної дії (Бех, 2012, с. 10-24);

– цінності – це «цільові орієнтири, що визначають верхню межу рівня соціальних претензій особистості; ідеал, який виводить за межі наявної даності, дає змогу зрозуміти надособистісність цінностей; вищий критерій для орієнтації в світі й основа для особистісного самовизначення» (Кремень, 2008, с. 79);

– основні цінності особистості – особистісний смисл і особистісний досвід. У формуванні взаємовідношень суб'єктів освітньої системи підлітків важлива активна інтелектуальна діяльність свідомості, самостійно здійснювані

рішення з приводу цінностей тієї чи іншої норми ставлення до людей (Зязюн, 2000; 2002).

Узагальнимо, естетичні цінності – це усвідомлені особистістю ідеали, правила та норми естетичного способу упорядкування суспільного життя, загальний «еталон», на який орієнтуються виховання та розвиток, вищі критерії для орієнтації в естетичному середовищі, основа для самовизначення особистості та регуляції власної життєдіяльності як суб'єкта педагогічної взаємодії та естетичної діяльності (Серих, 2013 б).

Як було зазначено, у порівнянні з іншими факторами впливу на підлітка (міжособистісне спілкування та взаємодія з іншими суб'єктами взаємодії, іншими інституціями, з мистецтвом, засобами масової інформації та ін.) естетичне виховання підлітків відбувається більш ефективно завдяки організації спеціального організованого педагогічного процесу та визначенню методологічних підходів до його функціонування, одним із яких, за нашим переконанням, є *компетентнісний підхід*, завдяки якому створюються умови ефективного естетичного розвитку підлітків.

Аналіз наукових праць О. Биковської (2008), С. Гончаренка (1997, 2011), В. Зарицької (2004, 2002), Л. Зінченко (2013), , І. Зязюна, (2000, 2002), Т. Кузьмич (2014), Л. Масол (2001, 2001 а, 2004, 2006, 2006 а, 2009, 2012), Н. Ничкало (2006), О. Овчарука (2003, 2004), О. Сухомлинської (2006) та інших вчених дає підстави стверджувати, що ідея компетентнісної освіти за півстолітній період зазнала значних змін.

Категорія *«компетентність»* виступає одним з основних понять модернізації змісту сучасної освіти, отже компетентнісний підхід є перспективним у педагогічній науці й передбачає оволодіння досвідом вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей, спрямовує освітньо-виховний процес на формування й розвиток основних компетентностей особистості. Утім, комплекс компетентностей особистості як суб'єкта естетичного виховання у взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти доки що не був предметом окремого наукового пошуку. З огляду на активізацію всіх сфер суспільного життя, потребують уваги функції, закономірності, зміст і методика формування означених компетентностей у спеціально організованому педагогічному процесі.

Визначимо *особливості реалізації компетентнісного підходу* до естетичного виховання підлітків у взаємодії закладів загальної середньої та

позашкільної освіти. Для виокремлення комплексу компетентностей особистості як суб'єкта естетичного виховання у процесі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти звернемося до наукових праць, у яких трактується сутність поняття «компетентність», натомість є доцільним не лише в науковому, а й прикладному аспекті (Серих, 2017).

У сучасних дослідженнях *компетентність* тлумачиться як:

- сукупність знань, умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію (Гончаренко, 1997; 2011);

- характеризують багатоаспектність знань, їх різноманітність, артикульованість, гнучкість, швидкість актуалізації, категоріальний характер, можливість використання в різних ситуаціях, оволодіння процедурними знаннями, наявність інформації про власне знання (Зязюн, 2000, 2002);

- загальні, ключові базові вміння, ключові кваліфікації; «компетентність» як здатність успішно задовольняти індивідуальні й соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання (*Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи*, 2019);

- здатність керуватися набутими художніми знаннями та вміннями, готовність використовувати отриманий досвід у самостійній діяльності згідно з універсальними загальнолюдськими естетичними цінностями та власними духовно – світоглядними позиціями (Масол, 2004, 2006, 2006 а, 2009, 2012);

- автономна дія, інтерактивне використання засобів, уміння функціонувати в соціально гетерогенних групах (Овчарук, 2003);

- художньо-естетична компетентність-розвиненість художніх інтересів, смаків, потреб, ідеалів, естетичних ціннісних орієнтацій у галузі мистецтва, художньо-образного мислення (Михайлова, 2009);

- здатність особистості до ситуативної діяльності, коли набуті знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні приймати рішення і виконувати адекватні дії; здатність застосовувати знання й досвід у життєвих ситуаціях (Титаренко, 2010);

- цілісне інтегроване утворення, що виражається у сукупності здатностей особистості, необхідних для її успішної самореалізації та соціальної взаємодії у демократичному суспільстві (Вербицька, 2010, с. 122-123);

- здатність самостійно вирішувати завдання, пов'язані з художнім сприйняттям та інтерпретацією творів мистецтва різних видів та жанрів та

мистецтвом в різноманітних проявах художньої діяльності (художня компетентність) (Гогоберідзе, 2009);

– результат навчання за курсами професійних та спеціальних дисциплін, які характеризуються загальними знаннями, вміннями та навичками з професійної діяльності (художня компетентність) (Кравцова, 2009);

– інтегративна якість особистості, яка характеризує здатність фахівця реалізувати свій естетичний потенціал (знання, вміння, досвід, особистісні якості) на практиці для вдалої професійної діяльності (естетична компетентність) (Джандосов, 2009);

– комплекс когнітивних, орієнтаційних та операційних компонентів професійної діяльності, що базується на позитивних ціннісних орієнтаціях особистості та дозволяє інтерпретувати художні твори, визначаючи їх зміст, практично використовувати уявлення про «культуру» у процесі аналізу сучасних тенденцій розвитку мистецтва (естетична компетентність) (Кіндлер, 2010);

– ключові компетентності, до яких належать:

– 1) вільне володіння державною мовою, що передбачає вміння:

здійснювати комунікацію в усній та письмовій формі на основі знання функцій мови, ресурсів (лексики, граматики) і норм сучасної української літературної мови, типів мовної взаємодії, особливостей стилів мовлення інформаційних та художніх текстів, медіатекстів тощо;

здобувати та опрацьовувати інформацію з різних (друкованих та цифрових, зокрема аудіовізуальних) джерел у різних освітніх галузях і контекстах, критично осмислювати її та використовувати для комунікації в усній та письмовій формі, для обстоювання власних поглядів, переконань, суспільних і національних цінностей;

відповідально, усвідомлюючи цінність української мови як мови взаємодії на всій території держави, використовувати мовні засоби для досягнення особистих і суспільних цілей у життєвих та навчальних ситуаціях, творчого самовираження;

2) здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами, що передбачає вміння:

здійснювати комунікацію в усній та письмовій формі на основі знання функцій мови, ресурсів (лексики, граматики) і норм мови, особливостей основних стилів і жанрів мовлення, типів мовної взаємодії;

здобувати і опрацьовувати інформацію з різних (друкованих та цифрових, зокрема аудіовізуальних) джерел, критично осмислювати її, використовувати в усній та письмовій комунікації для обстоювання власних поглядів, переконань, суспільних і національних цінностей;

відповідально використовувати мовні засоби для досягнення особистих і суспільних цілей у життєвих та навчальних ситуаціях, творчого самовираження, спираючись на особливості міжкультурної комунікації та досвід комунікації державною мовою;

відповідно до ситуації ефективно виражати ідеї, почуття, пояснювати та обговорювати факти, явища, події, обґрунтовувати свої погляди та переконання в усній і письмовій формі у різних особистісних і соціальних контекстах (побутових, навчальних, громадських тощо), спираючись на мовний і мовленнєвий досвід, мовні норми у спілкуванні, соціокультурні реалії та особливості міжкультурної комунікації;

3) математична компетентність, що передбачає здатність розвивати і застосовувати математичні знання та методи для розв'язання широкого спектра проблем у повсякденному житті; моделювання процесів та ситуацій із застосуванням математичного апарату; усвідомлення ролі математичних знань і вмінь в особистому та суспільному житті людини;

4) компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій, що передбачають формування наукового світогляду; здатність і готовність застосовувати відповідний комплекс наукових знань і методологій для пояснення світу природи; набуття досвіду дослідження природи та формулювання доказових висновків на основі отриманої інформації; розуміння змін, зумовлених людською діяльністю; відповідальність за наслідки такої діяльності;

5) інноваційність, що передбачає здатність учня реагувати на зміни та долати труднощі; відкритість до нових ідей; ініціювання змін у класі, закладі освіти, родині, громаді тощо; спроможність визначати і ставити перед собою цілі, мотивувати себе та розвивати в собі стійкість і впевненість, щоб навчатися і досягати успіхів;

6) екологічна компетентність, що передбачає усвідомлення екологічних основ природокористування, необхідності охорони природи, дотримання правил поведінки на природі, ощадливого використання природних ресурсів,

розуміння контексту і взаємозв'язку господарської діяльності і важливості збереження природи для забезпечення сталого розвитку суспільства;

7) інформаційно-комунікаційна компетентність, що передбачає впевнене, критичне і відповідальне використання цифрових технологій для власного розвитку і спілкування; здатність безпечно застосовувати інформаційно-комунікаційні засоби в навчанні та інших життєвих ситуаціях, дотримуючись принципів академічної доброчесності;

8) навчання впродовж життя, що передбачає здатність визначати і оцінювати власні потреби та ресурси для розвитку компетентностей, застосовувати різні способи розвитку компетентностей, знаходити можливості для навчання і саморозвитку; спроможність навчатися і працювати в колективі та самотійно, організовувати своє навчання, оцінювати його, ділитися його результатами з іншими, шукати підтримки, коли вона потрібна;

9) громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають:

спроможність діяти як відповідальний громадянин, брати участь у громадському та суспільному житті, зокрема закладу освіти і класу, спираючись на розуміння загальнолюдських і суспільних цінностей, соціальних, правових, економічних і політичних принципів, ідей сталого розвитку суспільства, співіснування людей та спільнот у глобальному світі, критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії, усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його самоідентифікацію;

виявлення поваги до інших, толерантність, уміння конструктивно співпрацювати, співпереживати, долати стрес і діяти в конфліктних ситуаціях, зокрема пов'язаних з різними проявами дискримінації; дбайливе ставлення до особистого, соціального здоров'я, усвідомлення особистого відчуття і почуттів, здатність дослухатися до внутрішніх потреб;

дотримання здорового способу життя; розуміння правил поведінки та спілкування, що є загальноприйнятими в різних спільнотах і середовищах та ґрунтуються на спільних моральних цінностях; спроможність діяти в умовах невизначеності та багатозадачності;

10) культурна компетентність, що передбачає наявність стійкого інтересу до опанування культурних і мистецьких здобутків України та світу,

шанобливого ставлення до культурних традицій українців, представників корінних народів і національних меншин, інших держав і народів;

здатність розуміти і цінувати творчі способи вираження та передачі ідей у різних культурах через різні види мистецтва та інші культурні форми; прагнення до розвитку і вираження власних ідей, почуттів засобами культури і мистецтва;

11) підприємливість і фінансова грамотність, що передбачають ініціативність, спроможність використовувати можливості та реалізовувати ідеї, створювати цінності для інших у будь-якій сфері життєдіяльності;

здатність до активної участі в житті суспільства, керування власним життям і кар'єрою; вміння розв'язувати проблеми; готовність брати відповідальність за прийняті рішення; здатність працювати в команді для планування і реалізації проектів, які мають культурну, суспільну або фінансову цінність, тощо.

Основою формування ключових компетентностей є особистісні якості, особистий, соціальний, культурний і навчальний досвід учнів; їх потреби та інтереси, які мотивують до навчання; знання, вміння та ставлення, що формуються в освітньому, соціокультурному та інформаційному середовищі, у різних життєвих ситуаціях (*Державний стандарт, 2020*).

Поняття «компетентність педагога» вчені визначають через: «здатність» (Кузьмінський, А. І. & Омеляненко, В. Л. (2003)), «готовність» (В. Маслов та ін.) «знання; знання, вміння, навички» (І. Зязюн та ін.), «інтегративне особистісне утворення, характеристика, властивість» (Н. Карпенко, Л. Якубова та ін.), а також – це багатофакторне явище, систему, результат, освітній феномен (Серих, 2017).

Визначення професійної компетентності педагога С. Савельєвою ми вважаємо особливо містким: «Освітній феномен, що являє собою інтеграційне багаторівневе особистісне утворення, базоване на позитивних мотивах вибору професії, сукупності системних знань, умінь і навичок, практичного досвіду, рефлексивної діяльності, діалогічній культурі, що виражаються в теоретичній і практичній готовності і здатності спеціаліста до ефективного вирішення освітньо-виховних завдань» (Русова & Коваленко, 1997). Філософське поняття «феномена» Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає як «явище, єдине у своєму роді, взяте в його цілісності, в єдності з його сутністю й дане нам у досвіді, сприйняте органами чуттів» (Бусел, 2004). Поняття

«ключові компетентності» співвідносяться з професійною освітою і визначаються як компетенції, доведені до певного рівня досконалості, що дозволяють досягати ефективних результатів у практичній діяльності (Русова & Коваленко, 1997, с. 55) (Серих, 2022 j).

Дослідивши різноманітність поглядів науковців на зміст терміну *«компетентність»*, зауважимо, що всі вони визнають, що *цей феномен базується на комплексі знань, умінь, навичок, цінностей, ставлень та набутого досвіду, які дозволяють особистості ефективно діяти у різних сферах життя.*

Дисципліни художньо-естетичного циклу в освітньому процесі ЗЗСО мають спрямовуватися насамперед на формування такого статусного маркера особистості як *«загальнокультурна компетентність»*, що має досить витончені якісні параметри й не може діагностуватися за допомогою традиційних показників рівнів освіти учнів («знання – уміння») (Серих, 2017; 2022 j).

Змінити зміст освіти й методи навчання та виховання недостатньо, необхідно перманентно коректувати й збагачувати стратегічні й тактичні цілі, вибудовувати новітні методики й технології на основі *компетентнісного підходу*, відповідно до якого також змінювати критерії й процедури оцінювання результатів художнього навчання і виховання. Мета естетичного виховання засобами мистецтва – формування і розвиток в учнів ключових, міжпредметних і предметних компетенцій у процесі опанування художніх цінностей та способів художньої діяльності шляхом здобуття власного естетичного досвіду. Формування діяльної компетентної особистості відбувається, коли зміст навчання формується *«від результату»* і навчання ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого підходу (*Навчальна програма «Мистецтво»*, 2012).

Ключовою компетентністю при опануванні предмета «Мистецтво» є оволодіння основами естетичної культури, використовуючи основні види діяльності учнів на уроках: художньо-творче самовираження; сприймання, аналіз-інтерпретацію та оцінювання художніх творів; пізнання мистецтва та оцінювання художніх творів із спільним художнім образом. Об'єктами перевірки та оцінювання результатів мистецької освіти є основні компетентності: *предметні мистецькі* (зокрема інтерпретаційні та діяльно-творчі); міжпредметні естетичні (естетичні оцінки й ставлення); ключові (загальнокультурні, інформаційно-комунікативні, соціальні) (*Навчальна програма «Мистецтво»*, 2012). Згідно з цим, художньо-естетичну

компетентність підлітка визначаємо як цілісний, мотиваційно-рефлекторний художньо-естетичний комплекс, що дозволяє підлітку вільно оперувати художньо-естетичними компетенціями та досягати високих результатів у творчій діяльності (Серих, 2022 j).

Застосування компетентнісного підходу в педагогічному освітньо-виховному процесі передбачає сприяння осмисленому використанню підлітками опанованих знань у стандартних і нестандартних умовах, розвиток емоційно-ціннісної сфери (сприяння становленню системи цінностей особистості (суб'єкта), виховання на цій основі особистісних якостей, ставлень до себе, до інших людей і світу (Серих, 2022 j).

Використання компетентнісного підходу в педагогічному процесі спрямоване на засвоєння підлітками необхідних практико зорієнтованих знань і способів практичної діяльності, які забезпечуватимуть успішну діяльність особистості у різних сферах суспільного життя, зазначає вчений І. Єрмаков. На його думку, основою для визначення компетентностей підлітка є, «по-перше, його інтереси, потреби і бажання, а по-друге, – вимоги суспільства (суспільне замовлення)» (Єрмаков, 2005, с. 34). Інтерпретація в контексті досліджуваної нами проблеми результатів дослідження І. Єрмаковим особливостей компетентнісно спрямованої освіти дає можливість нам виокремити важливі ідеї, які стосуються використання компетентнісного підходу в естетичному вихованні підлітка як суб'єкта взаємодії ЗЗСО та ЗПО:

– застосування компетентнісного підходу у взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків спрямоване на реалізацію теоретично обґрунтованої системи *ідей, принципів, способів і форм* взаємодії ЗЗСО та ЗПО, яка забезпечує становлення і розвиток здатностей підлітка-суб'єкта обирати творчу, естетичну та інші напрями діяльності для власного розвитку і саморозвитку;

– в естетико-виховному процесі на всіх рівнях утверджуються естетичні цінності, забезпечується свобода вибору підлітками видів діяльності, емоційно-ціннісне ставлення до мистецтва та дійсності, формування потреби в естетизації середовища та готовності до участі у соціокультурному житті закладу, міста, держави;

– у зміст взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні вводяться фрагменти соціальних та спільних практик як дидактично осмислений і методично оформлений досвід інтерпретації та оцінювання творів мистецтва й

художніх явищ, здатності учнів до художньо-творчого самовираження, до діалогу, розвиток художніх здібностей, критичного мислення; до визначення необхідної для підлітка сукупності компетентностей активно долучаються всі суб'єкти естетико-виховної взаємодії, ЗЗСО, ЗПО, інші інституції;

- форми і методи освітньо-виховної діяльності враховують динаміку культурних змін, швидкість науково-технічного прогресу. Це забезпечує здобуття здатностей самостійного пізнання підлітками особливостей упровадження естетичного виховання, себе як суб'єкта педагогічної взаємодії, власних можливостей творчої реалізації, самовдосконалення;

- результатом реалізації компетентнісного підходу в освітньо-виховному процесі є здобуття підлітками здатностей використовувати інтеріоризовану систему естетичних цінностей для конструювання нових моделей власної творчої діяльності, нових результативних дій і взаємодії, необхідних для розв'язання різноманітних проблем у самостійній практичній художньо-творчій діяльності згідно із загальнолюдськими естетичними цінностями, власним світоглядом та естетичними смаками.

Наше дослідження засвідчує, що урахування цих положень зумовлює організацію взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків на засадах *особистісно зорієнтованого підходу*, згідно з яким *вихованець визнається унікальною, наповненою різними устремліннями, прагненнями та інтересами особистістю, рівноправним суб'єктом виховної взаємодії*, а сам виховний процес спрямовується на реалізацію сутнісної природи підлітка-суб'єкта та характеризується (Серих, 2022 j):

- створенням виховних ситуацій, які забезпечують розвиток свідомості такого рівня, який спонукає учня до самопізнання та самоактивності;

- забезпеченням права підлітка на свободу вибору ціннісної позиції та можливість її реалізації у поведінці, спілкуванні, діяльності;

- налагодженням паритетної творчої взаємодії всіх учасників освітньо-виховного процесу;

- використанням психологічних механізмів виховання, спрямованих на максимальне залучення всіх компонентів структури особистості (свідомості, емоцій, смаків, ідеалів, волі) до соціальної та міжособистісної взаємодії;

- реалізацією педагогом виховної позиції розуміння, визнання, прийняття та підтримки, яка сприятиме розвитку в підлітка здатності розуміти свою внутрішню й зовнішню ситуацію для свідомого вибору поведінкової тактики,

спроможності долучитись до процесу становлення і формування самого себе, тобто набуття власної відповідальної свободи (Бех, 2012, с. 34-37).

Особистісно орієнтована технологія розглядається нами як результат діяльності педагога, в основу якої закладена перетворювальна, творча діяльність, спрямована на покращення і вдосконалення «Я»-концепції зростаючої особистості, визначення життєвих пріоритетів і перспектив, життєвої мети, вибору смисложиттєвих цінностей. Зазначена технологія виховання смисложиттєвих цінностей дає можливість впливати на поведінку, моральне ставлення людини до себе, до оточуючих, до життя, а також активно використовувати як власний, так і накопичений людством досвід у цій царині.

Застосування особистісно орієнтованої технології у вихованні смисложиттєвих цінностей здобувачів освіти створює умови для життєтворення та самореалізації особистості, оскільки вона ґрунтується на усвідомленні людиною необхідності в особистісному зростанні, визначенні близьких, середніх та далеких перспектив, цілей, які б визначали життєдіяльність особистості та її поведінку, а також у: морально-етичному ставленні особистості до самої себе (соціуму); усвідомленні власної унікальності та свого життєвого призначення; творчій самореалізації і постійному самоудосконаленні; задоволенні результатами власної діяльності і їх користі для себе та оточуючих (Серих, 2022 j).

Акценти цільових установок особистісно орієнтованої технології були спрямовані на те, аби виховати:

- осмислене ставлення до життя і вибору смисложиттєвих цінностей;
- цілеспрямовану особистість, націлену на особистісне зростання;
- індивідуальність;
- моральну зрілість і самодостатність;
- готовність до подолання життєвих труднощів, здатність до само- і життєтворення;
- уміння протистояти негативному впливові оточуючого середовища;
- творчу, активну людину, спроможну виявити себе у сфері соціально-корисної і особистісно-значимої діяльності;
- готовність до саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення.

Особливістю особистісно орієнтованої технології було застосування різних типів рефлексії за І. Бехом, з метою підвищення виховних та трансформаційних

можливостей у виробленні смисложиттєвих цінностей школярів основної і старшої школи, що дозволило використати:

- регулятивну рефлексію, з метою свідомого регулювання перебігу психічних процесів, що визначало їхню спрямованість й продуктивність;
- визначальну рефлексію, необхідну в осмисленні суб'єктом свого Я, а також змін, зрушень, за допомогою якої суб'єкт мав змогу усвідомити й визнати способи досягнення особистісної досконалості;
- синтезувальну рефлексію, як об'єднання смисложиттєвих цінностей у цілісне Я-духовне образу Я-особистості;
- створювальну рефлексію, спрямовану на духовно-моральний розвиток і саморозвиток особистості як об'єктивацію її самосвідомості (Бех, 2012, с. 48).

Слідом за І. Бехом, наголошуємо, що розвиток підлітків як суб'єктів естетичної діяльності має бути вільним, без примусу, адже, особистість, власне, і класифікується як суб'єкт вільної, доцільної, свідомо мотивованої діяльності. Втім, приймаємо і заувагу вченого про те, що процес прийняття довільного рішення й формування відповідного наміру, «вольова дія є піковим моментом переживання особистістю стану свободи». Академік наголошує, що лише довільно приймаючи рішення та здійснюючи свідомий вибір, вихованець вправляється у справжній свободі (Бех, 2012, с. 30-32). Цілком поділяємо позицію, означену І. Бехом, стосовно того, що лише за допомогою співпраці можна підготувати до співпраці (Бех, 2012, с. 34).

Базуючись на висловлених позиціях, ми обстоюємо думку про те, що самовизначення, самореалізація та саморозвиток підлітків в естетичному вихованні відбуватиметься більш повно та ефективно, якщо вони займатимуть позицію суб'єктів означених процесів. Це зумовлює застосування *суб'єктно діяльнісного підходу* до естетичного виховання підлітків у процесі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти.

На основі аналізу наукових праць А. Брушлинського (2009), Л. Ковбасенко (2006), Г. Костюка (2005), О. Плахотнюк (2011), С. Рубінштейна (1999) акцентуємо, що використання суб'єктно діяльнісного підходу у взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків полягає у сприянні *становлення підлітків як суб'єктів естетичного виховання*. У цьому контексті підліткам необхідно усвідомити, що естетичне виховання базується на засадах взаємодії ЗЗСО та ЗПО, тому *особистість* набуває ознак *суб'єкта*, беручи безпосередню

участь у розв'язанні проблем естетичного виховання саме в цих закладах та інших інституціях.

Аналізуючи зазначене, підсумуємо, *підліток як суб'єкт естетичного виховання – це особистість з естетичною свідомістю, що з урахуванням вікових особливостей, включений в естетико-виховну творчу діяльність шляхом взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти; його активна діяльність спрямована на перетворення світу на засадах краси, цінностей мистецтва та культури, а також на зміни самого себе.*

Отже, реалізація суб'єктно діяльнісного підходу у взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків полягає у сприянні становленню підлітка як суб'єкта, що взаємодіє з іншими суб'єктами-інституціями в усіх сферах суспільного життя з метою самовизначення, самореалізації, саморозвитку як активного, самостійного й відповідального члена суспільства. Ця взаємодія містить всі етапи діяльності: цілепокладання, проектування, планування, організацію діяльності, реалізацію цілей, аналіз досягнутих результатів.

Це дозволяє переорієнтуватися на конкретизацію кінцевих результатів навчання й виховання – на формування базових компетентностей вихованців *як індикаторів*, що характеризують готовність підлітків до життєдіяльності в інформаційному суспільстві, а також їх взаємозв'язок з предметними компетентностями, набутих завдяки навчання, вихованню та інтеграції в простір соціальних і культурних відношень, міжособистісної інтеграції та спілкування. Тобто, акцентується аксіологічний і соціокультурний виміри, підкреслюється визначальний показник життєвої компетентності – її інтегративність.

Підсумовуючи, наголосимо, що висвітлена нами *методологія* дослідження взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків уможлиблює розгляд шляхів і способів розв'язання проблеми та дає змогу обґрунтувати, розробити й упровадити систему взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, на висвітленні якої зупинимось у наступному підрозділі.

1.3. Естетичне виховання в контексті взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти

Пріоритетом сучасного естетичного виховання в контексті взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів є розгортання виховання як процесу духовної взаємодії, взаєморозуміння, глибинно-щирого спілкування, рівноправних, дружніх взаємин вихователів та вихованців, заміна авторитарно-дисциплінарної моделі виховання на особистісно зорієнтовану, суттєвою ознакою якої є наближення освіти до загальних, індивідуальних і життєвих потреб дитини.

Основою особистісно зорієнтованої освіти є підхід, що ґрунтується на сукупності взаємопов'язаних соціальних норм щодо певного ставлення педагога до вихованця та організації педагогічної взаємодії. При цьому не варто недооцінювати соціальної ролі набуття учнями знань, бо від якості навчання залежить якість виховання.

Освіта має поєднувати навчання й виховання, забезпечувати їх смислове взаємопроникнення і стверджувати пріоритет виховання перед навчанням. Завдання виховання і складніші, і набагато важливіші завдань навчання. Усі ці положення спрямовані на інтеграцію процесів навчання й виховання та пошуку методик, методів та способів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти у вихованні підлітків.

Теоретично засадничим і обов'язковим для реалізації взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків виявляється необхідним довести деякі наукові дискусії з естетичного виховання.

Теоретико-методологічні аспекти різних сегментів естетичного виховання реалізуються в закладах загальної середньої освіти (дослідження І. Беґа, 2003; 2003а; 1998; 2012; О. Комаровської, 1993; 2006; 2015; Л. Масол, 2004; 2006; 2001; 2006; 2001а; 2009; Н. Миропольської, 2002; 2003 та ін.) та в закладах позашкільної освіти в контексті означеної взаємодії (дослідження В. Вербицького, 2006; 2008; 2009; 2002; Г. Пустовіта, 2003; 2006; 2008; Л. Тихенко 2006; 2007; 2008а; 2008 та ін.), однак естетичне виховання підлітків шляхом взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти не було достатньо представлено та реалізовано в науковому обігу (Сєрих, 2018).

Виконання комплексного аналізу естетичного виховання підлітків, аналітичне опрацювання виховних ситуацій, дозволяє передбачити нові форми, методи, методики, розроблення технологічних інноваційних засобів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти. З огляду на це, визначено дві основні функції виховання: яке упорядковує весь *спектр впливів* на особистість і *створює умови* для прискорення процесів соціалізації з метою розвитку особистості. Виховання формує готовність людини до виконання соціально й особистісно значущих видів діяльності та поведінки, адже «людина може стати людиною лише шляхом виховання. Вона – те, що робить з неї виховання» (Коменський, 1982, с. 180).

Естетичне виховання – багатоаспектна проблема, її розв’язання вимагає дослідження теорії і практики різних наук (філософських, мистецтвознавчих, культурологічних, педагогічних, психологічних), кожній з яких притаманна своєрідна гносеологічна точка зору. Створені моделі естетичного виховання за весь період розвитку цивілізації є підґрунтям для подальшого ефективного пошуку шляхів, умов їх удосконалення в сучасний період (*Естетика*, 2007; Левчук, 2009; *Естетичне виховання*, 2007, 2012).

Утвердження семантико-змістовного поповнення поняття «естетичне виховання» відбувалося під впливом діяльності Є. Антоновича, 1997; В. Мазепа, 1998, Л. Левчук та ін. Зокрема, Є. Антонович розкрив суть феномена естетичних орієнтацій як явища, що має нові грані і модифікуються в часі і просторі; вважав, що «головною рисою естетичного виховання є... добродіяння, яке залежить від «гармонійного виховання», спрямованого до краси» (Антонович, 1997).

Розробка теорії та методології «естетичного» неможлива без засвоєння культурної спадщини, бо «вона є живим життям сучасності».

Теоретична інтерпретація поняття «естетичне виховання» здійснена педагогами минулих років (Енциклопедія освіти, 2008), за цитуванням М. Кагана, завдання естетичного виховання з перебігом часу «удосконалюється», естетичні категорії змінюються, переосмислюються (Каган, 2001). Д. Джола, А. Щербо визначили естетичне виховання як «формування естетичного ставлення людини до дійсності» (Д. Джола, & А. Щербо, 1998, с. 51), зокрема Л. Серих вважає, що специфіка естетичного виховання – у цілеспрямованості творчо активної особистості, здатної сприймати й оцінювати прекрасне, досконале, гармонійне в житті, природі,

мистецтві та запропонував принципи естетичного виховання: зв'язку всієї діяльності дітей із процесом формування світогляду й моральності школярів; сполучення класних і позакласних занять; єдність художнього й загально-психічного розвитку; художньо-творчої діяльності і самодіяльності дітей; принцип естетики дитячого життя (Л. Серих, 2016), які довели свою життєздатність і результативність, оскільки уможливили розгляд освітньо-виховного процесу як визначеного алгоритму й у контексті педагогічної взаємодії – педагог (як закладу загальної середньої, так і позашкільної освіти) цей алгоритм має використовувати у взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2016; 2018).

Естетичне виховання – складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини. Методологічною засадою естетичного виховання є етика – наука про загальні закономірності художнього освоєння дійсності людиною, про сутність і форми відображення дійсності й перетворення життя за законами краси, про роль мистецтва в розвитку суспільства.

У процесі естетичного виховання важливо навчити учнів розуміти й сприймати красу. Спостерігаючи прекрасне, людина не може залишатися байдужою, вона переживає, відчуваючи любов або ненависть до спостережуваного. Тому треба, щоб діти вміли розрізняти справді красиве і потворне.

Естетичне виховання – це процес взаємодії цілеспрямованого мистецько-педагогічного впливу на особистість, її самовиховання і дії художньо-естетичного оточення, внаслідок якого в особистості розкривається здатність сприймання, активізується ціннісна позиція щодо мистецтва і дійсності, що виявляється у здатності інтерпретувати мистецькі та реально життєві явища художніми засобами, а також у життєтворчості особистості.

Арсенал засобів естетичного виховання досить вагомий: навколишнє природне середовище, література, музика, образотворче мистецтво, архітектура, театральне мистецтво, кіномистецтво та ін. (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016; 2018)

Методи культурологічного та культурно-історичного розуміння сутності поняття «естетичне виховання», ураховуючи його дотермінологічний і термінологічний зміст узагальнила Т. Кривошея. Естетичне виховання, на її

думку, є дотичним поняття «естетична культура», яке об'єднує комплекс проблем, пов'язаним із сутністю та способами формування чуттєвої культури (Кривошея, 2014, с. 9). Смісловий акцент у понятті «естетичне виховання» Т. Кривошея ставить на слові «виховання» і розглядає його як культурний феномен, бо на перший план висуваються саме виховні конотації поняття «культура». Естетичне виховання, на думку науковця, – «культуротворчий механізм гармонізації людини зі світом, який спрямований, головним чином, на вдосконалення людської чуттєвої природи» (Кривошея, 2014, с. 11). Науковець розглядає естетико-виховні стратегії у формуванні засадничих принципів «низової» естетики та вказує, що «низова» естетика «виокремлюється в нову дослідницьку галузь у зв'язку із тотальним плануванням дискурсу візуальності. До обговорення залучається й проблема трансформації чуттєвого сприйняття людини під приголомшливим впливом сучасної техніки й технологічності, нових медіа» (там само, с. 25) (Сєрих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016; 2018).

Актуальною і сьогодні є структура естетичного виховання в контексті педагогічної взаємодії, яка була запропонована Б. Лихачовим і давала чітке уявлення про основну мету, методологічні підходи до визначення змісту, форм і методів його реалізації, маючи два параметри: один з яких дозволяв визначити основний *набір конкретних змістовних завдань* (розвиток культури сприйняття, оцінки художньо-естетичних явищ, виховання художнього смаку, формування художньо-образного мислення, розвиток емоційної сфери особистості тощо); другий – передбачав *послідовний розподіл зазначених завдань* з урахуванням вікових особливостей і можливостей дитини (Лихачов, 1985, с. 58). Науковець наголошував на вирішальній ролі взаємодії, єдності та відповідності зовнішньої й внутрішньої структури естетичного виховання. Найбільш значущими й актуальними принципами системи естетичного виховання, обґрунтованими Б. Лихачовим і цінними у дослідженні взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, стали «всеосяжність естетичного виховання та художньої освіти; єдність художнього й загального психічного розвитку дітей; поєднання класних, позакласних, позашкільних занять і організований вплив мистецтва за допомогою засобів масової інформації, також художньо-творчу діяльність дітей» (Лихачов, 1985, с. 62).

Наукові дослідження (В. Сухомлинського, 1980 та ін.) є концептуальними для педагогічної науки, підґрунтям естетичного виховання підлітків, яке

розглядається як: *процес*, підпорядкований меті формування естетичного ставлення до мистецтва й дійсності. Процесуальне явище, яке, розкриваючись у часі, визначається дидактичними принципами: цілеспрямованості, систематичності, комплексності, варіативності і здійснюється через вплив на свідомість і почуття об'єкта виховання через педагогічно організовану естетичну діяльність, компонентом якої є художньо-творча діяльність дитини, дозволили розробити варіативну концепцію естетичного виховання в освітній, виховній та художньо-творчій роботі з дітьми. За цих умов гуртки ЗПО, школи мистецького спрямування охоплюють обмежену кількість дітей, більшість дітей залишаються за межею системного процесу художньо-естетичної творчості. Відкритим залишалося й питання про паритетну взаємодію педагогічного *керівництва з ініціативою та самодіяльною творчістю* школярів в умовах дозвілєвої діяльності.

Зауважимо, що Л. Бутенко розглядала естетичне виховання як процес формування *«естетичного ставлення людини до дійсності, в якому виробляються орієнтації особистості у світі естетичних цінностей шляхом залучення її до цих цінностей»*.

Схожа позиція була доповнена Г. Шевченко у визначенні сутності «естетичного виховання» з точки зору «соціально-виховного комплексу» (Шевченко, 2001, с. 19) як «суспільного процесу, спрямованого на формування естетичного ставлення людини до дійсності, певних взаємин між людьми, здатності розуміти і створювати красу у дійсності й мистецтві, здатності перетворювати дійсність за законами краси» (Шевченко, 2002, с. 33).

Через призму педагогічної взаємодії систему естетичного виховання шляхом викладання мистецьких дисциплін розглядали Б. Неменський та Д. Кабалевський, які наголошували, що «все життя школярів має бути організовано «за законами краси» (Б. Неменський, 2000, с. 16), а «повноцінний естетичний розвиток кожної особистості – із розвитком інтелекту, що власне і забезпечує гармонійність її виховання» (Б. Неменський, 2000, с. 27), тому суттєву увагу надавали емоційно-почуттєвій сфері й мистецтву. Розроблена Б. Неменським комплексна програма художнього виховання в школі, яка упроваджувалася переважно на уроках образотворчого мистецтва, була спробою вирішити питання мистецької освіти та естетичного виховання підлітків. Програма, ураховуючи вікові особливості підлітків, здійснювала залучення їх до мистецтва не тільки в урочний, але й позаурочний час, хоча ця

система за всієї її ефективності не змогла претендувати на глобальність і технологічність, оскільки відіграла роль тільки у досягненні тактичних результатів і не охоплювала загального художньо-естетичного розвитку підлітків.

Схожа за змістом, цілями й технологією система, була запропонована (і довгий час діяла) Д. Кабалевським, який розглядав мистецтво як *концентроване вираження художнього начала*, як найважливішого засобу духовного становлення особистості, була спрямована на *різноманітність художньо-естетичного й духовного розвитку дітей*, залучення їх до різноманітних естетичних вражень, але з часом і ця програма вичерпала себе (Сєрих, 2016).

Усвідомлення семантики наукових понять естетичного виховання й естетичних категорій в контексті взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти відображені в працях В. Сухомлинського.

Педагог зазначає, що дитину треба навчати «красі». «Музика є найчарівнішим, найтоншим засобом залучення до добра, краси, людяності. Завдяки музиці в людині пробуджується уявлення про піднесене, величне, прекрасне» (В. Сухомлинський, 1977, с. 171). «Людина стала людиною, коли почула шепіт листя, пісню коника, журчання весняного струмка, – ...почула й, затамував подих, слухає сотні й тисячі років чарівну музику життя» (В. Сухомлинський, 1977, с. 372). «Кожен підліток має захоплюватися красою *в школі та поза нею* в усіх її проявах; тільки за такої умови в нього народжується бережливе, турботливе ставлення до краси, потяг знову і знову звертатися до неї, збуджуватиме захоплення, залишатиме в його душі помітний слід» (В. Сухомлинський, 1977, с. 379).

На думку педагога, «ні в чому вчителю не доводиться бути таким терплячим, як у вихованні почуття краси». «Гарна музика не тільки приносить насолоду, вона піднімає думку й почуття, розширяє душу». «Спілкування з мистецтвом – найбільша радість життя. Милування, насолода природно переростає в бажання жити за законами краси – творити, насолоджуватися прекрасним, створеним своїми руками» (В. Сухомлинський, 1977, с. 156).

Питання впливу різних естетичних факторів на емоційно-почуттєву сферу підлітків досліджували українські психологи І. Бех, Л. Карамушка, О. Леонтєв, П. Мясоїд та ін. Значне місце посідають вирішення проблем ЕВ в контексті

розвитку духовності особистості у працях (О. Рудницької, 2005; 2002. 2001; Г. Шевченко, 2001; 2002 та ін.).

Естетично *розвиває органи чуттів мистецтво*, впливаючи на інтелектуальну, емоційно-вольову й фізичну сфери людини, зумовлює *активізацію всіх духовних та фізичних здібностей* людини, формує її мислення, тому такий вплив мистецтва, відзначає Г. Петрова, має відбуватися поступово, починаючи з раннього дитинства (Петрова, 2001).

Роль та значення мистецтва в загальному процесі розвитку особистості та естетичному вихованні ретельно аналізуються у працях Г. Шевченко (Шевченко, 2001; 2002). Науковець визначає функції, закономірності естетичного виховання в школі, простежує генетично-морфологічне та моральне його призначення; процес естетичного виховання розглядає як «формування *естетичного ставлення* учнів до дійсності й мистецтва» (Шевченко, 2001, с. 67-95) та «розвитку естетичної активності» (Шевченко, 2001, с. 135-140).

Специфіка естетичного виховання, на думку Г. Шевченко, є в тому, що воно формує в учнів «розуміння краси, витонченість і загострення світосприймання, духовні потреби й інтереси, емоційно-естетичне ставлення до дійсності та мистецтва, розвиває творчі здібності». Характеризуючи естетичний характер мистецтва, науковець доводить, що «поведінка людини є предметом естетичної оцінки, тобто ставлення людини до дійсності і є естетичним». Г. Шевченко вважає, що головними виражальними параметрами рівня розвитку естетичного почуття в підлітків, які нормально розвиваються, за допомогою мистецтва є сенсорна культура, естетичні переживання, чуттєво-духовна насолода (там само, 2001).

Основними показниками *сенсорної культури* авторка визначає почуття кольору (відмінності тонкощів колірних відтінків), почуття форми (гармонійне сполучення відтінків кольору в малюнку, у композиції, симетричне й асиметричне, гармонійне сполучення звуків), почуття ладу, ритму, мелодійно організованих звуків, інтонаційних відтінків мовлення й музики.

Водночас, основними *показниками естетичного переживання* Г. Шевченко вказує: почуття прекрасного (бачення, відчування, спрага краси), почуття потворного (осуд некрасивого, неприємного, недоречного), почуття комічного (осміяння в гумористичній формі і недоліків), почуття піднесеного

(замилування), почуття низького (відраза), почуття натхнення (прагнення змінити свою поведінку, виявити творчо-перетворювальну активність).

А основними показниками *чуттєво-духовної насолоди* – хвилювання під час зустрічі із мистецтвом, радість упізнавання, захват, гнів, обурення, здивування, замилування (Шевченко, 2002).

Оскільки, головним в естетичному вихованні є *відтворення всього багатства справжнього людського ставлення до світу*, «явища дійсності постають перед нами чудовими й поганими, високими та низькими, трагічними та комічними, тобто в естетичних якостях» (там само, с. 14).

Зважаючи на це, видається особливо значущим розробка *системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків*, яка уможливила б формування естетичних цінностей, духовних потреб, розвиток творчих здібностей підлітків тощо (Серих, 2016).

Виходячи з того, що власне *естетична активність* як позитивне емоційно-почуттєве забарвлення відносин підлітків, і є найбільшою цінністю, за нашим переконанням, має коригуватися освітній процес взаємодії закладів загальної середньої та ПО в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2016).

Актуальним у педагогічній взаємодії є проблеми *естетичного та естетико-екологічного, сьогодні й естетико-патріотичного виховання* учнів різних вікових груп засобами мистецтва, формування естетичної культури, естетичного ставлення до природи, країни, що досліджувалися (В. Бірулею, 2013; Н. Волошиною, 1995; Н. Миропольською, 2002; 2003; Л. Серих, 2008; К. Приходченко, 2008 та інші). Зокрема, Н. Миропольська підіймає естетичне виховання на шабелі особистих контактів учнів з мистецтвом, основою процесу формування художньої культури учнів, на її думку, має стати естетична логосфера школи, де слово функціонує як естетичний феномен, ґрунтується на репрезентації трьох родів літератури і передбачає діалогічні (полілогічні) контакти школярів з явищами мистецтва слова.

Естетична логосфера звертається до особистісних переживань учнів і трансформує в життя дітей норми і цінності не лише поезики, а й вищих людської гідності. Її мета – вивести дитину зі сфери внутрішньої у зовнішній світ, в якому відбудеться зустріч з іншими людьми (Миропольська, 2003, с. 7). Виходячи із зазначеного, провідними завданнями естетичного виховання науковці визначають формування естетичної культури, розвиток творчих

здібностей, здатності до естетичного освоєння дійсності (Серих, 2012 а; 2013; 2013 f; 2017 а; 2018 а).

Загальновідомо, що зміст, форми і методи естетичного виховання підлітків кінця минулого століття розвивалися від репродуктивності до творчості, від зовнішньої конкретизації матеріалу до внутрішньої самодіяльності.

Поширеними формами естетичного виховання були загальношкільні заходи, виставки мистецької творчості, традиційні шкільні свята, ярмарки та ін., що давало особистості бути підданою певному формальному вихованню. З огляду на це, виникає необхідність упровадження ефективної системи формування художньо-естетичних цінностей підлітків у позаурочний час, що мають «невичерпну скарбницю розвитку соціально значущих цінностей і чеснот» (Миропольська, 2002); упровадження івент-технології, яка б забезпечила якомога повніше використання найбільш дієвих засобів виховання підлітків, театру, кіно, цирку, інтерактивних методик, інтерв'язі, фасилітації, сторітеллінгу, виставок, галерей, які прискорили найповніше естетичне виховання підлітків (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

У контексті зазначеного, про виняткове значення позакласної роботи в сучасному закладі загальної середньої освіти твердить І. Паласевич, на думку якої, «естетичне виховання – процес надання учням середнього шкільного віку можливостей для розвитку та реалізації власних здібностей на основі кращих творів мистецтва, науки і техніки. З іншого боку, естетичне виховання – процес цілісного формування духовності, сприйняття і розуміння прекрасного, плекання в людини гуманістичних якостей, відповідального ставлення до краси, здатності відчувати та творити прекрасне» (Паласевич, 2011, с. 13).

Почуття прекрасного зумовлює радість і оптимізм, духовно збагачує особистість, спонукає її до навчання, праці й творчості, наголошує Т. Голінська. Загалом, рівень і характер суспільного буття, зростання матеріальних і духовних потреб людини, гармонізація її відносин із довкіллям вимагають розвитку в дітей творчих сил, прагнення будувати своє життя за естетичними законами добра і краси (Голінська, 2005). Тому ми розглядаємо естетичне виховання підлітків у вимірах діяльнісного підходу, визначальними ознаками якого є визнання підлітками естетичного досвіду старших, готовність сприймати, засвоювати й інтерпретувати твори мистецтва, нову інформацію, бажання проявити себе в художньо-творчій діяльності, працювати у взаємодії,

свідомо прагнути до розширення комунікативних зв'язків (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Оскільки художньо-естетична освіта сьогодні виконує дві особливо важливі ролі в суспільстві – навчальну й виховну, закладає фундамент існування цілісного соціуму, в якому нинішні учні визначають вектор розвитку України, то новітня філософська думка, наголошує Л. Левчук, охоплює поле інформаційної цивілізації, що «перебуває в антагоністичному протистоянні до духовної культури. «Адже сутність культури не в техніці, технологіях, автомобілях, електрифікованому побуті, модному одязі, взутті, зачісках.

Цивілізаційні блага визначають рівень матеріального існування, їх характеризують ринкові і споживчі цінності. Культура також не зводиться до відвідування музеїв, театрів, виставок, бібліотек, яких стає все більше, а вона звернена до внутрішнього світу людини, її здатності до гуманності» (*Естетика*, Левчук, 2009, с. 243). У широкому сенсі Л. Левчук розуміє естетичне виховання як якісну зміну рівня естетичної культури об'єкта виховання. Зміст естетичного виховання «містить, хоча й не обмежується ними, художнє виховання, естетичну освіту, художнє навчання тощо, тобто створює складну внутрішню структуру. Рівень естетичного виховання, його впливовість, вибір тих чи інших засобів, форм, методів визначається естетичним розвитком особистості, народу, суспільства. Урешті, кожна нова історична епоха вносить свої відтінки в розуміння сутності, цілей та значущості естетичного виховання» (*Естетика*, 2005, с. 179).

Розглядаючи «мистецтво як відображення реальної дійсності, Н. Миропольська, О. Рудницька визначають результат ефективності навчання мистецтву як міру засвоєння визначених авторитетних суджень про мистецький твір» (Миропольська, 2003, с. 7), отже процес естетичного виховання – формування *естетичного сприймання й ставлення* до мистецького твору. При цьому процес переживання вбачають «як єдино можливу умову спілкування з мистецтвом, яка пронизує всі ступені сприймання» (Рудницька, 2002, с. 19).

У контексті цього, Т. Флоренська, авторка праці «*Катарсис як усвідомлення. Неусвідомлене: природа, функції, методи дослідження*» (Тбілісі), переконує: «сприймання твору мистецтва – це досвід пізнання та усвідомлення сенсу та сутності явищ мистецтва. Саме так відбувається перехід свідомості й переривання реципієнта «із плану індивідуальних переживань в інший план – загальнолюдських цінностей та ідеалів» (Флоренська, 1978, с. 268).

Тому важливим механізмом оволодіння естетичними категоріями в закладах освіти є набуття знань й умінь з мистецтва, де відбувається органічний зв'язок, взаємовплив музики, літератури, образно-пластичних рухів в художньо-творчій діяльності. Виразність цих засобів відкриває нові естетичні враження, сприяє виникненню чуттєво-емоційних почуттів, підкреслює І. Лавриш (Лавриш, 2008), стає ключовим напрямом в естетичному вихованні підлітків.

Згідно з цими тенденціями, в науковій думці чітко вирізняється комплекс постійних, стабільних цінностей мистецтва. Це зумовлено фундаментальною суспільною потребою у спілкуванні з мистецтвом та визначенні подальшого естетичного просування підлітків щодо ставлення їхньої творчості як до цінності. На думку О. Комаровської, «мистецтву притаманна колективна природа, підлітки, перебуваючи в «єдиному художньому просторі», – рівноправні співрозмовники на різних рівнях – і в сприйманні мистецтва, і в організації сприймання, і в спілкуванні «навколо» нього» (Комаровська, 1993, с. 9). Вважаємо цю тезу цілком обґрунтованою, оскільки сфера мистецької освіти, художньо-естетичного виховання, їхня специфіка полягає не в техніці, математиці, біології, а, насамперед, у зверненні до сфери культури як сукупності цінностей, накопичених людством, і як особистої властивості людини (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Охарактеризовані тенденції естетичного виховання спонукають сучасних українських педагогів і науковців до пошуків результативних і більш досконалих шляхів використання можливостей прекрасного, художнього та мистецького. Зокрема, колективом авторів було розроблено Концепцію художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх закладах України, яка передбачає наскрізну естетизацію життєдіяльності навчального закладу (*Концепція*, 2004). До того ж, оскільки жодна інша сфера людської діяльності не має такої глибини емоційного впливу на людину як мистецтво, дослідники акцентують увагу на вивченні внутрішніх психологічних особливостей індивіда, які розвиваються у динаміці (здатки, здібності, обдарованість, талановитість, геніальність). Погоджуємося з авторами концепції в частині того, що сучасні ЗЗСО та ЗПО мають стати «осередками виховання справжньої духовності, плекання творчої особистості, виховання людини, що характеризується високою емоційно-естетичною культурою, і, оскільки мистецтво має унікальні можливості впливу на людину, то художньо-естетичне

виховання потрібно розглядати не лише як процес набуття художніх знань і вмінь, а, насамперед, як універсальний засіб особистісного розвитку школярів на основі виявлення індивідуальних здібностей, різнобічних естетичних потреб та інтересів» (*Концепція*, 2004, с. 6).

Таким чином, досягається мета естетичного виховання – «у процесі сприймання, інтерпретації творів мистецтва і практичної художньо-творчої діяльності – формувати в учнів особистісно-ціннісне ставлення до дійсності та мистецтва, розвивати естетичну свідомість, загальнокультурну і художню компетентність, здатність до самореалізації, потребу в духовному самовдосконаленні, конкретизується в основних завданнях, що інтегрують навчальні, виховні й розвиваючі аспекти: збагачення емоційно-естетичного досвіду. ...Формування художньої компетентності – здатності керуватися набутими художніми знаннями та вміннями, готовність використовувати отриманий досвід у самостійній діяльності. Формування системи знань та уявлень про сутність, види та жанри мистецтва, особливості художньо-образної мови мистецтв – музичного, візуального, хореографічного, театрального, екранного; виховання художніх інтересів, смаків, морально-естетичних ідеалів, потреб у художньо-творчій самореалізації та духовно-естетичному самовдосконаленні відповідно до індивідуальних можливостей та вікових етапів розвитку, формування навичок художньої самоосвіти та самовиховання» (*Концепція*, 2004, с. 6).

Аналіз наукових розвідок засвідчують, що погляди сучасної людини на красу значно змінилися, з огляду на можливості мистецького оформлення людського життя та науково-технічного його оформлення. У мистецтві спостерігаємо сміливі експерименти фовістів, кубістів, сюрреалістів, які переконливо презентують можливості художньої форми; відчуваємо примат технічних засобів, зокрема комп'ютерних ефектів, а все, що стосується чистого мистецтва, залишається десь на узбіччі. «Розумію роль і значення культурної індустрії в сучасних умовах, зазначає Л. Левчук, однак щоби вона спрацювала, спочатку має бути людина-творець. Та людина, що створює продукт, який буде донесений до нас засобами сучасної індустрії» (*Естетика*, Левчук, 2009, с. 6). «Жодна масовізація не знищує відношення «Я» читача (глядача) та «Я» авторамитця. Можливо, масовізація якраз спонукає частину людей працювати над своєю чуттєвістю, вести діалог один на один із митцем» (*Естетика*, Левчук,

2009, с. 4). Такі естетико-педагогічні реалії активізують необхідність посилення ролі мистецтва у формуванні й естетичному вихованні особистості.

Загальновідомо, що феномен мистецької освіти визначається поєднанням двох категорій – освіти й мистецтва, – які наділяють його відповідно педагогічною й мистецькою специфікою. Пріоритет у застосуванні терміну «мистецька освіта» належить О. Рудницькій, за словами якої «мистецька освіта спрямована на розвиток у людини спеціальних здібностей і смаку, естетичного досвіду й ціннісних орієнтацій, здатності до спілкування з мистецькими цінностями в процесі активної творчої діяльності та вдосконалення власної почуттєвої культури» (Рудницька, 2005, с. 29-30).

Особливістю мистецької освіти, на думку О. Рудницької, є зміна акцентів у співвідношенні типових для освіти діалогічних пар, у яких пріоритетність віддається: емоційному розвитку в його взаємозв'язку з розумовим; суб'єктивному чиннику осягнення художнього смислу поряд із засвоєнням об'єктивної інформації про мистецтво; образному мисленні у взаємозв'язку з логічним; підсвідомим процесом «осяяння», які супроводжують усвідомлення образного змісту мистецького твору; задоволенню духовних потреб, а не прагматичному споживанню мистецтва (там само, 2005, с. 25).

У контексті означеної проблеми цінною є наукова думка О. Рудницької про взаємозв'язок мистецтва з іншими видами художньої творчості, що сприяє глибокому розумінню дитиною змістовної сутності мистецтва (Рудницька, 2001). Зважаючи на провідну роль мистецтва, естетичне виховання має суттєве культурологічне значення і, як відзначає І. Зязюн, стає актуальним для здійснення педагогічної діяльності (Зязюн, 1998; 2000; 2002), що безумовно, розкриває можливості для дослідницької діяльності.

На наш погляд, варто взяти до уваги точку зору Ю. Пастухової, яка вважає, що художньо-естетичне виховання – естетичне виховання особистості засобами мистецтва, а «смісложиттєва цінність мистецтва, естетичне переживання його художньої тканини, художніх образів полягає в об'єднанні людей навколо найвищих духовних ідеалів, які реалізуються в духовно-моральних вчинках і красі людської поведінки» (Пастухова, 2009, с. 9).

Сьогодні педагогічна мистецька діяльність існує у двох вимірах: як інститут фахової підготовки і як підсистема загальної середньої та позашкільної освіти. Для нашого дослідження основне значення мають загальноосвітній та позашкільний аспекти функціонування системи освіти, те,

якою мірою вона впливає на становлення підлітків, готує їх до життя в гармонії із собою, природою, людьми, сприяє формуванню особистісного культурного й естетичного простору. Зокрема, О. Комаровська доводить, що «у мистецьких навчальних закладах освітній простір є художньо-освітнім, зміст якого виявляється на перетині освітнього (як культурно-освітнього) та власне художнього» (Комаровська, 2015; с. 21). Авторка переконливо доводить, що «художньо-освітній простір освоюється через мистецьку діяльність; визначається внутрішніми ресурсами кожного суб'єкта; має художньо-образну природу; є тотожним за драматургією розгортання художнього образу, притаманному процесуальним мистецтвам; його образність детермінує внутрішні світи суб'єктів, продукти творчості, спілкування з мистецтвом, навколо мистецтва, навколо власної творчості.

Унікальність художньо-освітнього простору та освітнього процесу зумовлюється «відчуттям кожним об'єктом індивідуальної атмосфери свого перебування в закладі, орієнтованістю педагогів на неповторне особистісне розкриття потенціалу дитини» (Комаровська, 2015; с. 22), тому, залучаючи до художньо-естетичної діяльності всіх суб'єктів освітнього-виховного простору, позашкільний заклад спроможний позитивно впливати на підлітка, естетично виховуючи його.

Означені ідеї естетичного виховання шляхом взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти зумовили зміщення акцентів у творчій діяльності підлітків на заклади позашкільної освіти, які є детермінованим резервом для професійної творчості в загальному потенціалі мистецтва й освіти. Потужність змісту художньо-естетичної діяльності ЗПО підтверджена на теренах мистецько-освітнього простору. Музична, театральна, образотворча (інші види) діяльності у цих закладах сьогодні розмаїта й цікавіша, вона генерує сукупний мистецький талант підлітка та готує його до виходу на нові творчі горизонти.

За таких умов трансформується виховна система закладу позашкільної освіти до розширення можливостей становлення творчої особистості підлітка, самовизначення її в естетичній діяльності та задоволенні індивідуальних потреб. Гуртки за різними напрямками художньо-естетичної діяльності дають поштовх підліткам до більш об'єктивного сприймання світу, будови власних естетичних цінностей. У контексті зазначеного гурткова робота стає

невід'ємним компонентом формування нової парадигми сучасної культури підлітків (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

У цьому контексті актуальним видається акцентування корифея української науки А. Макаренко на тому, що в позашкільній, позаурочній діяльності потрібно *організувати клуби, гуртки* різного спрямування. Разом із тим педагог підкреслює, що потрібно примушувати себе «думати, бачити, розмірковувати, бо *навчити творчій праці* – завдання найскладніше, бо саме творча праця викликає найбільшу напругу, ... вона можлива тільки тоді, коли *людина ставить до своєї роботи з любов'ю, радіє*, якщо вона *приносить задоволення, стає основною формою прояву особистості й таланту*» (Макаренко, 1988, с. 11).

На відміну від викладання мистецтва в закладі загальної середньої освіти, в закладах позашкільної освіти створюються додаткові резерви для духовно-світоглядної та емоційно-естетичної наповненості виховного процесу завдяки потужному естетико-виховному впливу інтегративних технологій, івент-заходів, які здатні кількісно збільшувати та якісно збагачувати діапазон порівнянь, аналогій, стимулювати виникнення явища синестезії, більш широких художньо-естетичних узагальнень тощо.

Обстоюючи положення про доцільність позашкільної, позаурочної діяльності, Л. Масол зауважує, що будь-яка система, зокрема система художньо-естетичного виховання є цілісною педагогічною системою художньо-естетичної освіти та виховання та включає три складові: *змістовно-цільову* – цілі (у соціальному й особистісному вимірах), принципи і завдання, зміст навчання і виховання; *функціонально-процесуальну* (педагогічні засоби, форми, методи і прийоми, способи взаємодії, педагогічні технології); *результативно-оцінну* (критерії оцінювання проміжних і кінцевих результатів навчання інтегральні показники естетичної вихованості, гуманістична експертиза педагогічної системи загалом). Л. Масол структурувала систему художньо-естетичної освіти й виховання та включила такі компоненти:

Базовий освітньо-виховний компонент, що складається з інваріантної частини, представленої предметами та курсами базового навчального плану державного стандарту та варіативної частини, що складається з елективних предметів і курсів, які вводяться до робочих навчальних планів конкретного закладу відповідно до можливостей педагогічного колективу (Масол, 2006, с.6).

Позаурочний компонент художньо-естетичного виховання передбачає організацію колективних і групових форм діяльності учнів поза межами класу і школи але під керівництвом або за участю вчителів (заняття в гуртках художньо-естетичного профілю, шкільних об'єднаннях за інтересами тощо).

Позашкільний освітньо-виховний компонент, що охоплює різні типи позашкільних навчальних закладів усіх форм власності – державних і громадських (спеціальні музичні та художні школи, студії, будинки й палаци дитячої та юнацької творчості тощо) (там само, с. 7).

Компонент художньо-естетичної самоосвіти та самовиховання, що передбачає різні форми індивідуальної роботи вчителя з учнями, методи педагогічного стимулювання художньо-естетичного саморозвитку учнів, а також за допомогою залучення батьків до естетико-виховного процесу, сприяння сімейно-родинному аматорству (там само, с. 7).

Сьогодні ці компоненти розглядаємо особливо вагомими, оскільки разом з НУШ система української освіти змінилася докорінно і багато маємо онлайн навчання, а *такий підхід дозволяє доповнювати й поглиблювати естетичне виховання у позаурочній діяльності, що видається нам нагальним, потрібним і своєчасним.*

Таким чином зазначимо, що успіх естетичного виховання залежить від того, наскільки глибоко перед учнем розкривається природа прекрасного.

Кожна людина освоює і красу природи, й музичну мелодію, і слово. І це освоєння залежить від її активної творчої діяльності. Чим більше в природі предметів, явищ, «олюднених емоційним сприйняттям, зазначає А. Станкевич, тим більше краси бачить людина навколо себе, тим більше хвилює її краса» (Станкевич, 1987, с. 379).

Переживання почуття насолоди прекрасним – перша сходинка до творчості, розвитку творчих якостей підлітків. Чим глибше «переживає» підліток красу, відображену в поетичному та інших творах мистецтва, тим сильніше в нього з'являється потреба виразити власну думку, почуття.

З огляду на це, завданням естетичного виховання, як зазначає С. Замашна, є не тільки *розширення художнього сприймання*, списку прочитаних книг, почутих музичних творів, а й *організація почуттів*, духовного росту особистості, регуляція й корекція поведінки (Замашна, 2003, с. 67).

Естетичне виховання розкриває всі духовні здібності людини, що необхідні в різноманітних галузях творчості. В. Сухомлинський стверджував:

«...Без емоційно-естетичного струменя неможливий повноцінний розвиток дитини. Краса й жива думка так само органічно поєднані, як сонце і квіти» (Сухомлинський, 1997, с. 43).

Сприйняття та творчість в цьому випадку не тільки взаємопов'язані, але зливаються в єдиний процес естетичної оцінки. Проте, об'єктивно оцінити результати естетичного виховання важко. Тим більше, жодне соціологічне дослідження не здатне напевне спрогнозувати наслідки, можливі переваги та втрати від його якості. Однак соціально-культурні наслідки естетичного виховання є вкрай важливими та масштабними для покоління, суспільства, нації, держави, світу (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

На основі рефлексії висвітлених міркувань, естетичне виховання це:

– *цілеспрямований багатогранний процес виховання естетичної культури підлітків*, органічними складовими якої є:

– *естетична свідомість підлітків* (естетичне сприйняття, інтереси, потреби, естетичні цінності підлітків та оцінка ними мистецтва та оточуючого світу), які реалізуються в естетичному ставленні вихованців до власної життєдіяльності, художньо-естетичної діяльності та мистецтва;

– *відображена в навчанні, спілкуванні, побуті, грі естетична діяльність як художньо-практична творчість підлітків*, що зрештою спрямовується на виховання ціннісних життєвих позицій підлітків;

– *соціально-виховний комплекс виховної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти*, завдяки якому засвоюються естетичні знання, здобуваються творчі вміння, формується світогляд підлітків.

Отже, зауважимо, що підґрунтям методології дослідження взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків є концептуальні ідеї філософів, наукознавців, світоглядні позиції щодо багатозначності, дискусійності, змісту понять дослідження. Аналіз філософської, мистецтвознавчої, психолого-педагогічної літератури (додаток А. 4) дозволив систематизувати поняттєвий апарат з теорії і практики естетичного виховання, визначити підходи до природи, механізмів, функцій, структури, змісту естетичного виховання.

Узагальнюючи погляди дослідників та проєктуючи їх на вікову категорію підлітків, дефініцію «*естетичне виховання*» визначаємо як: *єдність (процес) комплексного, планомірного, цілеспрямованого і послідовного впливу на підлітків з боку суб'єктів взаємодії закладів загальної середньої та*

позашкільної освіти (інших соціальних інституцій та установ) на основі єдиних науково-педагогічних принципів, методів та засад, в результаті яких в підлітків виникає світоглядна установка на безпосередню творчу оцінку дійсності, мистецтва і власного життя в суспільстві як проявів прекрасного і потворного, піднесеного і низького, трагічного і комічного та інших естетичних категорій.

За результатами аналізу науково-педагогічних ідей та усвідомлюючи семантику наукових понять й естетичних категорій, визначаємо завдання естетичного виховання підлітків, що досягаються взаємодією закладів загальної середньої та позашкільної освіти:

- *виховувати* в підлітків закладів загальної середньої та позашкільної освіти почуття прекрасного;
- *формувати* культуру почуттів підлітків, особистісно-ціннісне ставлення до дійсності та мистецтва на уроках закладів загальної середньої освіти та заняттях закладів позашкільної освіти;
- *формувати* в підлітків розуміння зв'язків мистецтва з природним і предметним середовищем, уміння жити за законами краси;
- *розвивати* в підлітків уміння відрізнити прекрасне від потворного, спілкуючись з творами мистецтва, з предметним і природним середовищем;
- *навчати* підлітків відчувати, спостерігати, «переживати» красу;
- *розвивати* загальні та художні здібності, художньо-образне мислення підлітків як закладів загальної середньої, так і позашкільної освіти;
- *формувати* художньо-естетичні компетентності підлітків закладів загальної середньої освіти та розвивати їх у закладах позашкільної освіти;
- *формування* вміння творити красу в повсякденному житті;
- *учити* підлітків як закладів загальної середньої, так і позашкільної освіти відчувати потребу в духовному самовдосконаленні, здатність до активної художньо-творчої самореалізації; готовність використовувати отриманий досвід у самостійній творчій діяльності, прагнути акмеуспіху.

1.4. Психолого-педагогічні особливості підлітків в естетичному вихованні як суб'єктів взаємодії

На важливості психолого-педагогічних особливостей підлітків як суб'єктів взаємодії в естетичному вихованні наголошували як закордонні, так і українські психологи Б. Ананьєв, І. Бех, Л. Виготський, М. Забродський, Г. Кондратенко, Г. Костюк, О. Леонтьєв, П. М'ясоїд, Б. Теплов, Л. Терлецька та інші (Sierykh & Kamtoh, 2020 a).

Так, Л. Терлецька зазначає, що справжніми критеріями визначення основних періодів індивідуального психічного розвитку особистості мають бути «якісні ознаки, причому не зовнішні, а суттєві, взяті не окремо одна від одної, а в їх системному зв'язку, який виявляє характерні для кожного вікового етапу цілісні новоутворення. Такими є психічні й соціальні зміни в житті людини, які визначають її свідомість і діяльність, її ставлення до середовища, весь хід її розвитку на даному етапі» (Терлецька, 2013, с. 12).

Визначаючи періоди розвитку психічної діяльності, Г. Костюк ураховує всі її сторони в єдності змістову, операційну й мотиваційну й наголошує на важливості розуміння зв'язку періодів і стадій психічного розвитку, динаміки переходу від попередніх до наступних стадій (Костюк, 2002).

Базуючись на результатах наукового пошуку Л. Терлецької, можемо стверджувати, що визначення психологічного розвитку підлітка як суб'єкта педагогічної взаємодії базується на психологічних критеріях, які включають характерну для кожного віку соціальну ситуацію розвитку, провідну діяльність у її співвідношенні з іншими видами діяльності, новоутворення віку, відповідний рівень розвитку свідомості й самосвідомості особистості (табл. 1.1) (Sierykh & Kamtoh, 2020 a; Серих, 2020 d).

Таблиця 1.1

**Визначення основних періодів (віків)
психічного розвитку підлітків як суб'єкта педагогічної взаємодії**

Вік	Провідна діяльність	Психічні новоутворення
<i>Молодший шкільний (від 6-7 до 11 років)</i>	<i>Навчання</i>	<i>Виникнення внутрішнього плану дій, закріплення довільності, стійких форм поведінки та діяльності. Розвиток нових пізнавальних ставлень до оточення. Формування позицій школяра, розвиток суспільної спрямованості. Формування характеру</i>
<i>Середній шкільний (підліткови й від 11 до 15 років)</i>	<i>Інтимно-особистісне спілкування в життєдіяльності та навчанні</i>	<i>Почуття дорослості, прагнення до самостійності. Критичність мислення, схильність до рефлексії, формування самоаналізу. Прагнення до спілкування, оцінювання товариських та дружніх стосунків як особистісних досягнень. Складнощі росту, статеве дозрівання, сексуальні переживання, інтерес до протилежної статі. Підвищена збудливість, зміна настрою, неврівноваженість. Помітний розвиток вольових якостей. Потреба у самоствердженні, у діяльності, що має особистий сенс</i>
<i>Старший шкільний (юнацький: від 15 до 18 років)</i>	<i>Навчально-професійна діяльність ціннісно-орієнтаційна</i>	<i>Інтенсивність формування особистості (суджень-оцінок, принципів, ідеалів, переконань). Самосвідомість, самовизначення. Прагнення до самовиховання, самопізнання, самовдосконалення. Критичне ставлення до дорослих. Філософсько-романтичний світогляд. Психосексуальні орієнтації. Формування громадських прав та обов'язків</i>

Із таблиці видно, що на відміну від молодшого шкільного віку, фізіологічні особливості підлітка як суб'єкта педагогічної взаємодії характеризують механізми психофізіологічних систем, що виконують інструментальну функцію. Про це дає підстави судити, за твердженням П. М'ясоїда, вікова динаміка однієї з провідних характеристик електроенцефалограми – альфаритму людини, що саме в підлітковому віці «проходить нестабільну фазу» (М'ясоїд, 2001, с. 140).

Крім того, фізіолого-психологічна специфіка розвитку духовних начал у підлітковому віці визначається *процесами акселерації*. У цей період швидко росте тіло, відбувається інтенсивне становлення серцево-судинної й нервової систем, залоз внутрішньої секреції, статеве дозрівання. Це критичний період у дозріванні морфологічних систем організму, під час якого відбувається їх фактична перебудова. Тому не випадково, що саме на нього припадають порушення соматичного здоров'я.

Дослідження П. М'ясоїда свідчить про те, що психічний розвиток на рівні організму відбувається «в межах певної функції психіки і ґрунтується на механізмах дозрівання відповідних фізіологічних систем, бо підлітковий вік є перехідним між дитинством і дорослістю і це визначає своєрідність соціальної ситуації його розвитку» (М'ясоїд, 2001, с. 140) (Sierykh & Kamtoh, 2020 a; Серих, 2020 d).

Зміст естетичного виховання підлітків як суб'єктів взаємодії потребує врахування базових виховних процесів, зокрема виховання духовності, домінуюче й вирішальне значення якого в ціннісному розвитку підлітків потребує особистісно зорієнтованого виховання, що дає змогу забезпечити випереджаюче формування естетичних орієнтацій, спрямованих на розвиток загальної культури, опанування цінностями мистецтва. Певну роль «відіграє механізм біологічного пристосування, завдяки якому відбувається становлення сприйняття та емоцій підлітка, реалізується естетична діяльність, яка взаємодіє з психічними процесами» (М'ясоїд, 2001).

У процесі естетичної діяльності підлітки отримують певну інформацію, яка забезпечує *різнобічний їх гармонійний розвиток*, що є, на думку Ю. Капустіна «акустичним супроводом повсякденної діяльності, акомпанементом творчості, яка динамічно вплітається в найрізноманітніші види мистецтва» (Капустін, 1997). У цьому контексті Д. Фельдштейн стверджував, що підлітковий вік є періодом «вростання індивіда в культуру», у певні форми життя суспільства, які існують у вигляді етики, науки, мистецтва (Фельдштейн, 1994). Від безпосереднього соціального оточення залежать, акцентує А. Петровський, критерії самооцінки й рівень розвитку самосвідомості підлітків (Петровський, 1987) (Sierykh & Kamtoh, 2020 a; Серих, 2020 d).

У працях К. Ушинського підлітковий період трактується як вирішальний у житті людини, бо в ньому закладається *фундамент ціннісних орієнтацій*

підлітків, вимальовується проекція головних напрямів *пошуку самореалізації* на інших вікових етапах (Ушинський, 2003). За М. Забродським, підлітковий вік – це «ранок життя», що забезпечує творчу продуктивність, імовірність якомога більшої самореалізації протягом подальшого життєвого шляху (Забродський, 1998).

Важливим моментом стає формування *почуття власної гідності*, інтенсивно розвивається сприймання себе як особи певної статі з характерними потребами, мотивами, ціннісними орієнтаціями та відповідними формами поведінки. Усі мотиви особистості, зокрема естетичні, вважає Х. Ремшмидт (Ремшмидт, 1994), стають більш усвідомленими А. Реан (Реан, 2016), переживаються повніше й глибше (Sierzykh & Kamtoń, 2020 a; Серих, 2020 d).

Взаємодіючи в естетичній діяльності відбувається гармонійний розвиток змістових боків дорослості підлітка, розвиток його духовних, інтелектуальних, моральних та естетичних аспектів. «Сучасний стан справ у суспільстві ставить вихованця перед необхідністю визначити свої життєві цілі, залучатися в сумісну діяльність, зазначає І. Бех, і тільки від нього залежить, якою мірою він сприйматиме себе та інших як неповторних особистостей і якою мірою бачитиме в них засоби для вирішення певних задач» (Бех, 2003 а, с. 24.).

Підлітковий вік – період вироблення системи стійких поглядів на навколишній світ, своє місце в ньому, а також як особистісне ціннісне самовизначення. Підлітковий вік характеризується багатьма особливостями, які охоплюють усі рівні й аспекти психічного розвитку; серед них ускладнення спілкування з дорослими, *емоційна нестабільність*, неадекватна *самооцінка*, знижений рівень *самоконтролю* тощо, а *інтимні переживання* підлітка так чи інакше пов'язані з пошуком себе, із пізнанням своїх здібностей і можливостей, із прагненням дізнатися, як його оцінює оточення, із постійним перебиранням на себе різних ролей дорослих та гострою потребою у формуванні власного образу «Я» (Домбровська, 1995, с. 51).

Важливим моментом у педагогічній взаємодії, закладів освіти зокрема, є новоутворення підліткового віку – *почуття дорослості* – усвідомлення підлітком свого права на оволодіння раніше недоступними способами життя. У цьому зв'язку частішають його конфлікти з довколишніми, насамперед, з батьками щодо проголошуваних ними норм тощо. Зростає кількість проявів *реакції емансипації* (лат. *emancipatio* – звільнення) – прагнення позбутися

опіки батьків. Відчуваючи себе людиною рівнозначною дорослому, підліток очікує відповідного ставлення до себе. Потреба в самостійності, яка домінує під час попереднього періоду, трансформується в потребу самоствердження: підліток втілює своє почуття дорослості, часто порушуючи усталеність стосунків з людьми, що його оточують. У цей час відбувається інтенсивне становлення ідентичності (від лат. *identicus* – однаковий) – характеристики самосвідомості, пов'язаної з відчуттям стабільності свого «Я» (М'ясоїд, 2001, с. 149). Таким чином, переконає І. Бех, «у підлітковому віці відбувається зміна референтних орієнтацій, і головною стає система взаємин «підліток – значущий підліток», а не «підліток – значущий дорослий» (Бех, 2003, с. 127).

В умовах психологічного становлення підлітковий вік 5-6 класу (період молодшого підліткового віку (з 11 років) є перехідним від молодшого шкільного до молодшого підліткового або початком переходу від дитинства до юності. Ранній підлітковий вік – найскладніший період у розвитку дитини, в якому спостерігаються різкі якісні зміни, які стосуються всіх сфер функціонування особистості: відбувається бурхливий фізичний і розумовий розвиток, етичне й соціальне дорослішання, дитина має підвищену збудливість, імпульсивність, неусвідомлений статевий потяг (Sierykh & Kamtoh, 2020 a).

Між 11-14 роками, формується *статева ідентичність*: підліток усвідомлює себе носієм ознак статі й будує образ свого тіла – тілесне «Я». Показником статевої ідентичності в дівчат стає зовнішня привабливість, у хлопців – успішність у діяльності. Підліток установлює й рольову ідентичність: випробовує себе в різних ролях, зокрема ролі лідера й підлеглого. Це відбувається, як правило, у середовищі підлітків, де, шляхом освоєння групових норм, формується також *групова ідентичність*» (М'ясоїд, 2001, с. 149; Серих, 2020 d).

Варто зазначити, що у взаємодії підліток шукає собі референтну групу – реальну або ж умовну спільність, у якій може здійснювати *акти самоствердження*. У групі він знаходить те місце в системі міжособистісних стосунків, яке не може посісти серед дорослих. У ній же зустрічається зі своєю субкультурою (лат. *sub* – під), нерідко асоціального характеру. Підліток підкоряється нормам групи, до яких ставиться некритично, бере участь в її діях, що нерідко демонструють негативне ставлення до довколишніх. У межах референтної групи нерідко виникає дружба – вибіркоче й емоційно насичене ставлення до однолітка, яке

ґрунтується на спільних потребах (М'ясоїд, 2001, с. 150). Це засвідчує, за твердженням науковця, що старший підлітковий вік характеризується *виробленням ціннісних орієнтацій* – спрямованості на певні цінності – еталони життя, хлопці виявляють орієнтацію на «гарних і вірних друзів», «здоров'я», «діяльне життя», тоді як дівчата – на «кохання», «цікаву роботу», «щасливе сімейне життя» (М'ясоїд, 2001, с. 151). З огляду на це, ціннісні орієнтації розширюють межі соціальної ситуації розвитку, виводять підлітка на вищий рівень стосунків зі світом; у нього формується готовність до самовизначення (Сєрих, 2020 d).

В будь-якій діяльності, зокрема естетичній, підліток порівнює себе з людьми, що його оточують, однолітками, батьками, дорослими. У багатьох підлітків самооцінювання завищене, а рівень домагань вищий за реальні можливості. Підліток «немовби об'єднує весь свій емоційний досвід спілкування з іншими людьми, зазначає І. Бех, і намагається зрозуміти, *хто він такий, навіщо живе, чого йому чекати від життя, від інших людей*» (Бех, 2003, с. 128).

На цій підставі іноді виникає уявлення про несправедливе ставлення дорослого до підлітка, наприклад, батьків або вчителя. Це може призвести до виникнення в підлітка афекту й комплексу специфічних особливостей: *виникають образливість, підозрілість, недовіра*, іноді агресивність і завжди – надмірно підвищена чутливість до оцінок інших. На перші невдачі підліток зазвичай реагує афективно, а хронічні невдачі підвищують невпевненість його в собі. В одних знижується рівень домагань, а в інших виникає бажання обов'язково подолати труднощі, довести можливість цього собі і «всім», тому найбільш ефективно долати невдачі і самостверджуватися підліткам у керованій естетичній діяльності (Sierykh & Kamtoh, 2020 a; Сєрих, 2020 d).

Оскільки турбота про власну самостійність і сфера претензій на самостійність підлітків інтенсивно розширюється, взаємодія у спільній діяльності забезпечує *самоствердження*, а соціалізація відбувається без особливих проблем. Почуття дорослості та ідентичність є свідченням якісних змін у самосвідомості підлітка. Він уперше «відкриває «Я», має *потребу в самовдосконаленні, самооцінці, необхідності «розібратися в собі*». При цьому виявляється *екстернальний* (зовнішній) локус (лат. Locus – місце) контролю – позитивні результати своєї діяльності розглядаються як

власний успіх, а невдачі – наслідок об'єктивних причин. Про самооцінку підлітка свідчить рівень його домагань, що характеризується складністю завдань, які він обирає (переважно, це завдання, що відкривають можливості для самоствердження) і які, як правило, перевершують його можливості. Така невідповідність (М. Неймарк) дістала назву ефекту *неадекватності*.

Важливою особливістю психіки дітей раннього підліткового віку є *розвиток довільності всіх психічних процесів*. Підлітки можуть самостійно концентрувати увагу, розвивати пам'ять і мислення, регулювати власні емоційно-вольові процеси, триває формування емпатії (М'ясоїд, 2001, с.150).

Виходячи з дослідницьких позицій, зауважимо, що психолого-педагогічною особливістю підліткового віку є те, що значення *навчальної діяльності* для підлітка в цей час *знижується*, школа, а ще більше позашкільний заклад стають більше *місцем спілкування*, ніж місцем учіння, спостерігається зростання обсягу та стійкості уваги, розвиток здатності до її переключення й розподілу. Разом з тим, у підлітків виявляється погіршення результатів навчальної діяльності, а проявити себе з найкращого боку він може в закладі позашкільної освіти, де немає уроків і балів. Спілкуючись, підліток може оперувати поняттями, міркувати про властивості предметів, висувати гіпотези, планувати дослідну діяльність та засвоювати великі масиви інформації, в закладі позашкільної освіти можна привернути його увагу до засвоєння *великого пласту мистецького матеріалу*, досягти естетичної насолоди тощо.

Важливого значення у спілкуванні, аналізі-інтерпретації творів мистецтва набувають *інтерактивні методи*, зокрема фасилітована дискусія, івент-технологія, що дозволяє набути істотних змін не лише в мотиваційній, а й в операційній стороні освітньо-виховної діяльності підлітків, підвищити рівень їх абстрагування й узагальнення, сформувати систему прямих і зворотних логічних операцій, міркувань і висновків, що стають більш свідомими, обґрунтованими, логічно досконалішими, отже, навчання стає цікавішим, умотивованим, а естетична діяльність підлітків творчою й продуктивною (Sierukh & Kamtoh, 2020 a; Серих, 2020 d).

Розумова діяльність підлітка, за твердженням Л. Терлецької, як і його поведінка, залежить від стану його *мотиваційної сфери*. Підлітка цікавить тільки те, що пов'язано з його актуальними потребами та переживаннями (Терлецька, 2013, с. 51). Згідно з попередньою тезою, навчання молодших

підлітків, зокрема мистецтву, спрямоване на запам'ятовування (а не на розуміння) й неодноразове повторення навчального матеріалу.

Пам'ять підлітків у цей час має *переважно наочно-образний характер*. Учні краще запам'ятовують зовнішні ознаки предметів, ніж їх логічну змістову сутність. У пам'яті учнів цього віку зв'язки між окремими частинами явища, що вивчається, є *нестійкими*, вони погано уявляють собі загальну структуру явища, його цілісність і взаємозв'язок компонентів. Запам'ятовування, зазвичай, носить *механічний характер*, заснований на враженнях та багаторазовому повторенні, тому процес відтворення виучуваного вирізняється неточністю, великою кількістю помилок, заучене недовго утримується в пам'яті.

Проте у 10-річних учнів пам'ять починає розвиватися в напрямі інтелектуалізації. Зростає кількість учнів, які використовують прийоми *опосередкованого запам'ятовування*, збільшується обсяг застосування таких прийомів, їх використання стає дедалі більш свідомим, більш цілеспрямованим. Віковий період 11-12 років характеризується переходом *від механічної пам'яті до смислової*, яка формується під впливом навчання й має вирішальне значення в здобутті знань. Підлітки краще *запам'ятовують вірші*, пісні, сцени вистав, рухи танцю, кадри фільмів, мультфільмів, оскільки опираються вже не тільки на наочно-образне мислення, але й на асоціації, аналогії тощо (Sierukh & Kamtoh, 2020 a; Серих, 2020 d).

У підлітків «спостерігається індивідуальна різниця і в характерах *мнемонічної діяльності*, зауважує П. М'ясоїд: учні 5-го класу більше використовують зовнішні прийоми запам'ятовування (асоціації, смислове групування), 8-класники використовують опосередковані прийоми запам'ятовування, пошук специфічних прийомів для кожного матеріалу.

Центральне місце посідає аналіз змісту матеріалу, його своєрідності та внутрішньої логіки» (М'ясоїд, 2001, с. 150). Це засвідчує, що в навчальній діяльності продовжується становлення *пізнавальних процесів* підлітків. Вони стають, з одного боку, засобом довільної регуляції поведінки, а з другого – засобом самопізнання. Зокрема, мислення підлітка перебуває на стадії *формально-логічних операцій*, на якій воно вже виходить за межі безпосередньо даної реальності. Остання вважається і гіпотетично можливою, а це спонукає підлітка до висування різноманітних гіпотез. При цьому він оперує поняттями, вдосконалюється його рефлексія (М'ясоїд, 2001, с. 151).

В естетичному вихованні підлітків місце й роль мистецтва, зазначає Г. Костюк, передбачає чітке розуміння його в *системі поглядів, настанов, уявлень особистості, стосовно умов власного буття* та життєдіяльності (Костюк, 2005). Тому, на думку О. Леонтєєва, з метою активізації навчально-пізнавальної діяльності слід пропонувати підліткам самотійно складати завдання й ставити однокласникам запитання, які стосуються вивченого теоретичного матеріалу. Така практика розвиває пам'ять та увагу в підлітків, потребує вивчення теоретичного матеріалу.

Підлітки – «князі почуттів», поети, підкреслював Я. Корчак, все бачать, відчують, хоча багато чого не можуть сказати. Заслуговує на увагу думка О. Апраскіної про те, що у живопису, літературі, музиці, хореографії є свої специфічні норми і умови, які стосуються «сутності» відповідних учасників художньо-естетичного процесу. Саме ці положення інтегруються у вихідних принципах психолога Х. Томе, який використовує психобіографічний метод, уживає «тему буття» як головного прагнення особистості, її високої власної цінності (Sierykh & Kamtoh, 2020 a).

Цінності особистості, за твердженням С. Болтівця, які є ідеєю людської досконалості, дають змогу створити виховний, естетичний ідеал засобами мистецтва, збагачувати його, утілювати в усі сфери життя, бо реальне втілення його «створює виховну норму», вважав І. Сікорський, він звертає увагу на спорідненості мистецтва виховання й мистецтва психології, що полягає у «зверненні до людської душі» (Sierykh & Kamtoh, 2020 a; Сєрих, 2020 d).

Слід зауважити, що стрижнем естетичного виховання є сприймання, розуміння краси – основа естетичної культури, без якою естетичні почуття залишаються глухими до всього прекрасного. Тому ми прагнемо до того, щоб через всі сторони людського життя дитини – розмову й фізичну працю, творчість, суспільну діяльність, морально-естетичні відносини, дружбу, любов – червоною ниткою проходила думка (за цитуванням В. Сухомлинського), що «красу потрібно цінити й берегти. Зупинись перед красою – і перед тобою також розквітне краса», – наголошував педагог (Сухомлинський, 1977, с. 371).

Науковий інтерес становлять ідеї А. Петровського про діалог з естетичного виховання й художньо-педагогічних явищ і ситуацій, який впливає на розвиток *творчого мислення* підлітків. Педагогічна взаємодія, спілкування у формі естетично насиченого діалогу представлено як взаємини, у контексті яких художній твір є суб'єктом і предметом спілкування (Петровський, 1987).

Образи, які пропонуються підліткам для виконання, народжуються завдяки *особливому емоційному стану*, душевним рухам, концентруючись на внутрішньому «Я». Серед цієї структурної системи виділяємо процес *саморозвитку підлітків як виражальну можливість естетичних орієнтацій*. Свобода й можливість вибору навчання засобами мистецької діяльності впливають на базисну підготовку, дають змогу реалізувати власні творчі можливості. Процес саморозвитку підлітків сприяє професійному визначенню, розвитку комунікативних здібностей, змістовному та розумному заповненню свого вільного часу. За твердженням В. Пахаренка, підліток має особливу психіку, йому властиве *емоційно-символічне мислення*, значно більше, ніж раціонально-понятійне, він різноманітніше й глибше сприймає дійсність (Пахаренко, 1999).

Систематизація багатьох підходів до розуміння психолого-педагогічних особливостей підлітків як суб'єктів педагогічної взаємодії дозволила характеризувати підлітковий вік (Sierukh & Kamtoh, 2020 a; Серих, 2020 d).

1. Досягнення підлітків помітні у розвитку їхніх міркувань та висновків. Вони вдаються до міркувань, не лише відповідаючи на запитання вчителів, керівників гуртків, а й з власної потреби впевнитися в істинності тих чи інших суджень, довести їх, обстоювати свою думку (Sierukh & Kamtoh, 2020 a).

2. Інтереси підлітків, особливо старшого підліткового віку часто набувають форми захоплень, які буквально поглинають весь час дитини, навіть на шкоду шкільним заняттям. Інтереси дітей у цьому віці стають більш усвідомленими, підліток все частіше спрямовує і підтримує інтереси, тому, за умов успішної взаємодії в естетичному вихованні можливий розвиток мистецьких, естетичних уподобань, навичок сприймання (Sierukh & Kamtoh, 2020 a; Серих, 2020 d).

3. Підлітковий вік відзначається бурхливим перебігом емоцій, раптовими змінами емоційних станів, переживань, настроїв, переводами від піднесеності до нестриманості, галасливості, від надмірної рухливості до спокою, байдужості. Раптові зміни настрою підлітків, що спричиняються різними факторами: погана оцінка, розчарування в друзів, неуважність дорослих до інтересів і почуттів підлітків, нетактовний спосіб утручання в їхнє емоційне життя, уможливають плідне спілкування й естетичну діяльність, в яких підлітки по-новому ставляться до себе і прагнуть виявляти в собі кращі якості поведінки дорослого (Sierukh & Kamtoh, 2020 a; 2020 d).

4. У підлітків поступово формується здатність спостерігати явища навколишнього світу, мистецтва відповідно до певної мети, виявляти істотні деталі, з'ясувати взаємозв'язки між ними, що ураховуються педагогами в процесі навчання і виховання, виявлення істотних ознак предметів, установлення зв'язків між декількома об'єктами тощо (Sierykh & Kamtoh, 2020 a; 2020 d).

На основі аналізу наукових праць Б. Ананьєва, 1977; 1978; І. Бежа, 2003; 2003а; 2012; 1998; Л. Виготського, 2001; М. Забродського, 1998; Г. Кондратенка, 2003; Г. Костюка, 2002; О. Леонтьєва, 1975; П. М'ясоїда, 2001; Б. Теплова, 2001; Л. Терлецької, 2013 та інших науковців згрупуємо загальні, найбільш суттєві для дослідження психолого-педагогічні особливості підлітків як суб'єктів педагогічної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в їхньому естетичному вихованні (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Психолого-педагогічні особливості підлітків як суб'єктів педагогічної взаємодії (Sierykh & Kamtoh, 2020 a; Серих, 2020 d)

Відтак, на підставі розглянутих вище психологічних особливостей підлітків, які є загальними й найтипівішими для дітей цієї вікової категорії, можемо зробити висновки, що цей вік є найсприятливішим для формування й розвитку системи поглядів, настанов, уявлень особистості стосовно умов власного буття та життєдіяльності. Урахування психолого-педагогічних особливостей підлітків, уміння підлітків самостійно концентрувати увагу, розвивати пам'ять і мислення, регулювати власні емоційно-вольові процеси, спрямовує підлітків до набуття умінь самовдосконалення, самооцінки, що дозволяє розглядати їх як суб'єктів педагогічної взаємодії в естетичному вихованні (Sierikh & Kamtoh, 2020 a; Сєрих, 2020 d).

Сьогодні підлітки мають чітко усвідомлювати вимоги й застереження мистецької освітньої галузі, яка дозволяє оцінити їхню власну творчу діяльність. Тому потрібно їх навчити оцінювати власну діяльність і діяльність однолітків. Оцінювання в мистецькій освітній галузі спрямоване на:

допомогу учням/ученицям в усвідомленні поступу у формуванні й розвитку різних мистецьких знань, умінь і особистих якостей, свого потенціалу;

стимулювання розвитку художнього та критичного мислення, уяви, креативності, художньої емпатії, здатності до самовираження;

підтримку зацікавленості у вивченні мистецтва та мотивації до подальшого особистісного зростання;

визначення рівня сформованості ключових мистецьких умінь і навичок (результатів навчання) відповідно до очікуваних результатів навчання.

Процес оцінювання дає змогу встановити здатність підліткам:

усвідомлено сприймати мистецькі твори, аналізувати їхній зміст, настрої, художні засоби;

виражати естетичне ставлення, аргументуючи свою думку;

творчо реалізовувати себе через різні види мистецької діяльності: образотворчу, музичну, театральну, хореографічну тощо;

інтегрувати знання з мистецтва з особистим досвідом і соціокультурним контекстом.

Оцінювання результатів навчання учнів і учениць у мистецькій освітній галузі здійснюється на основі критеріїв, згрупованих відповідно до провідних напрямів розвитку особистості, які інтенсивно формуються під час опанування курсу мистецтва.

«Пізнання мистецтва та художнє мислення» (далі – ГР 1) – група критеріїв, що спрямована на виявлення рівня сформованості знань з мистецтва, здатності аналізувати, інтерпретувати та порівнювати твори мистецтва різних видів, жанрів, стилів, а також на підтримку усвідомлення учнями/ученицями власного поступу в освоєнні мистецького змісту.

«Художньо-творча діяльність і мистецька комунікація» (далі – ГР 2) – група критеріїв, що охоплює оцінювання практичної діяльності учнів та учениць у різних видах мистецтва, рівня сформованості певних умінь як у традиційному, так і в цифровому форматі, а також рівень взаємодії в мистецькому середовищі: участь у колективних проєктах, презентація творчих результатів тощо.

«Емоційний досвід і художньо-естетичне ставлення» (далі – ГР 3) – група критеріїв, яка відображає розвинутість емоційної чутливості до мистецтва, здатність до естетичного сприймання й співпереживання, а також сформованість особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, до власної творчості й культурного простору загалом.

Ці групи навчальних досягнень учнів/учениць дозволяють широко долучити підлітків до мистецької діяльності, тим самим розглядати їх як суб'єктів художньо-творчої діяльності, ефективно естетично виховувати їх, спрямовує підлітків до набуття умінь самоперевірки, самооцінки, самовдосконалення.

Висновки до першого розділу

У першому розділі на основі теоретичного аналізу наукознавчих і психолого-педагогічних розвідок спроектовано загальну стратегію дослідження, що зумовила логіку дослідницького пошуку, встановлено теоретичні та методологічні засади дослідження з огляду наукових позицій щодо взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків доведено актуальність наукової проблеми на соціокультурному, науково-педагогічному та освітньо-практичному рівнях.

Теоретичний аналіз наукових розвідок дозволив визначити філософські, соціокультурні та психолого-педагогічні детермінанти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти.

Сучасними філософськими чинниками означеної взаємодії є використання синергетичного, антропологічного, логіко-когнітивного, феноменологічного, аксіологічного та інших принципів і підходів; філософії людиноцентризму, з якої продукується свідомість, духовність, ідентичність, ціннісна основа «Я-концепції» особистості.

Соціокультурними детермінантами дослідження на суспільному й на особистісному рівні визнано глобалізацію, інформатизацію та гуманізацію суспільних відносин.

Психолого-педагогічними детермінантами взаємодії є гармонізація педагогічних впливів, що конструюються й організовуються як актуальні, своєчасні й особистісно-значущі в системі взаємообумовлених дій; форми й норми спільних дій, співвідношення спілкування й діяльності; художньо-естетичне спілкування, яке в структурі спільної діяльності призводить до рівноправного діалогу; інформаційний обмін, емоційний контакт між особами, інтерсуб'єктний та інтегративний чинники взаємодії, ознаками яких є предметність і за допомогою яких відбувається поєднання частин у певний тип цілісності, прогнозовано у систему взаємодії.

У розділі обґрунтовано аксіологічний, компетентнісний, особистісно зорієнтований та суб'єктно-діяльнісний підходи до естетичного виховання підлітків.

В умовах взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків набуває особливої значущості і реалізується

аксіологічний підхід, який полягає у формуванні цінностей і ціннісних орієнтацій підлітків як компонентів естетичного виховання.

Особистісно зорієнтований підхід, згідно з яким вихованець визнається унікальною, наповненою різними устремліннями, прагненнями та інтересами особистістю, рівноправним суб'єктом виховної взаємодії.

Перспективним є *компетентнісний підхід*, що передбачає: оволодіння досвідом вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей; спрямованість освітнього процесу не на знаннево-орієнтаційний компонент, а на формування й розвиток основних компетентностей особистості; здатності на базі теоретичних знань вирішувати завдання в різних сферах діяльності.

За результатами дефінітивного аналізу визначено сутність та зміст дефініцій, які розкривають специфіку взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків:

«педагогічна взаємодія» як соціальний психолого-педагогічний процес, спрямований на досягнення спільної мети, позитивного результату щодо естетичного виховання підлітків і охоплює такі підсистеми, соціальні інститути, заклади освіти, характерологічними ознаками якої є відкритість, динамічність, діяльність, цілісність, адаптованість, здатність до самовдосконалення;

«взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків» як цілісний динамічний педагогічний процес організованої узгодженої освітньо-виховної діяльності суб'єктів закладів загальної середньої та позашкільної освіти, спрямований на розвиток естетичної вихованості підлітків як інтегрованої якості особистості через культурне збагачення, активізацію партнерських, суб'єкт-суб'єктних відносин, досягнення спільної мети, цілей, завдань, прагнень, здобуття ними здатностей використовувати інтеріоризовану систему естетичних цінностей для конструювання нових моделей власної творчої діяльності, нових результативних дій і взаємодії.

За результатами наукового аналізу визначено завдання та уточнено дефініцію *«естетичне виховання»*, яке визначаємо як єдність комплексного, планомірного, цілеспрямованого і послідовного впливу на підлітків з боку суб'єктів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти (інших соціальних інституцій та установ) на основі єдиних науково-педагогічних

принципів, методів та засад, в результаті яких в підлітків виникає світоглядна установка на безпосередню творчу оцінку дійсності, мистецтва і власного життя в суспільстві як проявів прекрасного і потворного, піднесеного і низького, трагічного і комічного та інших естетичних категорій.

Розкрито психолого-педагогічні особливості підлітків, що дозволяє розглядати їх як суб'єктів педагогічної взаємодії в естетичному вихованні. У підлітків відбуваються якісні зрушення у розвитку самосвідомості, починається формуватися позиція дорослої людини.

Підліток знаходиться у нових взаємозв'язках із світом дорослих і світом цінностей, мотивів поведінки та діяльності; у нього виникає потреба в пізнанні власних особливостей, характерні інтереси та роздуми про себе; потреба мати повагу в колі однолітків і прагнення знайти близьких друзів.

На перше місце виходить міжособистісне спілкування, суспільно корисна діяльність, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом. Ураховуючи зміни, що відбуваються в психічному житті підлітків, уможлиблюється реалізація естетичних завдань: виховувати естетичне ставлення до краси, творів мистецтва, естетичної діяльності; розширювати мистецькі компетентності, розвивати мистецькі вміння; прищеплювати естетичні почуття й смаки; залучати до спільної творчої діяльності, гармонізувати стосунки тощо.

Таким чином, доведено необхідність здійснення емпіричного аналізу сучасної педагогічної практики естетичного виховання підлітків у закладах загальної середньої та позашкільної освіти.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ

2.1. Нормативно-методичні засади взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків

Соціально-політичні, економічні, науково-технічні, інтеграційні й екологічні реалії сьогодення детермінують не тільки розгляд існуючої нормативно-методичної бази взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, але й аналіз та інтерпретацію існуючих документів, які дозволять ефективніше здійснювати означений процес взаємодії (Серих, 2019).

Розкриваючи сутність нормативно-методичних основ взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, охарактеризуємо визначені нами **концептуальні рівні** взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків:

МЕГАРІВЕНЬ дослідження – від грецьк. *megas* – величезний (у складних словах відповідає поняттю «мільйон», «великий», «грандіозний», «велетенський»), який зображено в багатовекторній моделі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків і включає *спільні складові*: *суб'єктивно-об'єктивні ознаки суспільства*, соціально-політичні, суспільні, економічні, демографічні, законодавчі, нормативні та інші реалії, що об'єктивно впливають на взаємодію закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків; *соціальну ситуацію*, що дозволяє здійснювати організацію, планування (змістовну складову), контроль освітньо-виховної діяльності в закладах ЗЗСО та ЗПО; *демографічну ситуацію* в країні, зумовлює перегляд нормативно-методичних основ взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, її змістовне наповнення; принципи, закони, положення, концепції, що стосуються організації виховної діяльності, на які спираються керівники закладів освіти під час організації, планування, виконання і контролю освітньої та виховної діяльності. Детальний розгляд

нормативно-методичної бази дослідження дає змогу розширити контент змісту основних засад ЗЗСО та ЗПО відповідно до спрямованості специфіки здійснюваної освітньої діяльності, яку пропонує сьогодні загальна середня та позашкільна освіта і виділити зміст і обсяг освітніх понять, положень, явищ, які є взаємопов'язаними (Серих, 2019).

Нормативно-методичні основи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, її правові, соціально-економічні, організаційні, освітні та виховні засади та напрями розвитку визначено в низці документів: Конституція України (1996), Закон України «Про освіту» (2017), Закон України «Про загальну середню освіту» (2020), Закон України «Про позашкільну освіту» (2000), Закон України «Про охорону дитинства» (2001), Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти (2015), Концепція «Нова Українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи» (2016), Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (2004), «Концепція розвитку позашкільної освіти та виховання» (2013), «Концепція загальної мистецької освіти» (2004), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. (2013), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004), Національна рамка кваліфікацій (2018), Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (2011) та ін. Проаналізуємо та порівняємо основні положення цих документів з метою встановлення взаємозв'язків змістового контенту щодо взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти (Серих, 2019).

Першим і надважливим у взаємодії закладів ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків є те, що законодавчою базою функціонування та розвитку як загальної середньої, так і позашкільної освіти в Україні є Конституція України, в якій громадянам гарантовано право на освіту. «Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність як повної загальної середньої, ...так і позашкільної освіти, ...різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням» (*Конституція України*, 1996, ст. 53) і гарантується «свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності» (*Конституція України*, 1996, ст. 54).

Основні засади взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків обумовлено в законі України «Про освіту», у якому визначено структуру системи освіти України, зокрема позашкільну освіту як невід’ємний її складник (Закон України «Про освіту», 2017, ст. 10);

так *«метою позашкільної освіти є розвиток здібностей дітей та молоді у сфері освіти, науки, культури, фізичної культури і спорту, технічної та іншої творчості, здобуття ними первинних професійних знань, вмінь і навичок, необхідних для їх соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності»* (там само, с. 11); зазначене дало змогу визначити складові взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, оскільки згідно з законом «громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань тощо». Це право забезпечується розгалуженою мережею закладів, заснованих на державній та інших формах власності, де створюються умови для вибору профілю навчання й виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина (там само, ст. 14). «Органи місцевого самоврядування створюють умови для доступності позашкільної освіти шляхом формування, утримання та розвитку мережі закладів позашкільної освіти відповідно до освітніх, культурних, духовних потреб та запитів населення» (там само, ст. 14).

Відповідно до закону України «Про освіту» «метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності».

«Результати навчання здобувачів освіти повної загальної середньої освіти оцінюються шляхом державної підсумкової атестації, яка може здійснюватися в різних формах, визначених законодавством, зокрема у формі зовнішнього незалежного оцінювання». (Закон України «Про освіту», 2017, ст. 12). Установлено, що взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків лежить у площині завдань нової освітньої філософії: спрямування навчально-виховного процесу на формування духовного світу особистості, утвердження загальнолюдських цінностей,

розкриття потенційних можливостей та творчих здібностей підлітків, спрямованих на акмеуспіх (Серих, 2019).

Проблеми взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків лежать в площині закону України «Про загальну середню освіту», яким визначено головне завдання середньої освіти – «забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання, виховання та розвитку, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях»; «виховання громадянина України, формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей, обдарувань (Закон України «Про загальну середню освіту» (2020), виконання вимог Державного стандарту повної загальної середньої освіти, підготовка учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності; виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей Українського народу та інших народів і націй» (*Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, 2020, с 3*).

Законом України «Про загальну середню освіту» ЗПО належать до загальної середньої освіти як заклади для виховання дітей та задоволення їхніх потреб у додаткових знаннях, уміннях за інтересами (наукових, технічних, художньо-естетичних тощо) (*Закон України «Про загальну середню освіту» (2020)*). Зміст позашкільної освіти на мегарівні дослідження взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків є пропедевтично та загальнорозвивально спрямованим і, за потреби, має розроблятися для учнів (вихованців) різного віку, які почали навчатись у гуртках закладів позашкільної освіти.

Нормативно-правові, соціально-економічні, організаційні, освітньо-виховні засади позашкільної освіти визначено в законі України «Про позашкільну освіту» (*Закон України «Про позашкільну освіту», (2000)*). Позашкільна освіта декларується як складова системи безперервної освіти, спрямована на розвиток здібностей та обдарувань вихованців, учнів і слухачів, задоволення їхніх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні. Законом також визначено основні завдання позашкільної освіти, зокрема: виховання громадянина України; вільний розвиток особистості та формування її соціально-громадського досвіду; виховання у вихованців, учнів і слухачів поваги до Конституції України, прав і свобод людини та громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії; виховання

у вихованців, учнів і слухачів патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей Українського народу, а також інших націй і народів; створення умов для творчого, інтелектуального, духовного і фізичного розвитку вихованців; ...здобуття учнями, вихованцями, слухачами первинних професійних навичок і вмій, необхідних для їхньої соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності; задоволення потреб вихованців, учнів і слухачів у професійному самовизначенні і творчій самореалізації; пошук, розвиток та підтримка здібних, обдарованих і талановитих вихованців, учнів і слухачів; організація дозвілля вихованців, учнів і слухачів; здійснення інформаційно-методичної та організаційно-масової роботи (*Закон України «Про позашкільну освіту»*, 2000, ст. 8). Таким чином, завдання, що висувуються перед закладами закладів загальної середньої та позашкільної освіти перетинаються, і, майже, співпадають.

Згідно із Законом України «Про позашкільну освіту» система позашкільної освіти – це освітня підсистема, що включає державні, комунальні, приватні заклади позашкільної освіти; інші заклади освіти як центри позашкільної освіти, до числа яких належать: заклади загальної середньої освіти незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, в тому числі школи соціальної реабілітації, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, заклади професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої; гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі закладів загальної середньої освіти, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої; клуби та об'єднання за місцем проживання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності; культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші заклади освіти, установи; фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти (*Закон України «Про позашкільну освіту»*, 2000). Ці різновиди ЗПО дозволяють здійснювати цілеспрямовану взаємодію в різних напрямках діяльності й ефективно естетично впливати на підлітків (Серих, 2019).

Варто звернути увагу на положення «Про позашкільний навчально-виховний заклад», яким визначено системно-структурні, теоретико-технологічні, організаційно-педагогічні, науково-практичні засади освітньо-виховного процесу. У Положенні зазначається, що «позашкільний навчально-

виховний заклад – це широкодоступний заклад освіти, який дає дітям та юнацтву додаткову освіту, спрямовану на здобуття знань, умінь й навичок за інтересами, а також забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації та організації змістовного дозвілля».

Головними завданнями закладу позашкільної освіти є: «реалізація державної політики в галузі освіти; створення умов для гармонійного розвитку особистості, задоволення потреб дітей і підлітків у додатковій освіті, організація їх дозвілля; виявлення, розвиток і підтримка юних талантів та обдаровань, стимулювання творчого самовдосконалення дітей і юнацтва; формування у дітей та юнацтва національної самосвідомості, активної громадянської позиції; задоволення потреб учнівської молоді у професійному самовизначенні відповідно до її інтересів і здібностей» (*Положення «Про позашкільний навчально-виховний заклад»*, 2001) (Серих, 2019).

У Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти наголошено на основних принципах, яких дотримуються заклади освіти:

«єдність національного й загальнолюдського – формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу, оволодіння українською мовою, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій та звичаїв народів, що населяють Україну, оволодіння надбаннями світової культури; природовідповідність виховання..;

культуrowідповідність виховання – органічний зв'язок з історією народу, культурними та прогресивними родинно-побутовими й релігійними традиціями, з народним мистецтвом; ...активність, самодіяльність, творча ініціатива учнівської молоді, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою й самодіяльністю учнів, утвердження життєвого оптимізму, розвиток позитивного мислення; демократизація виховання – розвиток різноманітних форм співробітництва й встановлення довір'я між вихователями й вихованцями, повага до суверенітету особистості дитини, розуміння її запитів та інтересів;

гуманізація виховання – пріоритетність завдань самореалізації особистості вихованця, створення умов для вияву обдарованості і талантів дітей, формування гуманної особистості, щирої, людяної, милосердної; безперервність та наступність виховання – досягнення цілісності й наступності у вихованні; нероздільність навчання й виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, упорядкуванні змісту навчання і виховання формуванню

особистості; єдність навчання й виховання – розвиток і формування особистості, опанування нею національної й світової культури;

диференціація та індивідуалізація виховного процесу – урахування у виховній роботі рівнів фізичною, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку вихованців, стимулювання активності, розкриття творчої індивідуальності кожного; гармонізація родинного й суспільного виховання – організація педагогічного всеобучу батьків, об'єднання й координація виховних зусиль усіх суспільних інституцій» (*Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти*, 2015, с. 48) (Серих, 2019).

Водночас варто зазначити, що згідно з Концепцією художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах стосовно взаємодії сучасні закладів загальної середньої та позашкільної освіти стають «осередками виховання справжньої духовності, плекання творчої особистості, виховання людини, що характеризується високою емоційно-естетичною культурою» (*Концепція художньо-естетичного виховання учнів*, 2004, с. 2).

З огляду на це, взаємодію закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків необхідно «наповнити гуманітарним змістом, який би відповідав актуальним завданням відродження національної культури», бо виконання цих завдань «передбачає органічний зв'язок з культурними й побутовими традиціями, з народним мистецтвом у всіх його багатожанрових проявах; опанування молодим поколінням багатств духовної культури народу й формування на цій основі духовності, моральності, художньо-естетичної культури особистості, розвиток її індивідуальних здібностей і таланту як складової таланту українського народу» (там само, с. 48).

Основи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків знаходимо в задекларованих у Національній доктрині розвитку освіти принципах, які, безумовно, в цих закладах і реалізуються (*Національна доктрина*, 2002).

До нормативно-методичних засад взаємодії ЗЗСО та ЗПО варто віднести задекларовані стереотипні освітні принципи доступності, наступності, безперервності, інноваційності, які задекларовано у ключовій реформі «Нова українська школа», головна мета якої – «створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті. НУШ – це школа, до якої

приємно ходити учням. Тут прислухаються до їхньої думки, вчать критично мислити, не боятись висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами. Водночас батькам теж подобається відвідувати цю школу, адже тут панують співпраця та взаєморозуміння» («*Нова Українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи*», 2016, с. 1).

Ознаки взаємодії ЗЗСРО та ЗПО знаходимо на сайті «Нова українська школа», створеного для інформування про перебіг реформи освіти та її ключових позиції МОН України у партнерстві з громадською організацією «Smart освіта». На сайті зокрема висвітлюються ключові підходи до нормативної освітньої та методичної діяльності в умовах Нової української школи, тому аналізуючи, порівнюючи, співставляючи ключові позиції НУШ та реалізуючи їх на практиці, зможемо ефективно розв'язати проблему побудови системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Ключова зміна для учнів стосується підходів до навчання та змісту освіти. «Адже мета НУШ – виховати інноватора та громадянина, який вміє ухвалювати відповідальні рішення та дотримується прав людини. Замість запам'ятовування фактів та понять учні набуватимуть *компетентностей*. Це – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи **успішно соціалізуватися**, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність. Тобто формується ядро знань, на яке будуть накладатись уміння цими знаннями користуватися, а також цінності та навички, що знадобляться випускникам української школи у професійному та приватному житті» (*там само*, 2016, с. 1).

Співпраця «між усіма учасниками освітнього процесу – учителів, учнів, адміністрацій та батьків – наріжний камінь, який допоможе досягти всіх інших результатів. Адже тільки так можливо втілити головну мету: змінити освітнє середовище, впровадити навчання для життя» (*там само*, с. 2) (Серих, 2019).

Важливим методичним доробком є й організація освітнього процесу, характерного саме для ЗПО, – «індивідуалізація життєвого шляху зростаючої особистості. Це усвідомлення необхідне для духовного прозріння дитини, для самостійного й ефективного здобуття знань у сучасній диференційованій освіті, усвідомлення сенсу життя й визначення власного життєвого шляху» (Вербицький, Ковбасенко, Литовченко & Тихенко, 2012).

Відтак позашкільна освіта як соціальна інституція виховання й розвитку дітей та учнівської молоді є невід'ємною частиною освітньо-виховного простору та сприяє формуванню особистості, розкриттю її творчого потенціалу, вихованню соціально значущих якостей, формуванню її ціннісних і моральних орієнтирів, тому саме позашкільна освіта відіграє унікальну роль у розв'язанні проблеми взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти (Серих, 2019).

Список компетентностей, яких набуватимуть підлітки, уже закріплено законом «Про освіту». Показчик створювався з урахуванням «Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» (*Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи, 2019, с. 2*). «Багато компетенцій є близькими та пов'язаними: аспекти, які є основними в одній області, допомагають іншій. Загальні знання мов, освіченість, здібність до кількісного мислення та обізнаність у сфері інформаційних та комунікаційних технологій – це необхідна основа для навчання, а навчання заради здобуття знань включає всю навчальну діяльність. Еталонними рамками застосовується пункти: критичне мислення, творчість, ініціативність, вміння вирішувати проблеми, оцінка ризику, вміння приймати рішення та вміння конструктивно керувати емоціями. Усі вони важливі для всіх восьми основних компетенцій» (*Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи, 2019, с. 8*). У Рекомендаціях також було «визначено положення про «нові основні навички» першочерговими і підкреслено, що навчання протягом усього життя має включати навчання від дошкільного віку» (*там само, с. 2*). У цьому аспекті позашкільна освіта повноцінно має можливість «пропонувати молодим людям засоби розвитку основних компетенцій до рівня, який необхідний у дорослому житті, та який сформує основу для подальшого навчання» (*там само, с. 3*).

Водночас варто акцентувати увагу на ще одному важливому аспекті діяльності ЗПО, що, зокрема підтверджує існуюча нормативно-методична база – важливість діяльності позашкільної освіти як соціально важливої ланки системи освіти в державі. Виховання в ЗПО є частиною процесу соціалізації, тобто спеціально організованого процесу засвоєння дитиною соціально визнаних цінностей, формування нормативних якостей особистості та зразків поведінки.

На відміну від соціалізації як неперервного процесу, виховання є перервним, дискретним процесом, воно здійснюється планово, однак обмежене в часі та місці, тому виховання – це взаємодія, під час якої педагог як носій суспільного досвіду систематично діє для вдосконалення особистості (Серих, 2019).

За узагальненнями провідних фахівців загальної середньої та позашкільної освіти у державі розроблено й упроваджено комплекс актів прямої дії, спрямованих на функціонування та розвиток усіх складових системи освіти, у тому числі, позашкільної (Биковська, 2006, 2008, 2009; Вербицький, 2002, 2008, 2009, 2019; Ковбасенко, 2000, 2006, 2008; Пустовіт, 2003, 2006, 2008).

Нормативно-методичне підґрунтя процесів становлення та розвитку ЗПО здійснено в наукових доробках І. Бежа (2003, 2003 а, 2012, 2015, 2015 а), О. Биковської (2008, 2006, 2009), В. Вербицького (2002, 2008, 2009, 2019); Л. Ковбасенко (2000, 2006, 2008), О. Литовченко (2009, 2010), Л. Павлової (2005, 2008), Г. Пустовіта (2003, 2006, 2008, 2010), Л. Тихенко (2007, 2007 а, 2008, 2008 а) та інших вітчизняних науковців, методистів і педагогів-практиків.

Утверджуючись у статусі початкової ланки неформальної освіти упродовж життя, позашкільна освіта має забезпечувати «розвиток здібностей дітей і молоді у сфері освіти, науки, культури», «...здобуття ними первинних професійних знань, вмінь і навичок, необхідних для їх соціалізації та/або професійної діяльності» (*Закон України «Про освіту», 2017*).

Реалізація окреслених навчально-методичних векторів позашкільної освіти, форм, методик і технологій естетичного виховання здійснюється шляхом виконанням навчальних програм для гуртків, секцій, творчих об'єднань ЗПО художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти, що розроблені з урахуванням нормативно-правової бази, упровадження організаційних, методичних і процесуальних новацій, що є важливим в роботі з формування ключових компетентностей підлітків й регламентують роботу закладів позашкільної освіти з естетичного виховання (додаток А.1) (*Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правові акти, 2019*) (Серих, 2019).

Варто зазначити, що взаємодія ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків передбачає врахування змісту естетичного виховання ЗЗСО, яким запропоновано цілісний художньо-естетичний розвиток особистості учня шляхом опанування різних видів мистецтва і координації знань, умінь та уявлень, набуття яких необхідне для формування в свідомості учнів

полікультурного й поліхудожнього образу світу (Серих, 2019). Зокрема ці напрями окреслює освітня галузь «Мистецтво», яка спрямована «на розширення в процесі опанування творів мистецтва і художньо-практичної діяльності набутих у початковій школі ключових, міжпредметних, предметних компетентностей» (*Навчальна програма «Мистецтво»*, 2012, с. 19).

Ефективне розв'язання проблеми взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків можливе завдяки реалізації на практиці специфіки освітньої діяльності відповідно до Національної рамки кваліфікацій – це системний і структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів освіти.

Кожен рівень – це завершений етап освіти, що характеризується рівнем складності освітньої програми, сукупністю компетентностей особистості, які визначені, як правило, стандартом освіти та відповідають певному рівню. Україна наразі здійснює модернізацію своїх освітніх і професійних стандартів, формує відповідну законодавчо-нормативну базу, створює умови для залучення до процесів розбудови нової інноваційної Національної системи кваліфікацій (НСК) за сприяння Європейського фонду освіти (ЄФО) (Серих, 2019).

Соціальний попит на освіту, що відзначається практичною спрямованістю та широкими можливостями для творчої самореалізації особистості, зумовлює важливість оптимізації освітньо-виховної роботи в закладах загальної середньої та позашкільної освіти.

Реалізація цього завдання можлива за умови дотримання вимог щодо якості освіти, детермінованої сучасними інтеграційними процесами; побудови освітньо-виховного процесу в контексті впровадження принципів соціалізації та гуманізації; удосконалення методико-педагогічних засад їх діяльності; єдності навчальних, виховних, розвивальних цілей і завдань. За таких умов ЗЗСО та ЗПО зможуть забезпечувати динамічність, диференціацію та індивідуалізацію освітньо-виховного процесу як соціального явища і дасть змогу ефективно розкривати й реалізувати життєві та освітні потреби підлітків (Серих, 2019).

Аналіз нормативно-правової бази дослідження забезпечує розкриття змісту *МЕГАРІВНЯ* дослідження. Розглядаючи особливості суспільства як філософської категорії та соціальної ситуації, зазначимо, що сучасний етап соціально-економічного розвитку в державі передбачає необхідність більш ефективного використання освітньо-виховного потенціалу закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків,

спрямованого на вирішення проблеми організації вільного часу дітей та учнівської молоді, задоволення їхніх потреб в особистісному розвитку та самореалізації. Це уможлиблює створення цілісної освітньо-виховної системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО, яка індивідуалізуватиме інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток підлітків в межах єдиного освітнього соціокультурного простору держави.

Своєю чергою будова системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків забезпечує рівний доступ до якісної освіти в ЗПО. Це створює комфортні умови для здобуття підлітками додаткових знань й умінь за інтересами, сприяє стимулюванню, розвитку та реалізації духовного, творчого потенціалу, самовизначенню, допрофесійній, професійній підготовці підлітків (Серих, 2019).

Реалізація складових мегарівня концепції дослідження, зокрема створення системи взаємодії ЗЗПО та ЗПО забезпечить естетичний розвиток підлітків не тільки в ЗЗСО, але ще змістовніше в ЗПО, де провідним є формування здатності самостійно навчатися; створення умов для залучення до активної пізнавальної, соціально значущої діяльності кожної дитини; формування творчої особистості вихованця; набуття підлітками навичок пошукової і дослідницької діяльності, які сприяють розвитку критичного мислення і забезпечують становлення науково-інноваційного типу особистості; підвищення мотивації до спільної діяльності в групі, розвиток комунікаційно-діалогових компетентностей як безальтернативний засіб функціонування сучасного освітньо-виховного середовища закладу освіти.

Здійснений нами аналіз нормативно-правової бази взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків дозволяє представити нормативно-правові та методичні основи взаємодії ЗЗСО та ЗПО у порівняльному аспекті.

Знайшовши точки перетину в нормативних і методичних документах, викладемо основні результати аналізу в схемі (рис. 2.1).

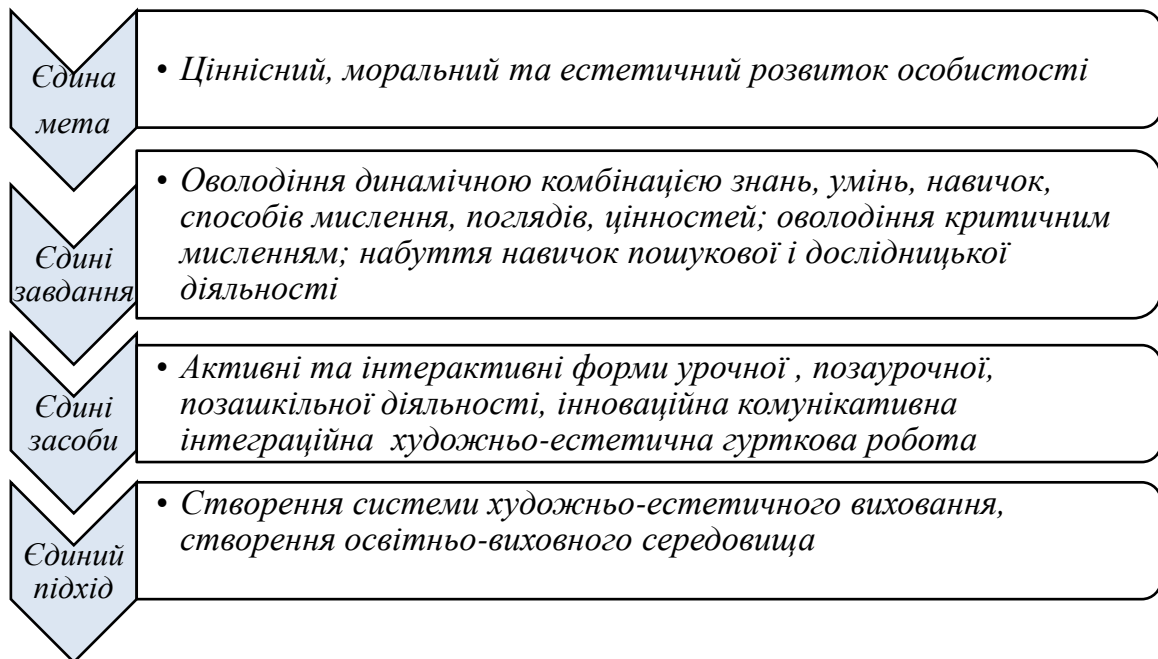

Рис. 2.1. Порівняльний аналіз нормативно-правових і методичних основ взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти (Серих, 2019)

Розглядаючи схему порівняльного аналізу нормативно-правових і методичних основ взаємодії, констатуємо, що заклади загальної середньої та позашкільної освіти мають єдину мету, єдині завдання, засоби, єдиний науково-регламентований підхід до розв'язання питання взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. Це дає підстави сформулювати необхідні концепти або постулати дослідження взаємодії:

- для підвищення взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків *розробити умови, механізми означеної взаємодії*, які спираються на прозору, чітку і несуперечливу систему нормативно-методичної бази з питань освіти, що забезпечують процедуру партнерства й співпраці; відкриту процедуру розробки й реалізації системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків; заходи щодо поширення європейського та вітчизняного досвіду взаємодії;

- для вдосконалення взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків доцільно *розробити систему взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти* в естетичному вихованні підлітків; *технологію* й скласти багатовекторну модель взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків; застосувати івент-технологію (заходи спільного планування щодо визначення та розв'язання проблем естетичного виховання,

що зусиллями організаторів перетворюються на незвичайні, виняткові або визначні події), визначити необхідні умови щодо реалізації таких заходів (програм, дій);

- для забезпечення гуманістичної функції освіти, виконання якої забезпечить *створення комфортних умов для самореалізації* й самоствердження особистості, задоволення її інтелектуальних і духовних потреб та особистої свободи, захисту прав дитини, поваги до неї та визнання її гідності, подальший розвиток якої визначають соціальні, організаційно-технологічні, психолого-педагогічні чинники, створити в ЗЗСО та ЗПО *сприятливе освітньо-виховне середовище*, в якому збільшаться показники успішності формування базових компетентностей, зросте мотивація до пізнавально-практичної та творчої діяльності підлітків, вони оволодіють методами самопізнання, саморегуляції, саморозвитку в естетичному вихованні.

2.2. Вектори взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків

У межах теоретичного аналізу проблеми взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти доцільним є короткий аналіз сутності категорії «естетичне середовище». Категорія «середовище» є однією з основних категорій філософії, психології/соціальної психології, педагогіки/соціальної педагогіки, соціології. Сучасне філософське розуміння поняття «середовище» подано як сукупність природних і соціальних умов, у яких відбувається життєдіяльність людини. Психологічний аспект цілісності (єдності) середовища людини було вивчено представниками психологічної науки.

На основі теоретичного аналізу виховного середовища закладів освіти визнано доцільним суттєвим компонент його виховного потенціалу як частину життєвого й культурного простору. Сучасні дослідження акцентують увагу на можливостях освітнього середовища як зосередженні імпульсів і стимулів для особистісного зростання й самореалізації, джерелах певних настроїв і станів, основі виховання й розвитку особистості (І. Бех, 2003, 2003а, 2012, 2015, 2015а; Ю. Головін, 2005; Л. Карамушка, 1997; А. Кузьминський & В. Омеляненко, 2003; Д. Левітес, 2017; Л. Міщик, 2011;

Д. Новіков, 2004; О. Чаплигін, 2001; А. Федь, 1987; В. Ясвін, 2001 та інші) (Серих, 2021 b). Науковці розглядають освітнє середовище як об'єктивну здатність здійснювати виховний вплив на суб'єктів освітнього процесу. Таку здатність розглядають як виховний потенціал середовища, який може бути реалізований цілеспрямованою системою педагогічних дій. При цьому актуалізується проблема створення ефективного внутрішнього (локального, прикладом є взаємодія ЗЗСО та ЗПО), та зовнішнього (місцевого, регіонального, прикладом є взаємодія ЗЗСО та ЗПО з іншими суб'єктами взаємодії: музеями, бібліотеками та ін.) освітньо-виховного середовища у взаємодії закладів загальної середньої освіти та позашкільної освіти (Серих, 2020; 2021 b).

Психолого-педагогічна наука оперує категоріями «середовище», «педагогічне», «виховне», «культурно-естетичне», «матеріально-просторове», «архітектурно-естетичне», «рефлексивне», «соціально-виховне», «освітньо-виховне» середовище, що відображає тенденцію посилення уваги та практики до суміжних проблем у контексті розвитку, становлення особистості дитини.

Вивчення джерельної бази дослідження, яке складається з різнопланових за змістом та характером джерел, уможливило розв'язок завдання педагогічної концептуалізації дефініції «середовище». Науковці (В. Давидов, 1986; М. Кларін, 20018; В. Слободчиков, 2000 та інші) акцентували увагу на філософському аспекті поняття «*освітньо-виховне середовище*», прийомах і технологіях його проектування, конструювання; визначили необхідність та можливість пояснення його педагогічними засобами процесів виховання особистості, становлення та набуття підлітками соціальності, розвитку індивідуальності, що забезпечує гармонійність відносин між суб'єктами взаємодії та соціальним оточенням (Серих, 2020; 2021 b).

Педагогічну інтерпретацію середовища здійснила Т. Мурманцева, яка обґрунтувала процес створення культурно-естетичного середовища в освітній системі ЗЗСО з поглибленим вивченням предметів художньо-естетичного циклу і розглядала його як засіб естетичного виховання учнів (Мурманцева, 1998). У працях з естетики Б. Лихачова (1992, 1985) та інших науковців розглянуто проблему естетико-виховного середовища як культурно-освітнього феномену, який трактується як *педагогічно організоване мікросередовище*, що має найвищий рівень розвитку естетичної культури, гнучку динаміку розвитку і надає великі можливості впливу на творчу мотивацію суб'єкта (Серих, 2021 b).

Педагог Г. Тарасенко розглядає виховне середовище як *«сукупність природних та соціально-побутових умов, у яких відбувається життєдіяльність дитини і становлення її особистості. Воно активно впливає на спосіб її життя, задаючи ті або інші стереотипи, моделі та (посилаючись на І. Суліму), «коридори руху по життю». У «результаті середовище певним чином «типізує» особистість дитини, даючи педагогам змогу реалізовувати в процесі виховання поставлені завдання»* (Тарасенко, 2015, с. 10). Таким чином, слідуючи за Г. Тарасенко, визначаємо *«естетичне середовище» як педагогічно доцільну організацію виховного естетичного простору підлітків та побудову на цій основі системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти.*

При цьому важливим є позитивне сприйняття підлітками цього середовища, що можливе за умови їх залучення в процес його створення та вдосконалення (Серих, 2020; 2021 б).

Важлива риса інноваційного *естетико-виховного середовища* полягає в його спроможності забезпечити всім суб'єктам освітнього процесу можливість для особистісного саморозвитку. Особливо важливе для розвитку ...школярів створення простору ампліфікації (лат. *amplifikatio* – поширення, збільшення) (Запорожець, 2013), тобто системного *збагачення ситуацій виховання й розвитку специфічними видами дитячої діяльності* на основі цілісного врахування сенсорної допитливості, пізнання світу в грі, спонтанної та педагогічно керованої словотворчості (В. Сухомлинський, 1977, 1979, 1980), завжди привабливого для дітей казкового фантазування, предметно-пластичного та музичного самовираження тощо. Для цього маємо застосовувати *інноваційні способи організації діяльності підлітків*, такі як наскрізне «вплітання» ситуацій милування природою в канву різноманітної естетичної діяльності, щоденних прогулянок, розваг, екскурсій, сезонних свят, творчих годин, трудових операцій тощо (Серих, 2020; 2021 б).

У контексті актуалізації проблеми, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. розглядає синергетичний підхід вивчення середовища, який стосується *«середовищних можливостей навчання та виховання, є інновацією і полягає у взаємодоповненні суміжних середовищ: особистісного, етнокультурного, ІКТ-середовища та інших»* (Національна стратегія, 2012). На основі узагальнення, освітнє середовище визначається як *система впливів та умов формування особистості за поданим зразком, а також можливостей для її розвитку, які є змістовним компонентами у соціальному оточенні.*

У контексті інноваційних процесів в освіті актуальним є питання конструювання, моделювання, проєктування естетико-виховного середовища, яке сприяє естетичному вихованню здобувачів освіти. Ця ідея є в нормативних документах, де містяться положення з організації середовища як *приміщення для навчання вихованців* незалежно від типу закладу освіти (додаток А. 2), зазначаються *параметри створення естетичного середовища, вимоги з організації матеріально-просторового середовища*: зразкової класної кімнати, якість якої залежить від її розмірів, меблів, вікон, освітлення, системи опалення й вентиляції тощо, що, своєю чергою впливає на розвиток естетичних смаків, настрою, активну естетичну діяльність підлітків (Серих, 2020; 2021 б).

В організації естетичного середовища цінним є використання кольорів. Дослідження кольорів першим виконав І. Ньютон, який розглядав їх як спектр «*кольорових почуттів*» і стверджував, що колір – це субстанція, що змінюється подібно звуку, тому існують такі кольори, яких ми, люди, не здатні сприйняти.

Сучасні вчені доводять, що наша колірنا чутливість розвивається і з часом, ми зможемо бачити такі кольори, які абсолютно недоступні зараз (*Вплив кольорів*, 2013). Класифікувати кольори за фізіологічним принципом запропонував І. Гете, розподіливши їх на дві групи: теплі (первинні, позитивні) та холодні (другорядні, негативні) й відзначив *властивість кольору впливати на людину*, бо символіка кольору опирається на об'єктивні особливості психіки й на всі можливі асоціації (там само).

Johannes Itten дотримується тотожної думки і доводить, що колір викликає *певний емоційний і душевний стан*, хоча один і той же колір у різних людей викликає різні емоційні враження. Згідно з законами колористики кольорове середовище впливає на характер людини, тому для формування *творчої активної позиції* підлітка потрібно обирати кольори, які люблять екстраверти, – це жовтий, фіолетовий, червоний, зелений, вони викликають розширення поля діяльності й контактів із людьми (Itten, J. 2003), що, на нашу думку, також позитивно впливає на спілкування суб'єктів виховної взаємодії, посилюючи естетичний компонент середовища (Серих, 2021 б).

Погоджуємося також з рекомендацією Я. Мамонтова, який зазначав, що «естетичне виховання буде досягнуто легко й швидко, якщо ми «помістимо» дитину в художнє середовище (вона має бути красивою й здоровою, тому, насамперед, треба піклуватися про гармонійний розвиток її тіла, чого можна досягти за допомогою розумної гігієни й гімнастики) (Мамонтов, 1990). А з

точки зору *матеріально-просторового середовища*: ошатність, кімнати, закладу, в якому мешкає і навчається дитина, мають бути красиво оформлені, доповнені світлинами в естетичних рамах тощо. Естетико-виховний вплив мають предмети, дидактичні та інші ігри, завдяки яким у підлітків розвиваються органи чуття й проявляються творчі здібності. Знаходячись в естетичному середовищі, підлітки поступово, «непомітно розвивають ..потребу до прекрасного, вчаться поцінувати прекрасне в мистецтві, у житті, набувають художнього смаку тощо» (там само, 1990).

Особливий науковий інтерес у розгляді проблеми естетичного середовища становлять праці А. Макаренко, який приділяв багато уваги *естетизації побуту* своїх вихованців і вважав, що «з естетичної точки зору побут є лакмусовим папірцем рівня *естетичного розвитку особистості*, групи чи колективу». Педагог вказував на виховне значення візуального *матеріально-просторового середовища*: «колектив потрібно прикрашати ззовні... і зсередини. Все це дуже важливо. Ось стіл, на нього можна покласти клейонку – гарно, гігієнічно, можна покласти будь-що, а потім прибрали, вимили – чисто. Але, Ні! Тільки скатертина, тільки біла скатертина змусить навчитися їсти охайно, клейонка – розпуста. Скатертина в перші дні завжди буде брудною, уся – у плямах, а через півроку стане чистою. Неможливо виховати акуратність, без білої скатертини...» (Макаренко, 1988). З цим неможливо не погодитися, оскільки виховання на зразках краси і є естетичне виховання в дії (Серих, 2021 б).

Педагогіка сьогодення пропонує середовищний підхід «як *теорію і технологію безпосереднього управління процесами розвитку та виховання дитини; як систему дій з перетворення середовища на засіб проектування й діагностики результатів навчання і виховання*» (Тарасенко, 2015, с. 10). При цьому освітнє оточення підлітків має бути максимально зручним і відповідати естетичним вимогам.

Оскільки, частиною цього середовища є шкільний інтер'єр, то вчителю необхідно мати навички з організації естетико-виховної діяльності учнів, «спрямованої на естетизацію шкільного середовища, адже коли у дітей з'являється бажання прикрасити речі, створити затишок у шкільному приміщенні, тоді створюється та атмосфера, яка сприяє естетичному розвитку дітей» (Лужецький & Автономов, 2000, с. 240-241). *Естетично оформлений інтер'єр* закладу, за цих умов виступає невід'ємною умовою організації освітнього процесу, а естетично організоване середовище «*формує свідомість*

школяра, впливає на його психіку та поведінку, сприяє засвоєнню матеріалу» (Лужецький, & Автономов, 2000), таким чином впливає на формування духовного світу дитини, розвиток її смаку, на якість навчання, праці, ефективність відпочинку, стан здоров'я (Дмитрієва, 2009). Погоджуючись з попередніми думками, інтерпретуємо та схематично зобразимо складові *архітектурно-предметного середовища*, які Л. Дубовик виділяє в структурі естетичного ставлення до естетичного середовища взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти: естетичне сприймання, естетична оцінка, естетична діяльність (рис. 1.2) (Дубовик, 2004) (Серих, 2016).

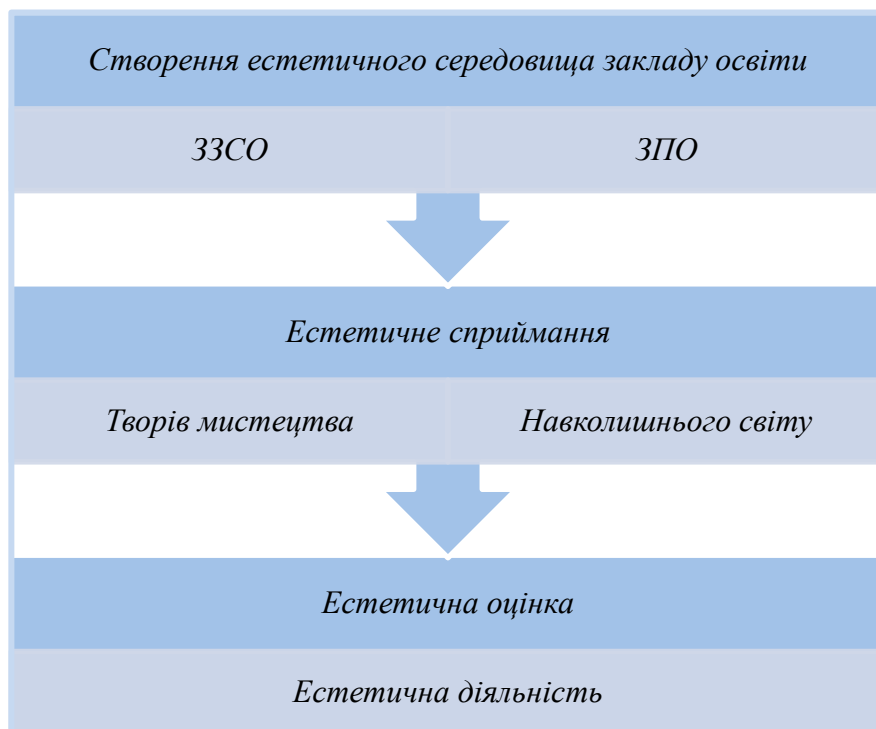

Рис 1.2. Структура естетичного ставлення до предметного середовища

Застосування поняття «освітнє середовище» підкреслює той факт, що навчання, виховання, розвиток і соціалізація дитини відбуваються не лише під впливом навчальних і виховних дій педагога та не лише залежно від індивідуально-психологічних особливостей дитини. У контексті освітнього середовища доцільно розглядати сутність його *виховного потенціалу*, отже, *актуалізувати виховне середовище* як духовне, матеріальне (предметне), що дозволяє подієве наповнення життєдіяльності особистості, створює умови для її самореалізації, саморозвитку, розкриття творчого потенціалу, підвищення рівня естетичної вихованості, що своєю чергою дозволяє розширити просторові межі освітнього середовища і розглядати його як «*естетико-виховне*» з позиції *взаємодії* закладів загальної середньої та позашкільної освіти (Серих, 2021 б).

По-перше, естетичне виховання у такій взаємодії виходить за рамки класу ЗЗСО і розглядається через призму *естетичного погляду на об'єкт взаємодії в цілому* (Серих, 2026; 2020; 2021 б).

По-друге, шлях до розуміння естетичного об'єкту ЗЗСО та ЗПО лежить у *порівняльному аналізі прекрасного в природі й мистецтві*, оскільки основу сприймання оточуючого світу як естетичного об'єкту становить естетичний досвід, який накопичується в мистецтві.

З точки зору розвитку такого напрямку філософського знання як екологічна естетика, породженого загальносвітовою тенденцією гуманізації суспільної свідомості, пошуком загальнолюдських цінностей, спробою «естетизацією» навколишнього середовища, естетика як наука знаходиться в центрі перетину культурних традицій (Серих, 2021 б). Ю. Сепанма пропонує розрізняти слабкі й сильні естетичні об'єкти.

До першого, базового виду, належать *твори мистецтва*, які повністю залежать від суб'єктивно-естетичної оцінки.

До другого – *природне й штучне навколишнє середовище*, естетична цінність яких підкріплюється етичними й іншими цінностями.

Третій, гібридний, виникає з комбінації двох попередніх, як *мистецтво навколишнього середовища*. Мистецтво, чиїм стрижнем є естетична цінність, відноситься дослідником до слабких естетичних об'єктів. Природа, естетична цінність якої не повинна наносити збитку іншим цінностям, щоб не обернутися естетизмом, формалістичною красою, – до сильних. До компонентів естетичного середовища, яке впливає на формування смаків, інтересів, ідеалів підлітків, віднесено й *якості особистості, середовище спілкування, систему взаємовідносин людини* (до людини, праці, мистецтва, себе, природи тощо), *естетику поведінки*.

Останню Ю. Сепанма визначає як естетику реального світу, на відміну від естетики уявного світу мистецтва. Грань між ними мінлива: архітектурні будови, скульптури, сади одночасно є і складовими навколишнього середовища, і творами мистецтва. Твори мистецтва можуть тимчасово належати до естетики навколишнього світу як фізичні об'єкти й естетичні, але їхня постійна функція – естетична цінність.

Ю. Сепанма визнає істинним об'єктом естетики навколишнього середовища живу й неживу природу, натуральну й технізована природу. З цього приводу постає питання співвідношення класичної естетики як філософії

мистецтва в контексті більш широкої проблеми «природа й мистецтво» (Серантаа, 1986), яке вирішується так: самоцінність природи задається позитивною естетикою (Серих, 2021 b).

По-третє, у сучасному науково-педагогічному дискурсі широко обговорюється проблема «соціальне середовище – становлення особистості».

Науковці зазначають високий ступінь залежності розвитку людини від умов її взаємодії з оточуючим світом, що змінюється (Серих, 2021 b). У цьому контексті дотичним до педагогічної взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків є *створення рефлексивного середовища*. Спираючись на думку Л. Міщик, яка під необхідною функціональною властивістю середовища рефлексії розуміє «можливість реалізації в ній розвиваючих взаємодій» (Міщик, 2011, с. 59), ми інтегруємо таку властивість у взаємодію ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, за структури якої передбачаємо єдність таких складових: *змісту (професійно-творчого); розвиваючих ситуацій; процесів взаємодії; способів організації та реалізації цих взаємодій; готовності до взаємодії* та внутрішньо-особистісних умов її продуктивної реалізації; результатів взаємодій (саморозвиток й естетичне виховання) як внутрішньо-особистісного перетворення його змісту (Серих, 2016; 2021 b).

Носіями організованої рефлексії мають виступати педагоги, рефлекстренери, професіонали. Джерелами організованої рефлексії є навчальні дисципліни, спецкурси, діагностичні засоби. Носіями стихійної рефлексії є, звичайно, учні, вихованці. «Основною психолого-педагогічною установкою освітнього процесу, що відбувається в рефлексивному середовищі, є зближення власного та професійного досвіду педагога. Звідси процес рефлексії включає нарощування фахової культури через переосмислення особистісного та професійного досвіду.

Організація й функціонування рефлексивного середовища є головною умовою культивування рефлексії, обов'язкове введення її до навчально-виховного процесу, яка забезпечує активізацію процесів особистісного та професійного самовизначення». Слідом за Л. Міщик, взаємодія ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків є *творчо-інноваційною* і потребує *відмежування продуктивного від репродуктивного*, пошук нових можливостей його розвитку та способів актуалізації різних сутностей можливе через адекватне *програмування й планування освітнього процесу*. Занурення учасників цієї взаємодії у рефлексивну розвиваючу взаємодію є однією з

головних умов його продуктивності. Щоб підлітки сприйняли рефлексивно-інноваційні взаємодії в середовищі як цінності, необхідно *актуалізувати* їх шляхом доведення, що естетичне середовище містить те, «що раніше намагалася знайти особа, але воно *ще не актуалізувалося*, бо було тільки бажане, утім недоступне, передчувалося як необхідне, але не було набуте» (Міщик, 2011, с. 60).

Науковець виділяє принципи розробки й реалізації рефлексивно-інноваційного середовища, що є також дотичними нашого дослідження:

- динаміка від цілого до часткового відбувається *через актуалізацію* в якості основи одного з найбільш цілісних властивостей явища, а всі інші розглядаються як елементи, необхідні складові цієї цілісності;

- принцип компресивності реалізується шляхом створення в ході однієї формуючої *взаємодії умов* для розвитку інших;

- монадологічний принцип полягає в акцентуванні процесу *будь-якої взаємодії на зв'язках попередніх*, тобто навмисно *підкреслюється взаємозв'язок взаємообумовленість усіх її аспектів*;

- принцип культивування рефлексії через звернене до символіко-культурних аналогів (Міщик, 2011, с. 60).

Ключовою складовою естетико-виховного середовища є розвиваюча ситуація як момент життя особи, органічно вписується в контекст її буття та містить в собі потенціал розвитку взаємин особистості (Серих, 2020; 2021 b). «Розвиваюча ситуація мусить містити мінімум стихійності, розбіжностей, умов середовища і прагнень особистості та *максимум змістовності* й чутливості до можливих *інноваційних змін* і, що особливо важливо, повинна допомогти людині опанувати своїм життям, сприяти розширенню простору самоздійснення, новому розумінню життя. У цьому аспекті середовищний підхід дуже тісно пов'язаний із соціокультурним» (Литовченко, 2010, с. 57).

Одним із видів розвиваючої ситуації є проблемно-конфліктна. У цьому аспекті рефлексивно-середовищний підхід подібний *ідеям проблемного навчання*, яке традиційно розглядається як основний *засіб формування творчої особистості*. Положення про єдність системи естетичного виховання й естетичного середовища детермінує той факт, «що характер середовища, його властивості значною мірою визначають характер функціонування й особливості розвитку системи» (Литовченко, 2010, с. 58).

По-четверте, важливим засобом створення естетичного середовища закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків є самі *суб'єкти взаємодії*, підлітки, *їхня поведінка*, до якої В. Сухомлинський включає й культуру спілкування в дитячому колективі. «Сила виховної дії внутрішньо колективних відносин на естетичний розвиток особистості полягає в тому, що досвід спілкування, навіть, якщо від недостатньо усвідомлюється, глибоко «переживається» людиною. Це переживання «себе заради людей», прагнення зайняти бажане положення серед них є міцними внутрішніми стимулами формування особистості» (Сухомлинський, 1979). Отже, у педагогічній системі В. Сухомлинського *середовище школи, педагогічне середовище, виховне середовище* розглядаються як *суттєвий чинник становлення особистості*. Глибоке осмислення педагогічної практики, актуальних задач закладу, потреб суспільного розвитку приводить педагога до розуміння процесу виховання. В. Сухомлинський виділяє три складові виховного процесу: педагог – вихованець – колектив» (Сухомлинський, 1977), а це дозволяє визначити у взаємодії ЗЗСО та ЗПО суб'єкти взаємодії та виховання (Серих, 2016; 2020; 2021 б).

Сутність *взаємовідносин між наставниками й вихованцями* в естетико-виховному середовищі відображено в працях Я. Коменського, що дозволяє висловити припущення про те, що, означені взаємовідносини не тільки співпадають з ідеями освітнього процесу, але й сприяють *естетизації цих відносин*: «якщо вчителі будуть привітні, не будуть відштовхувати від себе учнів своїм суворим поведінням, а будуть приваблювати їх своїми ...словами, порадами; якщо вчителі порадять вивчати науки, які вони характеризують з привабливої точки зору, легкості вивчення; якщо старанних учнів будуть час від часу хвалити; ...якщо зможуть викликати в учнів захоплення; будуть через них спілкуватися з їхніми батьками; якщо вчителі ставитимуться до учнів з любов'ю – вони легко завоюють їхнє серце так, що дітям краще буде перебувати в школі, аніж дома» (Коменський, 1982).

На думку Л. Виготського, середовище виступає не в ролі обстановки, а джерела розвитку людини, воно «по-своєму деформує та спрямовує будь-який подразник, який діє на людину та спрямовує це подразнення на людину ззовні, і на будь-яку реакцію, яке йде від людини» (Виготський, 2001).

Відзначаючи *значну виховну роль середовища*, науковець зосереджує, «середовище значно коректує *процес адаптації* індивідуума в соціумі, впливає

на ціннісні орієнтації, активізує механізми саморефлексії, тому «естетичне середовище навчального закладу – його навчально-виховна й побутова сфери» (Виготський, 2001). Таким чином, зважаючи на наукові думки Л. Виготського, визначаємо естетичне виховання процесом *трибічної активної*: активний вихованець, активний педагог та активне сконструйоване середовище (Серих, 2020; 2021 б).

Розглядаючи естетичне середовище ЗЗСО та ЗПО як окремого компоненту формування потреби до краси праці, ми бачимо його як *результат і систему* педагогічної взаємодії, адже вважаємо, що суб'єкт-об'єктні відносини доцільніше встановити й розвивати в системі. Сутність цієї *системи* полягає в педагогічному впливі на освітньо-виховну діяльність підлітків, у результаті якого діяльність перетворюється на естетичну цінність, стає формою, засобом й необхідною умовою підвищення ефективності навчання та естетичного виховання підлітків. Це дозволяє під «естетичним середовищем» розуміти *сукупність умов*, які оточують підлітків та взаємодіють з ним, як з «живим» організмом. При цьому, естетичне середовище взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків стає педагогічно розширеним, що характеризується змістовно-структурною єдністю.

Естетико-виховним середовище стає тоді, коли воно охоплює максимально-можливий предметний щабель, необхідний для розвитку естетичних якостей особистості, що відбувається на уроках у ЗЗСО та на заняттях у ЗПО. Таким чином, *естетичне середовище й естетико-виховне середовище* взаємодії визнаємо як *синонімічні поняття* (Серих, 2016; 2020; 2021 б).

Аналізуючи низку педагогічних тенденцій та практику естетичного виховання, розглядаємо

«естетичне середовище» закладів освіти – як інтеграцію соціально-виховних і матеріально-просторових ознак середовища, сутність якого розуміємо як сукупність умов життєдіяльності особистості, що здійснюють цілеспрямований вплив на її свідомість і поведінку з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій і потреб.

Зважаючи на те, що в теорії естетичного виховання естетико-виховне середовище переважно розглядається як стихійний елемент освітньо-виховного процесу, функцією естетико-виховного середовища є сприяння виникненню в особистості потреби в естетичному розвитку. Можливості, умови, способи

естетичної діяльності, естетичні відносини, які розвиває дитина, є параметрами того середовища, яке створюється в результаті засвоєння культури через особистісний досвід (Серих, 2016; 2020; 2021 б).

Естетичне середовище педагогічної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків становить динамічну структуру, в якій підліток, проходячи «освітньо-виховний процес», розвивається й формується як особистість.

Таке середовище включає в себе дві взаємопов'язані сфери: просторово-предметну (навчально-виховну, побутову) й духовно-емоційну (соціальну, сферу особистісних відносин). Оскільки, саме діяльність є джерелом формування особистості, а включення в естетичну діяльність – основний шлях естетичного розвитку особистості.

Доповнення змістовної і процедурної складових освітнього процесу особистісною проблематикою дозволяє «культивувати» творчість в спеціально створеному для цього діяльнісному й ігровому середовищі. Це є передумовою та можливістю розвитку суб'єктів в естетичному середовищі, є фактом існування творчості в структурі особи (як одна з цінностей, як засіб досягнення певної мети). Так, у процесі розв'язання творчих завдань, полілогу суб'єктів взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків формуються різні аспекти самосвідомості (Серих, 2021 б).

Унаслідок означених позитивних естетичних впливів на підлітків естетичного середовища визначальною стає мотиваційна роль *естетичної культури*, яка спонукає підлітків до діяльності за законами краси. Одним із етапів перетворення естетичної культури в естетичну діяльність виступає естетичне ставлення (Калашник, 2001, 2008), тому визначальною складовою суб'єктивного компоненту естетико-виховного середовища закладів освіти є *естетичне ставлення* учасників освітньо-виховного процесу до предметно-просторового середовища закладу, яке, на думку А. Комарової, «і процес, і результат, і умова предметно-духовного утвердження людини в реальності як активного суб'єкта культури» (Комарова, 1999, с. 42).

Сформулюємо *систему ознак (водночас і цілей)* локального естетичного середовища (середовища взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти) (Серих, 2016; 2020; 2021 б).

- Побудоване на *філософії людиноцентризму, духовних цінностях суспільства, найвищих загальнолюдських цінностях, моральних та естетичних орієнтирах* (Сєрих, 2016; 2020; 2021 б).

- Сприяє формуванню *світоглядної та естетичної культури* вихованців, *гуманізації стосунків, гармонії педагогічних впливів* (Сєрих, 2016; 2020; 2021 б).

- Гармонізує *особистісну сферу* підлітків, *свідомість, духовність, ідентичність, що є ціннісною основою «Я-концепції»* особистості (Сєрих, 2021б).

- Характеризується високою *комунікативною культурою, толерантною діалоговою взаємодією, рівноправними партнерськими відносинами, емоційним контактом, спільною мотивацією, яка спонукує суб'єктів взаємодії на досягнення спільної мети, взаємної активністю* вихователя й вихованця.

- Орієнтоване на *психологічний комфорт, здоров'язберезувальний спосіб життя, насичені культурно-духовні події, етнічні традиції, що мають високий художньо-естетичний виховний потенціал* (Сєрих, 2016; 2020; 2021 б).

Увібравши в себе найкращі досягнення попередніх наукових думок, уточнюємо наукову дефініцію ***«естетичне (естетико-виховне) середовище взаємодії»*** – *це педагогічно організоване динамічне мікросередовище, яке має найвищий естетичний рівень розвитку суб'єктів освітньо-виховного процесу, у результаті пізнання та осмислення ними естетичного буття в усіх його проявах (природних, інтелектуально-культурних, мистецьких, духовно-емоційних та ін.), гнучку динаміку розвитку і надає великі можливості впливу на творчу мотивацію суб'єкта, спрямовує особистість до акмеусіху.*

Усі структурні елементи естетичного середовища спрямовано на вирішення єдиної мети – створення максимально сприятливих умов для самовираження особистості та її самореалізації. Сутність кожної з виокремлених естетичних категорій окремо в кожному закладі загальної середньої та позашкільної освіти зумовлює *домінантні взаємозв'язки* означених категорій у формуванні естетичного середовища взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. Унаслідок осмислення й усвідомлення означених наукових позицій, визначаємо терміносполуку ***«естетичне середовище»*** як *предметно-виховні сфери* естетичної діяльності закладів загальної середньої та позашкільної освіти, які включають фонди навчальних кабінетів, зали, інтер'єри, навчальні приміщення, території біля закладів; при цьому створення естетичного середовища взаємодії ЗЗСО та ЗПО досягається *системою послідовних заходів естетичного виховання, спрямованих на*

підвищення *загальної естетичної культури* як підлітків, так і педагогів; оптимальним шляхом підвищення рівня естетико-виховного середовища стає *активна, творча естетична діяльність* вихованців (Серих, 2020; 2021 б).

Таким чином, можемо говорити про сутнісний вплив розглянутих вище наукових ідей на сучасну практику вирішення проблеми «естетико-виховне середовище – виховання особистості». Узагальнюючи попередні думки, можемо зробити деякі висновки щодо створення естетичного середовища взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків та зобразити складові означеної взаємодії в схемі, включаючи розроблені вектори взаємодії (рис. 1.4). (Серих, 2020; 2021 б)

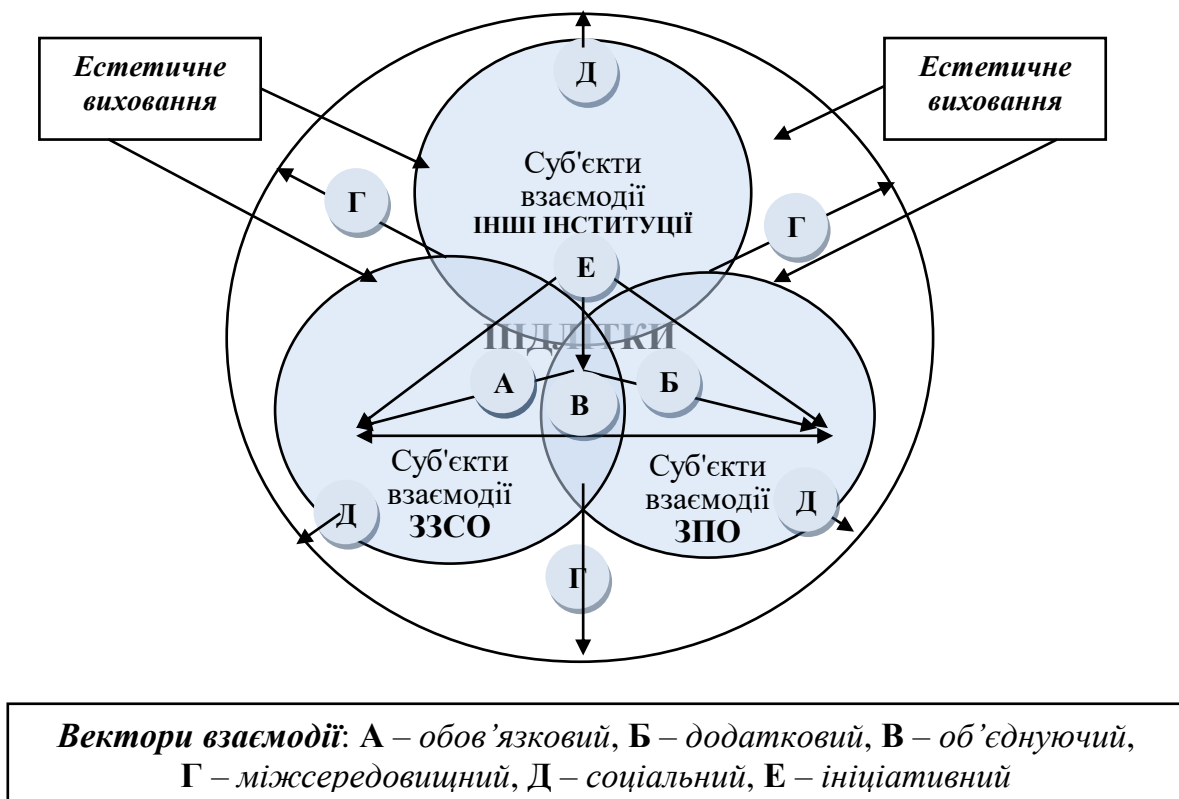

Рис. 1.4. Вектори взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному середовищі (Серих, 2016; 2020; 2021 б)

Таким чином, основною дослідницькою ідеєю в межах взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків є *співпраця, кола широкого спектру певних освітніх і соціальних шарів, об'єктів і суб'єктів взаємодії*, які забезпечують взаємодію, проєктування педагогічними засобами процесів естетичного виховання підлітків, становлення особистості

підлітка, набуття ним соціальності, розвитку індивідуальності, що забезпечує гармонійність відносин між людиною та соціальним оточенням (Серих, 2021 б).

За таких умов суб'єктами педагогічної взаємодії в ЗЗСО є: педагогічні працівники: класні керівники, учителі, педагоги-організатори, заступники директорів з навчально-виховної роботи; психологи, соціальні педагоги, підлітки та їхні батьки. Суб'єкти педагогічної взаємодії в ЗПО – педагогічні працівники: культорганізатори, керівники гуртків, заступники директорів, завідувачі відділами; підлітки та їхні батьки. Іншими суб'єктами (інституціями), які забезпечують суб'єкт-суб'єктну взаємодію ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, є учасники взаємодії, суб'єктів взаємодії: будинків культури, мистецьких клубів, творчих об'єднань, спілок, музеїв, філармоній, цирків, театрів, студій, галерей, виставок, фотогалерей, парків культури та відпочинку, громадських організацій, бібліотек, Internet-кафе, клубів, Internet, медіа та інших інституцій. При цьому ключовим суб'єктом взаємодії є ПІДЛІТОК (Серих, 2016; 2020; 2021 б).

Педагогічна інтерпретація взаємодії ЗЗСО та ЗПО реалізується в об'єктивних умовах-векторах, які застосовано в науковому обігу й об'єктивно відображають означену взаємодію в естетичному вихованні підлітків. Це *вектори взаємодії* (подаємо їх шість – умовно, хоча їх може бути більше-менше в залежності від того, які педагогічні цілі ставитимуться у освітньо-виховному процесі), які діють в естетичному середовищі і дозволяють *унаочнити процес* динамічної взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, насамперед, дозволяють розглянути ідеї сутнісного впливу на створення *системи взаємодії* закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Такі вектори («від лат. *vector* – той, хто несе, відрізок прямої певної довжини і напрямку») (Нечволод, 2008, с. 96) спрямовують дію та взаємодію в естетичному середовищі взаємодії, а саме:

- *вектор А* (обов'язковий) прямує від суб'єктів педагогічної взаємодії (підлітків) до суб'єктів педагогічної взаємодії в освітньо-виховному процесі ЗЗСО та порушує суб'єкт-суб'єктні відносини у ЗЗСО;

- *вектор Б* (додатковий) – від суб'єктів педагогічної взаємодії (підлітків) до суб'єктів взаємодії в освітньо-виховному процесі ЗПО, указує на суб'єкт-суб'єктні відносини у ЗПО;

– *вектор В* (об'єднуючий) поєднує суб'єктів педагогічної взаємодії ЗЗСО і суб'єктів педагогічної взаємодії ЗПО, поєднує (інтегрує) суб'єкт-суб'єктні відносини у ЗЗСО та ЗПО;

– *вектор Г* (міжсередовищний), який діє між (всередині) естетичними середовищами педагогічної взаємодії та дозволяє прослідкувати взаємозв'язки між усіма суб'єктами освітньо-виховної діяльності (матеріально-просторовою, предметною складовою: класні кімнати, меблі, вікна, освітлення тощо та навколишнім середовищем (природа, архітектура, виробництво, парки культури та відпочинку, Інтернет, ін.);

– *вектор Д* (соціальний), що розглядає взаємозв'язки з іншими соціальними спільнотами, інституціями (суб'єктами та об'єктами) (творчі об'єднання, спілки, музеї, філармонії, театри, студії, галереї, виставки, фотогалереї, громадські організації, бібліотеки, Internet-кафе та ін.) педагогічної взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків;

– *вектор Е* (ініціативний) спрямований від (суб'єктів ВЗ) підлітків, батьків підлітків до всіх суб'єктів педагогічної взаємодії в освітньо-виховному процесі ЗЗСО та ЗПО, порушує й підтримує суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2016; 2020; 2021 б).

Отже, потенціал естетичного середовища за визначеними напрямками-векторами взаємодії ЗЗСО та ЗПО, дозволив окреслити змістові складові системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО, окреслити спільні дії учасників освітньо-виховного процесу щодо використання потенціалу естетичного середовища в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2016; 2020; 2021 б):

– будова системи взаємодії, яка забезпечує зростання активної позиції підлітків до діяльності, до створення краси, здійснює цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку підлітків з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій і потреб;

– залучення органів учнівського самоврядування для забезпечення естетичної діяльності в освітньо-виховному процесі закладах ЗЗСО та ЗПО: на пришкольній території, території біля ЗПО, стадіонів, басейнів, майданчиків, інших навчальних, освітньо-виховних приміщень;

– взаємодія учнівського активу з учителями в розробці дизайну навчальних кабінетів, закладів освіти;

– урахування особистого прикладу педагога, який уможливорює активні дії суб'єктів взаємодії, спрямовані на удосконалення естетико-виховного процесу;

– оновлення естетико-виховного змісту уроків, заходів у ЗЗСО та занять, масових заходів у ЗПО для ефективності естетико-виховної дії в освітній урочній, позаурочній та позашкільній діяльності;

– стимулювання активної емоційної співпраці на уроках, заняттях в ЗЗСО;

– залучення підлітків ЗЗСО до естетичної діяльності в ЗПО, що створює умови для їх самореалізації, саморозвитку, розкриття творчого потенціалу;

– залучення учасників суб'єктів-суб'єктної ВЗ до естетико-виховної діяльності та забезпечення педагогічної взаємодії в інших об'єктах (інституціях): будинках культури, мистецьких клубах, музеях, філармоніях, театрах, студіях, галереях, виставках та ін.;

– забезпечення підвищення професійної компетентності педагогів у впровадженні способів та форм взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків;

– залучення педагогів ЗЗСО та ЗПО до співучасті в семінарах, круглих столах, дискусіях, методичних об'єднаннях, майстер-класах, виставках, екскурсіях, конкурсах, концертах тощо з метою ефективного забезпечення взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, цілеспрямованого впливу на свідомість і поведінку вихованців з метою формування певних якостей, переконань, ціннісних орієнтацій тощо (Серих, 2016; 2020; 2021 б). Підсумовуючи, уточнюємо дефініцію, *«естетичне середовище взаємодії»* – це педагогічно організоване виховне середовище, у якому відбувається активна педагогічна дія, співпраця суб'єктів педагогічної взаємодії, яка спрямована векторами взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти й уможливорює досягнення означеної мети – естетичного виховання підлітків. У цьому процесі передбачається прямо або опосередковано залучення до освітньо-виховного процесу суб'єктів взаємодії ЗЗСО та ЗПО, суб'єкт-об'єктних відносин інших інституцій; що підтримують складний взаємозв'язок суспільних явищ-систем ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, актуалізують виконання соціального замовлення, розвиток суспільства тощо (Серих, 2016; 2020; 2021 б).

Спільна діяльність суб'єктів взаємодії призводить до значної позитивної динаміки: зростання значення естетико-виховного середовища у свідомості суб'єктів взаємодії; змінення ставлення підлітків до якості всього естетичного; розвитку здатності до естетичної діяльності, спроможності до творчості, самореалізації, саморозвитку, перетворення навколишнього світу за законами

краси, підвищення рівня естетичної вихованості. Тим самим, естетичне (естетико-виховне) середовище за визнаними векторами стає вагомим фактором, стрижнем, основою, суттєвим потенціалом взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, яку презентуємо як систему взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

З огляду на це вважаємо за педагогічно доцільне, використання потенціалу естетичного середовища як умовно-сутнісного утворення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

2.3. Базові основи естетичного виховання підлітків в освітньо-виховному процесі закладів загальної середньої освіти

Базові основи естетичного виховання підлітків при вивченні художньо-естетичних дисциплін ґрунтуються на засадах цілісності, наступності, неперервності й міжпредметності, інтегративності навчальних дисциплін й забезпечується опануванням підлітками важливих орієнтирів розвитку засобами окремих навчальних дисциплін (предметів), що набувають естетико-виховних традицій закладів освіти і стають затребуваними у самовиявленні підлітків. Естетичне виховання органічно пов'язане з іншими видами виховання та освітньо-виховним процесом закладу освіти та складає цілісний процес емоційно-образного впливу на підростаючу особистість. Проте, воно має свої специфічні особливості, які необхідно враховувати в організації освітньо-виховного процесу як закладу загальної середньої, так і позашкільної освіти.

Виключно гострою проблемою, що повільно розв'язується в педагогічній практиці ЗЗСО, є формування в учнів повноцінних художніх смаків, інтересів, уподобань, уміння відрізнити справжні високохудожні твори від примітивного ремісництва. Притаманне це усім видам та жанрам мистецтва.

Труднощі естетичного розвитку особистості посилюються тим, що засоби масової інформації, дискотеки і відеотеки, Інтернет занадто широко *популяризують низькоякісну українську й західну музику та кінофільми, мультфільми на шкоду вітчизняному мистецтву*. Подолати це можна тільки

одним – повсякчасним використанням літератури, поезії, прози, кращих зразків сучасного вітчизняного мистецтва кіно, театру тощо.

Саме тому, з розвитком України як самостійної держави, питання про необхідність докорінного реформування системи освіти й виховання з метою відродження національного духовного потенціалу нації було вирішено шляхом розробки Державної національної програми «Освіта (Україна XXI століття)», яка виявила необхідність підняття престижу освіченості та інтелектуальної діяльності, установлення відповідності освітніх і виховних технологій запитам особистості та суспільним потребам.

Виконання пріоритетних напрямів національної програми: формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати; забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, ...культури та історії рідного народу; формування високої мовної культури; прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій народів, що населяють Україну; виховання духовної культури особистості тощо (*Державна національна програма*, с. 24) уможливорює ефективну організацію естетичної діяльності підлітків. Водночас інформаційно-технологічний прогрес, пріоритет використання інформації з цифрових носіїв швидкими темпами змінює характер естетичного виховання підлітків. З огляду на це, активними шляхами оновлення виховання є змінення інноваційного інформаційно-освітнього змісту, форм і методів виховання, зокрема естетичного, наповнення його українськими культурними національно-історичними надбаннями. Це зокрема забезпечується створенням системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні, яка б сприяла розвитку особистості підлітка, її акмеуспіху, художньо-естетичному наповненню та розкриттю талантів.

Проблема естетичного виховання дітей та учнівської молоді, пріоритети, мета й завдання його в сучасній Україні регламентуються державними нормативними актами з питань освіти й культури, які гарантують здійснення естетичного виховання громадян через доступність до надбань вітчизняної та світової культури, розвиток мережі закладів освіти, створення умов для індивідуальної й колективної художньої творчості. Естетичне виховання здобувачів освіти здійснюється в усіх закладах освіти, незалежно від їх відомчого підпорядкування та форм власності. Так, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. (*Національна стратегія*, 2013),

зокрема, окреслено чинники, які сприяють розвитку особистості та обґрунтовано теоретико-методологічні засади підвищення культурного рівня та естетичного виховання громадян. В стратегії визначено освітньо-виховну мету, яка дозволяє в пріоритетному порядку створювати умови для естетичного виховання дітей та юнацтва.

Натомість, Комплексна програми естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах (автори: Л. Масол, Н. Ганнусенко, О. Комаровська, С. Ничкало, О. Оніщенко, В. Рагозіна) (*Комплексна програма*, 2004) була спрямована на вирішення питання про збільшення обсягу навчальних годин на вивчення мистецтва в ЗЗСО.

Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів пропонує реалізувати мету художньо-естетичного виховання учнів у позаурочній діяльності – «засвоєння цінностей, формування ціннісного ставлення до світу, здатності сприймати й примножувати художні цінності у сфері дозвілля», а інноваційні зміни в загальній мистецькій освіті спрямовано не лише «на її екстенсивний розвиток (збільшення годин, уведення нових курсів), а також на інтенсивний – поліхудожній і полікультурний розвиток» (*там само*, 2004, с. 5). При цьому усі змістові (предметні) лінії: музична, візуальна, мистецько-синтетична, культурологічна включатимуть «універсальні компоненти: гностичний, аксіологічний, праксеологічний, креативний, комунікативний, пріоритетність яких зумовлюється віковими етапами навчання» (*там само*, 2004, с. 5), посилюючи при цьому світоглядно-виховну й культуротворчу спрямованість освіти та актуалізуючи питання розвитку методологічних, організаційних та методичних основ естетичного виховання, які базуються на ідеях гуманізму, використання загальнолюдського потенціалу засобів мистецтва. Це, на переконання Т. Дем'янюк, сприяє, «процесу олюднення світу» (Дем'янюк, 2006, с. 143) і за підтримки нами попередньої думки, необхідно для оновлення сукупності специфічних принципів, методів, форм розвитку естетичних здібностей підлітків.

Основи освітньо-виховного процесу з естетичного виховання регламентує передусім державний освітній стандарт, який визначає оптимальний, науково обґрунтований обсяг змісту освіти та виховання, необхідний для соціалізації особистості. Стандарт забезпечує можливість безперервної художньо-естетичної освіти, дає змогу учням продовжувати її на різних ступенях

навчання, тобто становить основу для подальшої самоосвіти. Зміст освіти відповідно до стандарту становить особистісне художньо-естетичне сприймання мистецтва в широкому діапазоні її видів, жанрів і форм, аналіз та інтерпретацію інтонаційно-образного змісту творів, зв'язок з різними видами мистецтва, особливості мови мистецтва, практичне засвоєння основних понять і термінів, розвиток дитячого умінь тощо (*Державний стандарт, 2011*). Це дає можливість у практиці ЗЗСО з метою розвитку естетичних категорій широко використовувати естетичну діяльність: написання творів, усне й письмове рецензування літературних, музичних творів, театральних постановок, кінофільмів і художніх виставок тощо.

Упровадження державного стандарту, важливість естетичного виховання та розвитку в учнів художніх уявлень, понять і суджень забезпечує усвідомлення взаємозв'язку між різними видами та жанрами мистецтва. Так, на заняттях з літератури використовуємо твори музичного й образотворчого, хореографічного і театрального мистецтва. Така інтеграція мистецтва допомагає з'ясувати специфіку виразних засобів різних видів і жанрів мистецтва, більш глибоко розвиває художньо-естетичне сприйняття, сприяє естетичній вихованості підлітків.

Проводячи паралелі між державним стандартом 2011 та 2020, перевага державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти освітньої галузі «Мистецтво» полягає в реалізації мети: «цілісний розвиток успішної особистості учня у процесі освоєння мистецьких надбань людства; усвідомлення власної національної ідентичності в міжкультурній комунікації; формування компетентностей, необхідних для художньо-творчого самовираження; розкриття креативного потенціалу, залучення до культурних процесів в Україні» (*Державний стандарт, 2020*). Це не суперечить основним положенням дисертаційного дослідження, а доводить ефективність естетичного виховання в ЗЗСО, що забезпечується виконанням низки завдань освітньої галузі «Мистецтво»: оволодіння «системою вмій і навичок у галузі мистецтва, формування світогляду, креативних і комунікативних якостей; формування вмій і навичок аналізувати, інтерпретувати та оцінювати твори мистецтва, виявляти їх національну своєрідність; збагачення духовного світу учнів у результаті вивчення творів мистецтва; формування ціннісного ставлення до дійсності й творів мистецтва, розвиток емоційно-чуттєвої сфери учнів; виховання здатності до художньої самореалізації, культурного самовираження,

задоволення потреби в мистецькій самоосвіті» (*Навчальна програма «Мистецтво»*, 2012, с. 19).

Виконання поставлених завдань дозволяє не тільки й те стільки регламентувати діяльність учителя, скільки реалізувати освітню та виховну мету, що в подальшому гармонізує розвивальну дію естетичного інформаційно-освітнього простору, забезпечуючи естетичне виховання підлітків. Тим самим, реалізуючи зміст, мету і завдання освітньої програми «Мистецтво», яка спрямована на забезпечення «цілісності змісту мистецької освіти в основній школі й реалізацію основних видів діяльності учнів на уроках – художньо-творче самовираження; сприймання, інтерпретація та оцінювання художніх творів; пізнання явищ мистецтва й засвоєння відповідної мистецької термінології» (*там само*, 2012, с. 2), досягаємо виконання основного принципу навчання мистецтву – розвиток креативності, віддаючи при цьому пріоритет творчої самореалізації дитини й урізноманітнюючи зміст, методи, форми, технології художньо-естетичної освіти, виховуємо культурну, освічену, компетентнісну особистість, поступово розкриваємо ключові поняття категоріального апарату естетичного виховання.

У контексті важливості виконання підлітками пріоритетних завдань, що характеризуються різноманітними формами практичної діяльності, забезпечується самовираження підлітків у вокальному, інструментальному музикуванні, малюванні, ліпленні, конструюванні, театралізації, тобто у діяльності мистецького напрямку. Учні засвоюють особливості мови різних видів мистецтва (5 кл.), палітру жанрів музичного й образотворчого мистецтв (6 кл.), новітні явища в мистецтві в єдності традицій і новаторства (7 кл.). У наступних класах учні опановують стилі та напрями мистецтва, які історично склалися впродовж епох, тому пріоритетними стають такі види діяльності, як аналіз-інтерпретація художніх творів у культурологічному контексті, виконання індивідуальних і колективних проєктів, що, безумовно, впливатиме на художньо-творчу діяльність підлітків.

Опановуючи образотворче мистецтво, у підлітків формується образне бачення світу, відбувається розвиток зорової пам'яті, художнього сприймання й творчої уяви, цілісне сприймання дійсності за законами краси, естетики. Підлітки оволодівають різноманітними засобами створення художніх образів, елементами художньої мови образотворчого мистецтва, знайомляться з образотворчим мистецтвом як явищем духовної культури; розвивають здатність

отримувати естетичну насолоду від творів візуального мистецтва, краси навколишнього світу; вчать відчувати й розуміти художні засоби виразності – композиції, колориту, форми; засвоюють художні техніки, мистецьку термінологію; плекають потребу у самовиявленні, відтворенні художніх образів у власних роботах; набувають творчої активності, художнього мислення та здібностей; розвивають художньо-естетичні якості тощо.

Естетичне виховання за допомогою музичного мистецтва відбувається завдяки осягненню підлітками духовних цінностей людства, ознайомлення з музичною культурою України, народів світу у процесі навчальної діяльності. Оволодіння мовою музичного мистецтва забезпечує формування гуманістичних загальнолюдських цінностей, характерних для сучасної людини; формування пізнавального інтересу, потреби у сприйманні творів, ціннісного ставлення до них; розвиток творчих здібностей учнів, художньо-образного асоціативного мислення, уяви, фантазії, імпровізації та інтерпретації творів мистецтва, виховання здатності до художньо-творчої реалізації та самореалізації особистості, завдяки чому відбувається оздоровлення організму, формування навичок краси і виразності співу, музично-ритмічних рухів; формуються моральні норми, позитивні риси характеру, уміння спілкування з людьми; при цьому дозволяє вчителям опановувати різні програми, зокрема й інтегративного спрямування. Підлітки, опановуючи музичне мистецтво, вчать розуміти основні музичні поняття: музичний звук і його властивості (висота, тривалість, динаміка); засоби музичної виразності (мелодія, ритм, темп, лад, гармонія); музичні форми (куплетна, 2-, 3-частинна, рондо, варіації та ін.), жанри вокальної (пісня, романс, кантата), інструментальної (симфонія, концерт, соната) та театральної музики (опера, балет, оперета, мюзикл) тощо.

Естетичне виховання засобами мистецтва хореографії в ЗЗСО сьогодні недооцінюється, тому навчальний предмет «Хореографія» не набув статусу базової дисципліни інваріантної частини навчального плану (винятком є заклади з поглибленим вивченням мистецтва або спеціалізовані заклади освіти) та викладається в ЗЗСО за рахунок варіативної частини як предмет за вибором або спецкурс. Елементи ритміки та хореографії використовуються й на інших уроках, зокрема на уроках фізичного виховання, музичного мистецтва і, безумовно, в позаурочній діяльності. Хореографічне мистецтво має унікальні можливості в естетичному вихованні підлітків, оскільки танець, а також пов'язані з ним ігри-імпровізації, ритмопластика, вправи з рухомими й

нерухомими предметами, співом тощо розвивають розумові й фізичні здібності дітей, їхні естетичні почуття та творчу фантазію. Хореографічне мистецтво позитивно впливає на гендерні стосунки в класах, групах, на естетичне виховання підлітків, а спільне виконання парних танців, участь у масових іграх-забавах, різноманітність видів танцю, емоційно забарвлена музика забезпечує навчання доброзичливому та уважному ставленню один до одного, формує риси гуманності, щирості, людяності. Практичний досвід естетичного виховання дітей у процесі навчання хореографічного мистецтва свідчить про розвиток творчої активності, фантазії та уяви, здібностей до імпровізації тощо. Виховні можливості хореографічного мистецтва визначають його вплив на основні сфери розвитку особистості: світоглядну, морально-етичну, інтелектуальну, емоційно-почуттєву, комунікативну, що дозволяє дійти висновку про важливість позитивних емоцій, культури спілкування, єдності інтелектуального й естетичного в освітньому процесі засобами мистецтва хореографії (*Навчальна програма «Мистецтво»*, 2012).

Інтегрований курс «Мистецтво» має глибокі естетико-виховні можливості освітньо-виховного процесу ЗЗСО – спрямований на формування світоглядно-виховних орієнтацій підлітків у закладах загальної середньої освіти. Мета курсу в інтегративному поєднанні, духовно-світоглядній спорідненості тем і образів різних видів – образотворчого (візуального), музичного, театрального, хореографічного мистецтва – забезпечити виховання в учнів щонайперше світоглядних уявлень, художньо-образного мислення; засвоєння ними елементів мови мистецтв, форм, жанрів, стилів, опанування технічних прийомів художньо-естетичної діяльності, вербальних, візуальних, звуко-інтонаційних, синтетичних мовних засобів, які є необхідним інструментом духовного освоєння змісту мистецьких цінностей, світосприймання людини, зумовлюють логіку естетичного виховання. Упровадження інтегрованого курсу «Мистецтво» збагачує індивідуальний естетичний досвід підлітків, закладає фундамент художнього мислення, поглиблює пізнання специфіки мистецтв на матеріалі широкого спектру художніх зразків різних епох, стилів, жанрів, форм, технік, забезпечує усвідомлення своєрідності і водночас спорідненості художніх мов різних видів мистецтв, що збагачує зміст естетичного виховання у роботі з підлітками (*Навчальна програма «Мистецтво» для 5-9 класів*, 2012).

Утім, слід акцентувати, що мають бути використані всі можливості освітньо-виховного процесу. Учитель має дбати, щоб естетичними були дрібні,

загальножиттєві предмети, які оточують дитину, використовувати їх як засіб виховання, розвитку особистості (Аристова, 2008, с. 16); учитель має бути підготовленим до створення естетико-виховного середовища в закладі освіти, має вміло використовувати в освітньо-виховному процесі інноваційні засоби, бо матеріальний та соціальний фактори естетико-виховного середовища чинять вплив на особистість. У наш час, коли традиційний досвід взаємодії закладів загальної середньої освіти та закладів культури і мистецтв не спрацьовує, виникає необхідність трансформації культурно-естетичних цінностей у спосіб життя закладу освіти, в естетико-виховне (естетичне) середовище закладу.

Ефективність художньо-естетичної освіти та виховання учнів ЗЗСО залежить не тільки від якості викладання кожного окремого предмета, а, насамперед, від взаємозв'язку та взаємоузгодженості між усіма предметами й курсами, які входять до інваріантної та варіативної частин ЗЗСО, необхідно також установити взаємозв'язок між гуртками художньо-естетичного напрямку, опрацювати питання інтеграції освітньої, виховної та художньо-творчої діяльності підлітків з діяльністю гуртків у позашкільній освіті. І хоча потенційна впливова сутність естетико-виховних культурних традицій, питання теорії та методики естетичного виховання є предметом обговорення науково-практичних конференцій, на сторінках українського часопису «Мистецтво та освіта», говорити про *варіативність і комплексність естетичного виховання*, інноваційність освітніх технологій і розвиток естетичного досвіду та здібностей майбутнього і діючого педагога на інтенсивність формування та розвиток особистості здобувача освіти в системі повної загальної середньої освіти поки не доводиться.

Значною мірою перешкоджає естетичному вихованню підлітків в ЗЗСО надання переваги закладами загальної середньої освіти природничо-математичним, гуманітарним дисциплінам, інформатиці, а предмети художньо-естетичного циклу посідають не виправдано скромне місце в навчальних планах. На заняття музикою й образотворчим мистецтвом відводиться біля трьох відсотків навчального плану, а заняття з театральної та хореографічної підготовки взагалі не входять в обов'язковий навчальний компонент, є інтегрованим компонентом інтегрованого курсу «Мистецтво». Спираючись на мету, уявлення та роль мистецтва в освітньо-виховному процесі постало питання оптимального співвідношення дисциплін естетичного циклу з іншими предметами загальноосвітнього циклу, установлення рівноваги між різними

видами естетико-виховної діяльності, коригування відповідним чином освітніх навчальних планів і програм.

На думку авторів дослідження, пріоритетність і послідовність заходів із покращення естетичного виховання підлітків треба надати *збільшенню навчального часу* в освітніх планах ЗЗСО для занять оволодіння мистецтвом; *розробці інноваційного* за змістом і сучасного за формою методичного забезпечення мистецьких дисциплін з урахуванням пропорційності обсягів теоретичного й практичного матеріалу при ціннісному поєднанні теоретичних знань з практичними навичками; уведення в освітній процес ЗЗСО занять із хореографічної та театральної підготовки; *усвідомленню* питань підготовки й перепідготовки кадрів цього профілю та ін.; *надання* можливості інтегрувати здобутки освітньої й художньо-творчої діяльності учнів у заклади позашкільної освіти. Потрібно змусити підлітків пройти етап естетизації (переживання; почуттів; освоєння як цінності, стійкої для особистості), бо соціально-ціннісні якості і норми поведінки набувають особистісного смислу і значущості лише тоді, коли дитина розуміє їх сутність і, головне, бере безпосередню участь в естетичній діяльності. Тому, необхідно включити підлітків в детерміновану художньо-творчу естетико-виховну діяльність, виховувати ціннісне ставлення до мистецтва через власний емоційно забарвлений досвід, самореалізацію, індивідуальне відображення дійсності. Змістом цього досвіду виступатиме: сукупність потреб соціокультурного характеру, спрямованих на соціально-ціннісні значущі об'єкти та види діяльності; здатність до відчуття широкої палітри емоцій, до естетичних переживань, до вияву емоцій різної інтенсивності у відповідності з суспільною системою цінностей та ідеалів.

З огляду на це, надано підстави щодо розв'язання проблеми системного цілісного дослідження сутності структури естетичного виховання підлітків. Вона полягає у тому, що виникає затребуваність у розробці програм, навчально-тематичних планів, заходів з естетичного виховання підлітків у позаурочний час; з'ясування педагогічних умов ефективної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, упровадженні механізмів цієї взаємодії, що в подальшому стануть основами для досягнення підлітками творчих здобутків, їхньої самореалізації.

Проаналізувавши сучасні основи естетичного виховання підлітків при вивченні художньо-естетичних дисциплін в закладах загальної середньої освіти, шляхи та перспективи розв'язання зазначеної проблеми, забезпечення

компетентнісного підходу в освітньо-виховній практиці ЗЗСО, активні прийоми, засоби стимулювання художньо-творчої діяльності підлітків шляхом використання предметів художньо-естетичного циклу ЗЗСО; виявляється доцільним розглянути методику і практику естетичного виховання підлітків у варіативній складовій освітнього процесу та естетичного виховання підлітків, у позаурочній діяльності закладів загальної середньої освіти, яка забезпечує естетичне виховання підлітків.

2.4. Контент-аналіз варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків закладу загальної середньої освіти

Наголосимо, що реалізація освітньо-виховних завдань естетичного характеру забезпечується шляхом виконання Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти не лише в інваріантній його частині, але й варіативній складовій навчального плану та освітньо-виховного процесу.

З огляду на це, доцільно розглянути виховний потенціал в умовах значного розширення масштабів взаємодії не тільки інваріантної урочної, але й варіативної позаурочної діяльності підлітків. Проведений контент-аналіз варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків закладу загальної середньої освіти, дозволив зробити висновки, що ЗЗСО недостатньо виконують одне із головних освітньо-виховних та естетичних завдань – передачу учням досвіду ціннісно-естетичного відношення до дійсності. Ця ситуація призводить до зниження, примітивізації та нівелювання рівня якості й культурних орієнтацій підлітків (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с).

Принципове значення для нашого дослідження має те, що діяльність ЗЗСО та ЗПО регламентована різними нормативно-правовими актами, тому суб'єкти взаємодії в естетичному вихованні підлітків різняться за змістом, сутністю та взаємовпливом (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Стратегія, реалізація, результати освіти і науки в Україні, як зазначає В. Кремень, загалом має «позитивний вплив художньо-творчої діяльності дитини на її поведінку та успішність, а надалі сприяє результативній праці, незважаючи на те, що естетичне виховання підростаючого покоління в Україні не має динаміки зростання» (Кремень, 2005, с. 85).

У ЗЗСО естетичне виховання реалізується в освітньо-виховному процесі відповідно до інваріантної та варіативної складових навчального плану, затверджених Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти (2011) та здійснюється на уроках і в позаурочний час у художньо-естетичній діяльності під керівництвом педагогів, зокрема із залученням до навчально-виховного процесу батьків підлітків. Естетично виховуючи підлітків у позаурочній діяльності, вважаємо за уважити, що потрібно не тільки робити акцент на естетичному вихованні учнів засобами мистецтва на уроках художньо-естетичних дисциплін. І, навіть, не визначенню понятійно-термінологічного апарату сучасної педагогічної науки в галузі естетичного виховання (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Цінним є розгляд цілісної духовно-світоглядної моделі художньо-естетичного виховання в контексті провідних функцій мистецтва; визначення основних напрямів та форм художньо-естетичного виховання (*Концепція художньо-естетичного виховання*, 2004). З огляду на це, недостатньо опанувати систему знань і вмінь, більш того, включитися в художньо-естетичну діяльність, одномоментно набути загальнолюдських цінностей, потрібно «занурити» підлітків в естетичний мистецько-виховний процес, оскільки виразні засоби та мова мистецтва набагато глибше дозволяють зрозуміти нюанси культури, побуту, традицій, розкривають своєрідність національного характеру, взаємовідношень людей тощо (*Комплексна програма*, 2004).

Залучення підлітків до виконання означених освітньо-виховних завдань естетичного виховання найшвидше призводить до позитивних результатів саме в позаурочній діяльності (варіативна складова освітньо-виховного процесу з естетичного виховання підлітків закладу загальної середньої освіти). Найефективніше розв'язати завдання художньо-естетичного виховання підлітків можливо в позаурочній діяльності, яка серед видів освітньо-виховної діяльності включає всі чотири види діяльності – пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну, перетворювальну і комунікативну.

Означені види діяльності, за переконанням М. Кагана, включаються в естетичне оволодіння світу людиною (Каган, 2001). Усі вони, зливаючись воедино у будь-якому творчому процесі, зокрема художньо-естетичному, постають, на нашу думку, підсистемами естетичного виховання, забезпечуючи естетичний розвиток підлітків.

Послугуємося положеннями програми (яка полягає у «засвоєнні цінностей, формуванні ціннісного ставлення до світу, здатності сприймати й примножувати художні цінності у сфері дозвілля» (*Комплексна програма*, с. 4), й не тільки розкриває специфіку художньо-естетичного виховання в закладах освіти, але й дає можливість реалізації у варіативній, позаурочній, позакласній виховній роботі покращити естетичне виховання підлітків. Здобувачі освіти опановують національні культурні традиції; вони зможуть в майбутньому адаптуватися до життя в суспільстві. Поступово відбувається забезпечення необхідних умов для особистісного розвитку підлітків на основі «актуалізації гуманістичних традицій світової культури; урахування художніх інтересів і потреб, виховання естетичної свідомості – ідеалів, смаків, суджень, оцінок; розвитку творчого потенціалу та самостійного мислення учнів; розширення свободи вибору форм художньої самореалізації; організації змістовного дозвілля» (*Комплексна програма*, 2004, с. 7). Це допомагає швидкому включенню підлітків в художньо-естетичну діяльність, а завдяки отриманому досвіду оволодіння ціннісним ставленням до мистецтва, розвитку ціннісних потреб – здатності до вияву емоцій та активної естетичної художньо-творчої діяльності.

Крім того, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зазначено: «Головне завдання сьогоденної практики – створення виховного простору. Виховний простір – це не тільки середовище, а й духовний простір учня і педагога, це простір культури, що впливає на розвиток особистості. У ньому має бути представлений весь спектр цінностей культури і культурних форм життя. Це простір соціальних, культурних, життєвих виборів особистості, котра самореалізується у різних виховних середовищах (академічне середовище, клубне, середовище творчих майстерень тощо)» (*Національна стратегія*, 2013). Саме освітньо-виховна система закладу освіти є головним чинником створення такого естетико-виховного середовища.

Для забезпечення варіативної складової з естетичного виховання, було проаналізовано й встановлено причинно-наслідкові зв'язки змісту освітніх програм (*Програми*, 2008, 2016), які використовуються для провадження освітньо-виховного процесу в гуртковій діяльності. Основними постулатами цих програм є освоєння цінностей, формування в підлітків ціннісного ставлення до світу; здатності сприймати і примножувати художні цінності у царині дозвілля. Підкреслюється, що потрібно виховувати ціннісне ставлення

до мистецтва через власний емоційний досвід (залучаючи різні вікові групи) до світу мистецтва, художньої творчості в дозвіллі, використовуючи форми, методи, засоби, технології включення респондентів у різні види естетичної діяльності (*Програми*, 2008, 2016).

Звертаємо увагу на важливому, з нашої точки зору, аспекті. Документи з освіти, з одного боку, значно підвищують статус позаурочної діяльності, а з іншого – знижують значення і місце позашкільної освіти дітей. Нерегламентований, неформальний характер позаурочної діяльності вимагає й неформальних методів впливу, об'єктно-орієнтованого проєктування для структурування змісту естетичного виховання, пошуку й об'єднання в систему формуючих факторів, ситуацій, педагогічних заходів за умов активної педагогічної взаємодії в комунікативному полі мистецтва, спільної творчості педагога й вихованця. За такого характеру діяльності, дослідження взаємодії ЗЗСО та ЗПО передбачає істотні зміни традиційної практики позаурочної естетичної виховної діяльності. Саме ефективне структурування змісту освіти й виховання варіативної складової освітнього процесу, зокрема засобами інноваційних виховних технологій з естетичного виховання підлітків, забезпечує інтенсифікацію означених процесів (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Завдяки проведеному аналізу взаємовідношень суб'єктів виховної діяльності було усвідомлено специфіку варіативної складової освітньо-виховного процесу художньо-естетичного виховання та виділено його провідні функції у площині соціальних та особистісних потреб. Площина естетичної соціалізації є найважливішою з погляду реалізації соціальних потреб і забезпечує безперервний розвиток учнів, залучаючи при цьому їх до активного процесу оволодіння художньо-естетичними цінностями.

Провідні функції виховання, які забезпечують варіативну складову освітнього процесу з естетичного виховання підлітків у позаурочний час, відображені науковцями (Масол, Ганнусенко, Комаровська, Ничкало, Оніщенко & Рагозіна, 2004), усвідомлені й узяті за основу трансформованих нами для забезпечення оптимальної реалізації потреби у спілкуванні та взаємодії суб'єктів позаурочної діяльності. Так, функції, детерміновані потребами й інтересами особистості, мають низку специфічних особливостей, що дозволяє їх виділити в окрему самостійну групу, отже, на нашу думку:

– *рекреаційна* функція є домінантою для забезпечення варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків, доречного, емоційного привабливого дозвілля, спілкування підлітків. Говорячи про різноманітність освітньо-виховної діяльності, зазначимо, що серед усіх форм діяльності – творча естетична діяльність підлітків є вирішальним чинником їхнього естетичного виховання. У ній підлітки розкривають й розвивають свої сутнісні творчі сили, засвоюють й закріплюють найважливіші естетичні цінності. Художньо-естетична діяльність є різноманітною і насиченою, і виконує, стосовно підлітка, роль стимулу його акмеуспіху, самодіяльності, самовираження, самовиховання. Погоджуючись з думкою В. Білоусової та Л. Коваль про природу діяльності (Білоусова & Коваль, 2004), конкретизуємо, що за своєю природою діяльність має суспільний характер і виступає у вигляді суспільної діяльності навіть тоді, коли здійснюється без посереднього спілкування з іншими людьми;

– *компенсаторна функція* забезпечує надолуження прогалин в освітньо-виховному процесі на уроках предметів художньо-естетичного профілю в ЗЗСО та забезпечує творче зростання й активність особистості, отримання підлітками свого конкретного естетичного смислу, який він сам обирає із трансльованої педагогом системи цінностей. Водночас компенсаторна функція досягає дієвого впливу на розвиток особистості, впливає на формування її потенційної готовності до створення художніх цінностей.

Педагог, класний керівник, керівник гуртка, реалізуюючи варіативну складову освітнього процесу з естетичного виховання підлітків, провадить свою діяльність в позаурочний час, готує, умотивовує естетичну діяльність підлітків, створює естетико-виховне середовище взаємодії окремо в кожному навчальному гуртку, заході. Ця діяльність іноді відбувається неефективно, коли суб'єкти педагогічної взаємодії, педагоги ЗЗСО не мають ніякого впливу, діють в межах власного плану виховної роботи, яким не передбачено підготовку до входження в естетичне життя, взаємодію з іншими інституціями, суб'єктами педагогічної взаємодії (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016; 2017 а; 2018 а).

Якщо переглянути результати виховної роботи (класних керівників, педагогів організаторів, психологів, інших суб'єктів педагогічної взаємодії з естетичного виховання), перевірка й контроль якої відбувається на рівні заступника директора з навчально-виховної роботи, констатуємо, що 98,7% опитаних педагогів застосовують інноваційні форми і методи естетичного

виховання тільки в своєму класі (учнівському колективі під час позаурочної діяльності); формування активу учнівського самоврядування, групова робота відбувається також в межах одного учнівського колективу (класу) (97,6%), хоча ними застосовуються групові форми роботи: ярмарки, екскурсії, майстер-класи, проекти, флешмоби тощо (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2018 а).

Завдяки такій організації позаурочній діяльності включення особистості в практично ще несформовані естетичне середовище та систему взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, позаурочна діяльність поступово набуває загальношкільної й національно ціннісної основи освіти. Позаурочна діяльність спроможна відбуватися на основі інноваційної виховної діяльності та інтеграції різних дисциплін, споріднених із педагогікою: психології, естетики, етики, філософії, соціології, культурології, фізіології вищої нервової діяльності в позаурочний час. Виходячи з цих позицій, варто розглядати взаємодію закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків як поєднання двох сфер – інноваційної виховної та естетичної;

– *релаксаційна* функція забезпечує конструктивно-наповнений смисл варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків в організації позаурочної діяльності, робить акцент на розвагах, відповідно до можливостей художньо-естетичної діяльності учнів. Згідно з цим, естетична позаурочна діяльність підлітків може відбуватися поза межами ЗЗСО в інших інституціях (суб'єктах педагогічної взаємодії): будинках культури, мистецьких клубах, творчих об'єднаннях, різноманітних мистецьких й інших спілках та творчих об'єднаннях, музеях, філармоніях, цирках, театрах, студіях, галереях, виставкових залах, Internet-кафе, клубах, фотогалереях, парках культури та відпочинку, громадських організаціях, бібліотеках та ін. (Серих, 2012 а; 2013)

У зв'язку з цим, питання естетичного виховання, І. Зязюн розглядає як важливий чинник «формування всебічно розвиненої, духовно багатой особистості різноманітними за формою та змістом методами естетичного впливу на неї» (Зязюн, 1995, с. 20-27), а це дозволяє здійснювати художньо-естетичну позаурочну діяльність підлітків у різноманітності та варіативності. У такий спосіб оволодіння цінностями мистецтва в підлітків відбувається в емоційно-когнітивній площині, де психічною формою вияву ціннісної свідомості і, як наслідок – відношення, є переживання. Зароджується воно через

предметне почуттєво-практичне чи образно-метафоричне пізнання, далі зростає до усвідомленого почуття.

Утім, слід зауважити, що педагог є суб'єктом педагогічної взаємодії, тому актуальним є правильно розтлумачити позицію, в якій підліток оцінює діяльність вихователя, бо варіативна позаурочна взаємодія не є регламентованою та обов'язковою, а позитивний результат взаємодії можна очікувати тільки в тому випадку, коли педагог має здатність (не вроджену, зрозуміло, а набуту, професійно) «читати» ставлення підлітків (подобається – не подобається, потрібно – не потрібно) до позаурочної діяльності за зовнішніми проявами (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Аналізуючи діяльність педагога, А. Белкін зауважує: «Тут немає ніякої містики, екстрасенсорики, це результат тренування й досвіду: вміння уважно аналізувати вираз очей, міміку, рухливість, жести, колір шкіри, особливості дихання тощо, своєрідні сигнали, за якими ми впізнаємо кожного з нас» (Белкін, 2003, с. 17). Актуалізація розуміння учителем учня, це лише половина «правди», це односторонній зв'язок. Науковець наголошує на зворотному зв'язку; з того моменту й розпочинається взаєморозуміння, яке забезпечить подальшу співпрацю. «Односторонній емоційний контакт – це початок індивідуального підходу до дитини, а двосторонній – особистісного зв'язку» (*там само*, с. 31), без якого, на нашу думку, так само, як і без співпраці не буває успіху, акмеуспіху. «Із соціально-психологічної точки зору, успіх – оптимальне співвідношення між очікуваннями особистості та результатом її діяльності, із психологічної – успіх – це переживання стану радості, задоволення від того, що результат, якого прагнула людина, співпав з її очікуваннями, а з педагогічної точки зору, успіх є цілеспрямованим, організованим поєднанням умов, за виконання яких досягаються значні результати діяльності як окремої особистості, так і колективу в цілому» (Белкін, 2003, с. 31, додаток б).

У результаті підліток усвідомлює та переживає, не завжди, але прагне (здебільшого стихійно) прогнозувати власні досягнення;

– *ціннісно-орієнтаційна функція* допомагає шукати й віднаходити дієві механізми подальшого розвитку наукової теорії і практики варіативної складової художньо-естетичної діяльності, життєві орієнтири, естетичні ідеали, які є взірцем для вдосконалення й змін у власному розумінні образу світу.

Важливо наголосити, що саме на мистецтво покладена ця функція, вона і є головною складовою естетичного виховання підлітків.

Віддаючи належне інваріантній складовій освітньому процесу, контент-аналіз варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків ЗЗСО, досліджені наукові й методичні джерела, документи, регламентуючі діяльність ЗЗСО в царині художньо-естетичного виховання, дозволили на практиці використати метод активізації ціннісного ставлення до художньо-творчої діяльності підлітків в позаурочній діяльності, який охоплює оптимальні форми організації художньо-творчої діяльності у педагогічному процесі (творче сприйняття мистецтва, послідовне засвоєння та неординарне використання набутих знань). Це дає змогу розглядати системно педагогічний процес, тому що художньо-естетична діяльність поєднує в собі елементи естетичного навчання, виховання та творчого розвитку підлітків.

Крім того, виховна сила мистецтва полягає великою мірою в тому, що воно здатне викликати в підлітків непереборне бажання наслідувати улюблених героїв, адже в цьому є сила спектаклю, книжки, фільму, картини, музики; розпізнавати створені митцями образи, характери, які хотілося б наслідувати, які виховували б, тим самим, естетичні якості (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с).

Великого значення мистецтву дітей в естетичному вихованні надавав А. Макаренко. У створених товариствах любителів симфонічної музики, діти, за їх свідченнями, «стали дисциплінованими» (хлопці) (Віра Е., 7 кл.), «почали виявляти думку, а не тільки почуття, як раніше» (Таня П., 8 кл.), «мати гарне обличчя, чисте волосся» (Оля В. 9 кл.). До емблем загонів в Артеку педагог запропонував застосувати кольори, а поряд з червоним (праця), голубим (дружба), білим (спорт), додати рожевий колір (мистецтво) (Макаренко, 2008, с. 30-31), щоб кольори активізували естетичне сприймання, націлювали на творчу групову діяльність підлітків.

Постулати педагогіки А. Макаренка в сфері естетичного виховання, відіграють визначальну роль у становленні і розвитку особистості, його думка про те, що світ прекрасного «найтісніше пов'язаний мало не з усіма галузями діяльності людини» актуальна і сьогодні. «І якщо першокласник відчує, що пляма в зошиті – це не тільки погано, але й некрасиво, він надалі в будь-якій своїй роботі прагнути краси» (Макаренко, 2008, с. 33). Це дозволяє нам мати підстави для висновку, що наступна функція обов'язкова для зміни поведінки особистості в умовах утвердження науково-мистецької парадигми в освіті,

формування естетичного виховання упродовж життя, а також протягом активного періоду художньо-естетичної діяльності підлітків у позакласній, позаурочній зайнятості;

– *регулятивна функція* відповідає за переведення цінностей і норм естетичної культури в план поведінки особистості та регуляція навчальної та дозвільної сфер життєдіяльності. Естетичне виховання є цілісною системою наукового знання, яке вивчає природу естетичного об'єкта і суб'єкта (явища природи, суспільні відносини, естетичну свідомість і естетичну діяльність особистості тощо). З цією метою воно використовує притаманний їй категоріальний лад, естетичні поняття, принципи, закони тощо.

Упереджуючи зауваження щодо існування універсальних педагогічних принципів, зазначимо, що для естетичного виховання підлітків у позаурочний час, окрім них, мають бути сформульовані також власні принципи, які й визначають його специфіку. Наповнюючи варіативну складову освітнього процесу, дотримуємося загальних принципів, які лежать в основі педагогіки дозвілля, зайнятості учнівської молоді у вільний час, це:

– *особистісно зорієнтований підхід*, що виходить із самоцінності особистості, духовності та суверенності її і передбачає реалізацію естетичних потреб, інтересів, прагнень, ґрунтується на діалогічній основі, що визначає суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників освітньо-виховного процесу, їх самоактуалізацію і самоорієнтацію;

– *принцип дієвості, активності та самостійності* підлітків передбачає розвиток самостійності мислення, критичності щодо розпізнавання навали художньої інформації, зокрема й медіа засобами, творчості у позаурочній діяльності;

– *принцип соціокультурної адекватності, багатоманітності й варіативності* спрямовує на створення освітньо-виховних програм, навчально-тематичних планів варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків закладу загальної середньої освіти в позаурочний час для різних типів закладів освіти з урахуванням локальної специфіки та можливостей;

– *принцип безперервності й послідовності* передбачає прилучення до мистецтва, глибинна сутність якого повинна бути пізнана і втілена в естетичній діяльності; розвитку естетичної свідомості; естетичного ставлення до мистецтва, яке здатне виразити всю шкалу почуттів, душевних станів,

зобразити дії, повні драматичних рухів, знаходитись виключно у сфері внутрішніх переживань особистості; здійснюватиметься з орієнтацією на вікові особливості, рівень розвитку, потреби та інтереси і поступово, поетапно розвиватиме здатність підлітків до художньо-естетичного сприйняття явищ та різних видів мистецтва, урешті, підвищуватиме потребу творчого самовираження й особистої участі в естетичному перетворенні навколишнього світу (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Для підвищення ефективності естетичної вихованості підлітків виховний процес позаурочної діяльності ЗЗСО повинен мати такі ж форми й механізми контролю освітньо-виховної діяльності, як і в освітньому процесі ЗО в цілому.

У цьому контексті педагог В. Іванова наголошує, що усі естетичні відносини треба взяти у відомі межі, «зробити явища постійними, відкрити правила та їх механізми» (Іванова, 2003). Погоджуємося із зазначеною та розширюємо думку науковця доповненням, що естетичне виховання підлітків у позаурочній діяльності слід розглядати як *явище постійне*, потрібно відкрити механізми його формування, удосконалення технологій, ін. (Серих, 2012, 2013).

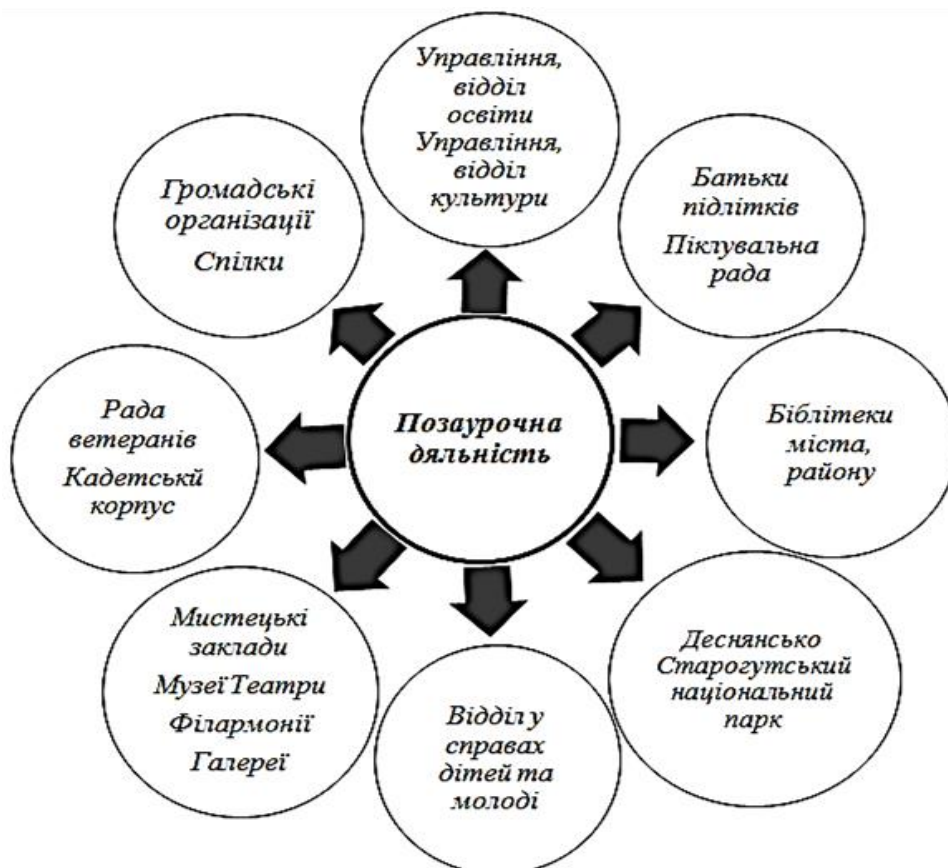
Естетичне виховання підлітків, за умов відкритості й інноваційності, є конкретною художньо-естетичною діяльністю, яка, своєю чергою, є платформою, базою, на якій розгортаються певні відносини, передумовою й умовою їх виникнення (там само, 2003). Така педагогічна думка націлює на необхідність *спільної взаємодіючої групової діяльності підлітків*, яка наповнена естетико-виховним змістом і має ціннісне естетичне значення, є базою для розгортання естетичних творчих активних взаємин підлітків і призведе до самореалізації їхніх творчих якостей (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f).

Варіативна складова освітнього процесу ЗЗСО – це і є змістовний позаурочний компонент художньо-естетичного виховання, що передбачає «організацію колективних і групових форм діяльності учнів поза межами класу, школи, але під керівництвом або за участю вчителів (заняття в гуртках художньо-естетичного профілю, шкільних об'єднаннях за інтересами, художньо-творчих колективах, клубах; організація екскурсій до музеїв, фольклорних експедицій; відвідування театральних вистав, концертів, художніх майстерень тощо)» (*Концепція виховання дітей та молоді*, 2015, с. 4).

Естетико-виховні інституції взаємодії (суб'єкти педагогічної взаємодії) в естетичному вихованні підлітків: будинки культури, мистецькі клуби, творчі об'єднання, різноманітні мистецькі й інші спілки та творчі об'єднання, музеї,

філармонії, цирки, театри, студії, галереї, виставки, фотогалереї, парки культури та відпочинку, громадські організації, бібліотеки, Internet- кафе, клуби та інші здійснюють естетико-виховну діяльність, найчастіше, за рахунок варіативної складової освітньо-виховного процесу закладу загальної середньої освіти. При цьому суб'єкти педагогічної взаємодії в естетичному вихованні підлітків, урахувавши основні наукові публікації, які зумовлюють необхідність переосмислення сутності та змісту художньо-естетичної освіти особистості як найважливішого результату художньо-виховної діяльності закладів, інституцій усіх типів, проводять освітньо-виховну роботу відповідно до розроблених програм, планів (99,4% закладів) і, маючи певний позитивний досвід педагогічної взаємодії з естетичного виховання підлітків, суб'єкти педагогічної діяльності означених інституцій залучаються до оцінювання та корекції естетичного виховання підлітків, запрошуюються до участі в журі учнівських конкурсів, пленерів, фестивалів, до проведення свят, майстер-класів, ін. (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а)

Таким чином, у позаурочній діяльності заклади загальної середньої освіти активно співпрацюють з громадськими організаціями та іншими інституціями, суб'єктами педагогічної взаємодії в естетичному вихованні підлітків, що наочно зображено в схемі (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Співпраця закладу загальної середньої освіти з іншими суб'єктами педагогічної взаємодії

Здійснений нами контент-аналіз суб'єктів виховного процесу варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків ЗЗСО, дає можливість дійти висновку, що суб'єкти педагогічної діяльності ЗЗСО не повинні займати позицію нейтралітету в організації художньо-естетичної діяльності, відпочинку, змістовного й цікавого дозвілля, забезпечення гармонізації в сфері художньо-естетичного виховання підлітків. Вони мають налагоджувати систематичну взаємодію з культурно-освітніми закладами, представниками культури, митцями, з сімейно-родинним оточенням учнів, зокрема залучення батьків до творчої співпраці сприятиме не тільки збереженню родинних традицій і звичаїв, а й забезпеченню духовної спадкоємності поколінь.

Розвиток естетичних якостей підлітків має відбуватися шляхом залучення їх до осмислення художньо-естетичних цінностей. Вважаємо за необхідне максимально враховувати індивідуальні здібності підлітків, розширювати способи задоволення інтересів і потреб підлітків, які набуватимуть при цьому високого художньо-естетичного рівня виконання творчих робіт та результатів художньо-естетичної діяльності, отримують почуття естетичного задоволення від процесу здійснення художньо-естетичної діяльності, що, у свою чергу, зумовлює прагнення підлітків привнести щось нестандартне, оригінальне, естетичне у власну діяльність, здійснювати діяльність за законами краси.

Поширюючись на варіативну складову освітнього процесу з естетичного виховання, естетико-виховний, творчий процес забезпечує емоційну стабільність підлітків, гарантує можливість вибору ними виду естетичної діяльності в позаурочній діяльності, надає їй забезпечення успішності, формує позитивну оцінку, спрямовує підлітків на акмеуспіх.

Кінцевою ланкою в ланцюжку естетичного виховання підлітка, на нашу думку, має стати внутрішній діалог реципієнта із самим собою, в ході якого він оцінює, узагальнює й вербалізує своє враження від творів мистецтва, виробляє власне ставлення до засобів виразності, до виконання мистецького твору. Це дає можливість чітко уявити специфіку процесу становлення особистісних сенсів, що відбувається не лише раціональним шляхом, але й за активної участі суб'єктивних відчуттів і переживань.

Утім, слід зауважити, що за нинішніми кількісними та якісними показниками позаурочної діяльності закладів загальної середньої освіти, заклад не спроможний забезпечити сто відсотковий взаємовплив в естетичному вихованні підлітків, що утворюється під інваріантною складовою освітньо-виховного процесу, тож переважна більшість випускників ЗЗСО не відповідають мінімальним вимогам естетичного розвитку. Ліквідувати прогалини, зокрема, на нашу думку, спроможні заклади позашкільної освіти.

Отже, проаналізувавши з позиції максимум систему функціонування естетичного виховання в ЗЗСО, результати контент-аналізу інваріантної й варіативної складових освітньо-виховного процесу закладу загальної середньої освіти засвідчуємо, що позаурочна робота в ЗЗСО є недостатньо ефективною та вимагає ретельного аналізу освітньо-виховного процесу й специфіки закладів позашкільної освіти на предмет ефективності естетичного виховання підлітків.

2.5. Специфіка естетичного виховання підлітків у закладах позашкільної освіти

Педагоги позашкільної освіти, жодним чином не прагнуть «розчинитися» у позанавчальній (позаурочній) діяльності в рамках Державного стандарту, а навпаки зберегти унікальність системи позашкільної освіти. Позаурочна діяльність і позашкільна освіта мають як спільне, так і багато відмінностей.

Спільними характеристиками естетико-виховного потенціалу позаурочної діяльності та позашкільної освіти є:

- час реалізації – поза або після обов'язкових навчальних занять і основних освітніх програм;
- форми організації (гуртки, секції, клуби), види і напрямки діяльності (художні, естетичні, дозвіллієві та ін.);
- зв'язок з освітнім процесом і соціально-культурною діяльністю ЗЗСО;
- спрямованість на співпрацю з батьками підлітків.

Позашкільна освіта стала сьогодні більш функціональною. Це стало можливим завдяки трансформаціям, що відбулися в позашкільній освіті за останні роки, а саме: деідеологізація ЗПО; формування багаторівневої системи позашкільної освіти; класифікація гуртків, груп та інших творчих об'єднань ЗПО за трьома рівнями (початковий, основний, вищий); розширення мережі закладів позашкільної освіти, створення закладів нового типу, їх профілізація; розгортання нових напрямів позашкільної освіти; модернізація освітнього процесу в ЗПО; ліцензування позашкільної освіти; диверсифікація джерел фінансування позашкільної освіти за рахунок додаткових джерел фінансування, не заборонених законодавством.

У міжнародних та національних документах визначено державну політику у сфері позашкільної освіти та напрями її розвитку: Конституція України (1996), Конвенція ООН про права дитини (1989), Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990), Загальна декларація прав людини (1948), Закон України «Про освіту» (2017), Закон України «Про позашкільну освіту» (2000), Закон України «Про охорону дитинства» (2001), Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Положення про позашкільний навчальний заклад (2001), Стратегія розвитку позашкільної освіти (2018) та ін.

Серед принципів, які задекларовані в Стратегії позашкільної освіти, найбільш значимими в розрізі дослідження взаємодії ЗЗСО та ЗПО є «принцип співробітництва – забезпечення взаємодії між органами законодавчої і виконавчої влади, інститутами громадянського суспільства, практиками позашкільля під час формування та реалізації державної і регіональної політики у сфері позашкільної освіти» (*Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правові акти*, 2019), дотримання якого, на наш погляд, забезпечує безпосередню взаємодію закладів загальної середньої та позашкільної освіти.

«Принцип культуровідповідності – передбачає врахування національних традицій та світових надбань людства у формуванні та реалізації державної і регіональної політики у сфері позашкільної освіти. Принцип гуманізації – передбачає цінність людини як особистості, її вільний розвиток і творчу реалізацію» (там само, 2019), дотримання яких, на нашу думку, забезпечує художньо-естетичний творчий розвиток особистості, уможливує створення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, устанавлює стійкі пролонговані результати естетичної вихованості підлітків та досягнення ними акмеуспіху.

У реалізації цілей і завдань естетичного виховання велике значення має тісна взаємодія ЗЗСО та ЗПО, культурно-освітніх закладів. У перспективі ці заклади стануть єдиним комплексом, у якому на практиці реалізовуватимуться сучасні методики естетичного виховання. Це, за переконанням І. Зязюна, дозволить створити «ступеневу багаторівневу систему естетичного виховання з метою надання всім дітям шкільного віку можливостей для прилучення до культурних цінностей» (Зязюн, 1998).

Підвищення якості освіти шляхом залучення підлітків до культурних цінностей – це зумовлена сучасними інтеграційними процесами загальна проблема освітньої галузі, розв'язання якої можливе за умови переходу від знанневоцентричного до компетентнісного підходів. Якщо в ЗЗСО такий перехід відбувається за умов виконання державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, то в ЗПО такий перехід забезпечується створенням комплексу психолого-педагогічних умов, сприятливих не лише для інтелектуально-творчого розвитку та виховання підростаючого покоління, а й розширення їх особистого досвіду, зокрема, комунікаційно-творчого, пізнавально-практичного, соціокультурного тощо. На нашу думку, підвищення якості позашкільної освіти забезпечуватиметься створенням додаткових

можливостей для духовного, інтелектуального і фізичного розвитку учнівської молоді шляхом розширення мережі гуртків, секцій, клубів та інших творчих об'єднань, відкриття філій, особливо в сільській місцевості, чи нових закладів в об'єднаних територіальних громадах.

Розробку основ позашкільної освіти було здійснено згідно з розпорядженням Президента України від 29.05.2017 р. №114/2017-рп, яке знайшло відображення в розробленні сучасної «Концепції позашкільної освіти в умовах децентралізації» під науковим керівництвом О. Биковської. Концепція окреслила основи системи позашкільної освіти, діяльності ЗПО та стратегічних векторів розвитку позашкілля в умовах реалізації Закону України «Про освіту». Метою розроблення концепції є: розв'язання проблеми недостатньої доступності якісної позашкільної освіти як складової частини безперервної освіти в Україні, зокрема в сільській місцевості; забезпечення розвитку позашкільної освіти для надання кожній дитині та молодій людині якісних та доступних освітніх послуг у відповідності до її потреб (*Концепція розвитку позашкільної освіти*, 2011, с. 2).

Концепція розвитку позашкільної освіти та виховання переконливо свідчить, що в ЗПО має відбутися «оптимізація»; «трансформація системи позашкільної освіти, що орієнтується на потреби та запити здобувачів освіти, надає доступну кожному територіально наближену освітню послугу»; «забезпечення якості позашкільної освіти»; «застосування комунікаційної стратегії з популяризації позашкільної освіти та її провайдерів» (там само, с. 2), що, на нашу думку, змінює сутність позашкільної освіти та виховання на безперервний логічно побудований освітньо-виховний процес, що не має фіксованих термінів завершення і сприятиме естетичній творчій діяльності дітей та учнівської молоді, сформує потребу особистості в подальшому творчому сприйнятті світу та самовдосконаленню.

Концепція розвитку позашкільної освіти визначила стратегію дій і обумовила важливість розробки стратегічних напрямів розвитку позашкільної освіти, зокрема Стратегію розвитку позашкільної освіти (*Стратегія розвитку позашкільної освіти*, 2018). «Метою Стратегії розвитку позашкільної освіти є підвищення якості і доступності позашкільної освіти, розширення функцій закладу позашкільної освіти в адміністративно-територіальній одиниці як центру освітньої, соціокультурної та громадянської діяльності з урахуванням навчання впродовж життя. Завданнями Стратегії є:

1. Здійснити реалізацію освітньої політики у сфері позашкільної освіти як одного з пріоритетних завдань держави, розвиток системи позашкільної освіти України відповідно до сучасних умов, світових тенденцій і викликів.

2. Забезпечити рівний доступ до позашкільної освіти, розвиток мережі закладів позашкільної освіти, відповідність інфраструктури позашкільної освіти України потребам і запитам населення, середовище, сприятливе для навчання впродовж життя.

3. Модернізувати зміст, форми та методи позашкільної освіти на основі світових та національних надбань, усталених традицій та сучасних підходів.

4. Забезпечити зростання професійної компетентності педагогічних працівників, відповідальність за результати освітньої діяльності.

5. Підвищити роль суспільних інституцій, батьків, громадськості у розвитку позашкільної освіти, забезпечення її престижу (*Стратегія розвитку позашкільної освіти*, 2018, с. 2).

Насамперед зазначимо, що в нормативно-правових актах про позашкільну освіту до переліку основних характеристик позашкільної освіти України як «соціально та інноваційноспрямованої освітньо-виховної системи віднесено

соціальну затребуваність – соціальний попит на організацію освітньо-виховної роботи з дітьми та учнівською молоддю у сфері їхнього вільного часу (комплекс освітньо-виховних послуг);

цілісність – сформованість зв'язків між елементами системи;

концептуальність – соціальна зумовленість і наукова обґрунтованість концепції функціонування та розвитку системи;

відкритість – сформованість взаємозв'язків з іншими освітніми системами (вища педагогічна, післядипломна освіта, ін.), ...соціально-економічними системами (організаціями-партнерами, бізнесовими структурами, соціальними інституціями);

інтегрованість – входження в соціокультурне й освітнє середовище країни; інтенсивність – активна діяльність, щільність планів, насиченість прогресивними формами та методами професійної діяльності (навчально-виховної, організаційно-управлінської тощо);

стабільність – спланованість, ритмічність діяльності; здатність адекватно реагувати на зміну умов зовнішнього середовища (гнучкість), ухвалювати оптимальні рішення в нестандартних ситуаціях (конструктивність);

оперативність, оригінальність (креативність)» (*Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правові акти*, 2019), що розширює науково-методичне поле естетичної діяльності закладів позашкільної освіти, дозволяє виховувати творчу, естетичну, креативну особистість.

Аналізуючи різні підходи до взаємодії ЗЗСО та ЗПО, загострилися такі важливі тенденції: на думку Г. Пустовіта, освіта та виховання в закладах позашкільної освіти – це «не додаток до навчально-виховної діяльності загальноосвітньої школи, а *самостійний і самоцінний вид якісного навчання та виховання особистості*. Чим вищим буде рівень шкільної освіти, тим ширшим буде спектр освітніх інтересів, уподобань і запитів особистості, які загальноосвітня школа задовольнити не може» (Пустовіт, 2006, с. 14-19).

На основі узагальнення цієї думки передбачаємо, що саме заклад позашкільної освіти забезпечує здобуття дітьми та учнівською молоддю науково обґрунтованих, логічно поєднаних у наступності та послідовності додаткових знань, формування наукового світогляду та культури особистості, розвитку її здібностей і талантів у вільний від навчання час, зростання естетичної вихованості підлітків.

Другу тенденцію естетико-виховного потенціалу закладу позашкільної освіти забезпечено результатами власних досліджень і підтверджено науковою думкою В. Вербицького, про те, що ЗПО забезпечує «*виховання творчої особистості*, створює такі навчальні відносини, за яких кожна дитина прагне до максимальної реалізації своїх сил і творчих здібностей у власних і суспільних інтересах» (Вербицький, 2009). Усе це, на нашу думку, відображає об'єктивну і закономірну організовану педагогічну діяльність ЗПО, що має яскраво виражену специфіку впливу, у порівнянні з іншими засобами виховання та визначені переваги: добровільність участі підлітків у заняттях в позашкільному закладі, диференціація підлітків за інтересами та схильностями, індивідуальний підхід тощо, що актуалізує систему позашкільного виховання у реалізації можливостей кожної дитини, розвитку її власних здібностей, захоплень, прагнень, творчості.

Наукове висловлення Л. Павлової, яка розглядає заклади позашкільної освіти як «*осередки реалізації державної політики в галузі освіти, які забезпечують не лише гармонійний розвиток особистості, а й сталий розвиток позашкільної освіти, що відбувається відповідно до соціальних, економічних, культурних, дозвіллевих умов життєдіяльності та життєтворчості суспільства*»

(Павлова, 2005, с. 9), дозволило виділити *третю тенденцію* естетико-виховного потенціалу закладів позашкільної освіти і зазначити, що така естетична діяльність дозволяє створити *умови для забезпечення змістовного дозвілля*, що, в свою чергу, на наше переконання, викликає необхідність уживати заходів щодо діяльності закладів позашкільної освіти як координаційних центрів виховної та організаційно-масової роботи в мікрорайоні, районі, місті, області для забезпечення реалізації державної політики в галузі позашкільної освіти.

Особливої уваги у зв'язку з цим набуває думка Л. Ковбасенко про невід'ємність, унікальність позашкільної освіти в системі безперервної освіти; соціокультурного середовища позашкілля, що задовольняє потреби особистості в розвиткові, духовному самовдосконаленні; дає можливість поглибити вплив сім'ї, школи, іншого закладу освіти на творче самовдосконалення особистості, реалізувати завдання позашкільної освіти впровадженням гнучких програм, планів, що відрізняє цей тип закладу від інших соціокультурних і виховних чинників (Ковбасенко, 2000, 2006). Це актуалізує наступну тенденцією естетико-виховного потенціалу закладу позашкільної освіти, яку висловлює Т. Сущенко, яка характеризує естетичну діяльність закладу позашкільної освіти, що забезпечує *«залучення дитини до активної перетворювальної діяльності, гарантує вільний вибір будь-якого виду діяльності, забезпечує практичне здійснення розвитку творчих інтересів і здібностей, реалізації їх в інтересах суспільства»* (Сущенко, 2011, с. 15), це, на нашу думку, переводить підлітка з пасивного споживача мистецтва та культурних цінностей в активного суб'єкта художньо-естетичної діяльності.

Естетико-виховна діяльність набуває все більшої динаміки в умовах особистісно зорієнтованого підходу до виховання дітей в ЗПО як умови забезпечення педагогічно доцільної організації процесу виховання. О. Биковська зазначає, що *«в основі особистісно зорієнтованої моделі освіти – створення педагогом необхідних умов для розвитку та реалізації особистісного потенціалу кожного вихованця, залучення до системи вироблених людством цінностей, забезпечення права на свободу вибору ціннісної позиції»* (Биковська, 2008, с. 34). У контексті визначеної проблеми цінним є використання в діяльності закладів позашкільної освіти на заняттях особистісно зорієнтованого навчання, інтерактивних методів, які дозволяють не тільки отримати нові знання й уміння, але й поглибити навички в різних видах діяльності, що може

допомогти у виборі майбутньої професії, розширити кругозір вихованців, підвищити загальну культуру, спонукає вивчати історію, традиції різних видів художньо-естетичної творчості, дозволяє виявити здібності й таланти, привчає до натхненної праці.

Ключова роль у цьому контексті та забезпеченні якісної позашкільної освіти належить педагогам ЗПО. Адже від їх професіоналізму, компетентності залежить мотивація дитини до вступу в ЗПО і чи залишиться, затримається дитина у ньому, як довго вона буде виховуватися в закладі, як вплине перебування в закладі позашкільної освіти на подальше самовизначення та акмеуспих підлітка.

На цьому тлі, одним із основних освітньо-виховних завдань гурткової роботи в ЗПО є допомога дитині відкрити самого себе, показати, що світ існує не лише навкруги, але і в середині кожного. І саме цей світ дозволить побачити прекрасне в самих простих, звичайних речах.

Проблема естетичного виховання тісно пов'язана з творчістю, яка є невід'ємною характеристикою, складовою і має якнайтісніші зв'язки з гуртковою роботою в сучасному ЗПО, її основними умовами, а саме, самореалізацією особистості, можливістю найбільш ефективно проявити себе в сучасному світі, розвивати власні таланти. «Талант – це не лише дар Божий і не тільки вроджена здатність людини до тієї чи іншої діяльності, це, перш за все, праця, праця, і ще раз праця, помножена на терпіння» (Сухомлинський, 1997). Зокрема йдеться про те, що естетичне виховання підлітків ефективно здійснюється із залученням дітей до творчої діяльності, якомога раніше. Це необхідно для розвитку допитливості розуму, гнучкості мислення, здібності до оцінювання, окреслення шляхів розв'язання проблем та інші якості, які уможливають розвиток здібностей та інтелекту.

Специфікою естетико-виховного потенціалу ЗПО є успішна організації гурткової роботи, формулювання умов естетичної діяльності, планування, організація, чіткість. З огляду на це забезпечення якісної позашкільної освіти можливе із запровадженням як типових навчальних планів і програм, так і оновлених і авторських програм для гуртків, груп та інших творчих об'єднань за основними напрямками позашкільної освіти, оскільки без заздалегідь продуманого плану роботи не можлива плідна робота дитячого колективу. План – це робота над змістом навчання, бачення перспективи, це важливий документ, який визначає основні напрямки й характер діяльності гуртків.

Напрями роботи гуртків в значній мірі залежить і від матеріальної бази ЗПО, адже для виконання творчих задумів вихованців необхідно мати велику кількість різних матеріалів, інформаційно-технічного обладнання, технологічного оснащення, резерв-мінімум для творчої діяльності колективу, своєрідне передбачення глибоких соціально-економічних змін, в умовах розвитку ринкових відносин позашкільної освіти. Тому, актуалізується питання зміцнення, модернізації та розвитку навчальної, матеріально-технічної бази шляхом поліпшення ресурсного забезпечення закладів позашкільної освіти за рахунок збільшення позабюджетних надходжень, раціонального використання бюджетних коштів, створення піклувальних рад ЗПО.

Головною умовою стабільності й успіху гурткової роботи, на думку Л. Ковбасенко, є організація освітнього процесу, самого заняття, ті форми й методи, які використовує керівник гуртка; створення оптимального клімату взаємовідносин, при якому всі із захопленням і задоволенням працюють, активно й швидко включаються в навчально-пізнавальний процес. На заняттях гуртка кожному має бути затишно, як у сім'ї, кожного тут люблять, поважають, цінують незалежно від успіхів у навчанні, хоча б за те, що він просто людина (Ковбасенко, 2000, 2006). Проте, досягнення належного й ефективного рівня роботи закладами позашкільної освіти ускладнюється недостатнім програмним і методичним забезпеченням.

Потребує прискорення розробка нових типових навчальних планів і програм для гуртків, груп та інших творчих об'єднань. Можливості видавничої діяльності (методична література, посібники, словники) обмежені дефіцитом коштів. На заняттях в ЗПО протягом багатьох років існування виборювати право на існування важливі: і зовнішній вигляд керівника гуртка, і вільне володіння навчальним матеріалом, уміння виділити проблеми, які спонукають до роздумів, наявність наочних посібників та технічних засобів навчання, застосування інноваційних технологій, методів та прийомів педагогічної інноватики, прикладів з практики, спостережень та інше. Обов'язковим є також створення «атмосфери дружелюбності й доброзичливості, щира зацікавленість один одним» (Андрєєв, 1988, с. 12); залучення кожного гуртківця до активної роботи на занятті.

Глибоко розуміючи потреби естетичного виховання підлітків у закладах позашкільної освіти, ключові положення обґрунтовано в законі України «Про позашкільну освіту», в якому зазначається, що на заняттях в гуртках

застосовується як колективна форма роботи, так і індивідуальна (*Закон України, 2001*). Ці та інші положення та організаційно-педагогічна практика з естетичного виховання стали науковим фундаментом виділення особливостей естетико-виховного потенціалу особистості, сприяли усвідомленню вихованцями значимості їх особистих досягнень від частки спільної естетико-виховної діяльності, творчості всього колективу, забезпечили безперервність творчого процесу, адже епізодична діяльність малоефективна, дозволили підвищити роль суспільних інституцій, батьків, громадськості у розвитку позашкільної освіти, забезпечення її престижу (Сєрих, 2012 а; 2013; 2013 с).

Таким чином, *основними характеристиками, що відрізняють позаурочну діяльність від позашкільної освіти* (характеризуємо мезорівень дослідження) є:

- основна *організаційна «одиниця»* позаурочної діяльності – клас або група однокласників (хоча позаурочна діяльність може бути організована і на рівні паралелі класів, і на загальношкільному рівні); «одиниця» позашкільної освіти – творчий колектив, що складається з дітей і підлітків різних класів і вікових груп;

- *кадрове забезпечення*: позаурочну діяльність здійснюють в основному класні керівники, педагоги-організатори (на рівні ЗЗСО); заняття в гуртках, творчих об'єднаннях ведуть педагоги ЗПО, що мають, як правило, базову непедагогічну професію (інженер, еколог, музикант та ін.) і отримали кваліфікацію, що дозволяє працювати з дітьми;

- *науково-методичну основу* діяльності класних керівників становить план роботи, а у педагогів позашкільної освіти – освітня програма з повним комплектом структурних частин і спеціальних процедур їх оцінки і затвердження;

- істотною відмінністю є те, що позаурочна діяльність *орієнтована на учнів* (школярів, здобувачів освіти), а позашкільну освіту – на всіх дітей від 4 до 18 років. У першому випадку відбувається взаємодія між учителем і учнями, а в другому – між педагогом (майстром, тренером) і дитиною;

- принциповою відмінністю є те, що позашкільна освіта надає можливість *вільного вибору форм і видів* діяльності самої дитини (або дитині спільно з батьками), а позаурочна діяльність в цілому організовується педагогами, здобувачам освіти пропонується взяти участь в тих заходах, які включені в сформований (на рівні класу або ЗЗСО) план, що значно звужує можливості

вибору дитини: йому важко відмовитися від тих справ, в яких беруть участь його однокласники (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Отже, є всі підстави для ствердження, що саме позашкільна освіта спроможна частково компенсувати недоліки у вихованні та розвитку дитини сім'єю, школою, саме позашкільні навчальні заклади мають всі повноваження бути епіцентром виховної та позашкільної роботи в мікрорайоні, районі, місті. В освітньому процесі ЗПО органічно поєднуються різні форми освітньої діяльності з організацією змістовного дозвілля вихованців. Це сприяє вирішенню проблеми їх зайнятості у вільний від навчання час, створює підґрунтя для загальнонаукового та загальнокультурного розвитку, допрофесійної підготовки (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а).

Як стверджує Л. Тихенко, директор СОЦПО та РТМ: «результати аналізу процесів децентралізації та формування систем управління закладами освіти в новостворених об'єднаних територіальних громадах (ОТГ) дали підстави для розроблення управлінської методики, спрямованої на збереження і розвиток позашкільної освіти в області». Одним пунктом цієї методики і важливим для здійснення нашого дослідження є можливість «надання позашкільних освітніх послуг як закладами позашкільної, так і загальної середньої освіти, а також клубами, бібліотеками, підприємствами, громадськими організаціями, що діють в ОТГ» (*Новації в позашкільній освіті, 2018, с. 95*).

Для учнів підліткового віку створюються умови для спілкування, взаємодії; диференційовані гуртки та секції, які задовольняють освітні потреби і розвивають пізнавальні інтереси. Таким чином, у процесі творчої діяльності вихованці свідомо досягають поставленої мети, долають труднощі на шляху до неї. У підлітків розвивається здатність вирішувати творчі завдання, вносити елементи новизни у процес і результат своєї естетичної діяльності, отже виховуються ціннісні орієнтації, уміння взаємодіяти, досягати успіху.

Висновки до другого розділу

У розділі відповідно до методологічної стратегії дослідницького пошуку здійснено емпіричний аналіз сучасної педагогічної практики естетичного виховання підлітків закладів загальної середньої та позашкільної освіти.

Проаналізовано нормативно-методичні засади взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, завдяки цьому здійснено контент-аналіз інваріантної та варіативної складової освітнього процесу закладів загальної середньої та позашкільної освіти з естетичного виховання підлітків.

Розроблено вектори взаємодії: обов'язковий, додатковий, об'єднуючий, міжсередовищний, соціальний, ініціативний, які діють в естетичному середовищі (дефініцію якого уточнено, «естетичне середовище взаємодії» – це педагогічно організоване виховне середовище, у якому відбувається активна педагогічна дія, співпраця суб'єктів педагогічної взаємодії, яка спрямована векторами взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти й уможливорює досягнення означеної мети – естетичного виховання підлітків) й дозволяють унаочнити процес динамічної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків і розглянути ідеї сутнісного впливу на створення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Проаналізовано базові основи естетичного виховання підлітків в освітньо-виховному процесі закладів загальної середньої освіти. З'ясовано, що в закладі загальної середньої освіти естетичне виховання підлітків здійснюється в урочній діяльності відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, зокрема освітньою галуззю «Мистецтво», метою якої є набуття підлітками компетентностей, формування в учнів системи інтелектуальних й естетичних цінностей як інтегральної основи світогляду, здатності до творчої самореалізації, виховання потреби в духовному самовдосконаленні підлітків та в позаурочній діяльності.

Здійснено контент-аналіз позаурочної (варіативної) складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків закладу загальної середньої освіти.

Розкрито функції реалізації варіативної складової: рекреаційна функція, яка є домінантою для забезпечення позаурочного процесу; компенсаторна функція, яка забезпечує надолуження прогалін в освітньо-виховному процесі;

релаксаційна функція, яка конструктивно наповнює смисл варіативної складової з естетичного виховання; ціннісно-орієнтаційна функція, яка допомагає віднаходити дієві механізми подальшого розвитку практики естетичної діяльності; регулятивна функція, яка переводить цінності та норми естетичної культури в дієву поведінку особистості, регулює навчальну та дозвіллєву сфери життєдіяльності.

З'ясовано специфіку естетико-виховного процесу в закладах позашкільної освіти, яка полягає в проведенні практичних навчальних занять та масової роботи як самостійних самоцінних видів якісного навчання та виховання, що дозволяє забезпечити розвиток ключових компетентності підлітків, поглибити їх уміння в різних видах індивідуальної та групової діяльності, упевнитися у виборі майбутньої професії, виявити здібності й таланти тощо.

Розв'язання завдань другого розділу дослідження дозволяє з позиції максимум розглядати естетичне виховання в закладах загальної середньої освіти, вважати позаурочну роботу в означених закладах малоефективною, а заклади позашкільної освіти – спроможними компенсувати недоліки в естетичному вихованні підлітків, оскільки заклади позашкільної освіти, органічно поєднуючи різні форми освітньої діяльності з організацією змістовного дозвілля вихованців, стають епіцентрами освітньо-виховної роботи в соціумі, що дозволяє вирішити проблеми зайнятості підлітків у вільний від навчання час, створює підґрунтя для загальнокультурного розвитку, допрофесійної підготовки підлітків.

Сформульовано необхідність конструювання змісту системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків: апробування організаційно-педагогічних умов, які оптимізують реалізацію розробленої системи та концепції.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дослідженні роботі здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано новий підхід до вдосконалення освітньо-виховного процесу в закладах освіти, що конкретизовано у спроектованій, науково-обґрунтованій та експериментально перевіреній системі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Результати виконаного теоретико-методологічного дослідження підтвердили істинність концептуальних положень, засвідчили досягнення його мети, розв'язання суперечностей, поставлених завдань і стали підставою для формулювання таких висновків.

1. На основі психолого-педагогічного аналізу наукових ідей доведено соціокультурну значущість проблеми дослідження, аргументовано її актуальність на соціокультурному, науково-педагогічному й освітньо-практичному рівнях. Установлено, що означена проблема не дістала належного висвітлення в наукових дослідженнях. На основі уточнення сутності вихідних дефініцій «взаємодія», «педагогічна взаємодія», «естетико-виховне середовище взаємодії»; «естетичне виховання підлітків», «взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти» розкрито зміст центральної категорії дослідження «взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків». У результаті наукових праць визначено, що в педагогічному аспекті взаємодія розглядається як неодмінна складова навчання як спільної діяльності; у соціологічному аспекті – розкривається у контексті її значущості для певної соціальної спільності; у психологічному аспекті – характеризується як система взаємообумовлених дій між окремими особами та групами.

2. Взаємодію характеризують як процес, що складається з фізичного (спільне переміщення в просторі, спільні дії) й духовного контактів: в організації колективної діяльності взаємодія – процес: індивіди, які діють, спільні дії, інформаційні зв'язки, взаємовплив, взаємостосунки, взаєморозуміння. *Педагогічну взаємодію* характеризуємо як соціальний психолого-педагогічний процес, спрямований на досягнення спільної мети, позитивного результату і охоплює такі підсистеми, соціальні інститути, заклади освіти, характерологічними ознаками якої є відкритість, динамічність, діяльність, цілісність, адаптованість, здатність до самовдосконалення.

3. Узагальнено, що підліток як суб'єкт естетичного виховання – це особистість з естетичною свідомістю і з урахуванням вікових особливостей, включений в естетико-виховну творчу діяльність шляхом взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти; його активна діяльність спрямована на перетворення світу на засадах краси, цінностей мистецтва та культури, а також на зміни самого себе. Виокремлено й теоретично обґрунтовано коло достатніх і необхідних пізнавально-творчих якостей підлітків, що призводять до акмеуспіху: свідомо мотивація самостійної творчості, здатність до взаємодії з суб'єктами навчання й виховання, володіння уміннями художньо-творчої діяльності, спроможність практичного застосування, вимірювання й оцінки індивідуальних освітніх продуктів, художньо-творча самостійність тощо.

4. Розкрито і теоретично обґрунтовано *сутність взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків* як цілісний динамічний педагогічний процес організованої освітньо-виховної діяльності суб'єктів закладів загальної середньої та позашкільної освіти, спрямований на розвиток естетичної вихованості підлітків як інтегрованої якості особистості через культурне збагачення, активізацію партнерських, суб'єкт-суб'єктних відносин, досягнення спільної мети, цілей, завдань, прагнень, здобуття ними здатностей використовувати інтеріоризовану систему естетичних цінностей для конструювання нових моделей власної творчої діяльності, нових результативних дій і взаємодії.

5. Визначено «естетичне виховання» як: єдність комплексного, планомірного, цілеспрямованого і послідовного впливу на підлітків з боку суб'єктів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти (інших соціальних інституцій та установ) на основі єдиних науково-педагогічних принципів, методів та засад, в результаті яких в підлітків виникає світоглядна установка на безпосередню творчу оцінку дійсності, мистецтва і власного життя в суспільстві як проявів прекрасного і потворного, піднесеного і низького, трагічного і комічного та інших естетичних категорій. Виконання комплексного аналізу естетичного виховання підлітків, аналітичне опрацювання виховних ситуацій дозволило передбачити нові активні форми, методи, методики, технологічні інноваційні засоби взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти.

6. Здійснено емпіричний аналіз сучасної педагогічної практики взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

7. З'ясовано, що для покращення ЕВ підлітків необхідним є збільшення навчального часу в освітніх планах ЗЗСО для занять оволодіння мистецтвом; розробці інноваційного за змістом і сучасного за формою методичного забезпечення дисциплін з урахуванням пропорційності обсягів теоретичного й практичного матеріалу при ціннісному поєднанні теоретичних знань з практичними навичками; уведення в освітній процес ЗЗСО занять із хореографічної та театральної підготовки; виявляється доцільним розглянути методикау і практику ЕВ підлітків у варіативній складовій освітнього процесу та естетичного виховання підлітків, у позаурочній діяльності закладів освіти; забезпечення реалізації компенсаторної функції варіативної складової для забезпечення надолуження прогалин в освітньо-виховному процесі на уроках предметів художньо-естетичного профілю в ЗЗСО та творчого зростання, активності підлітків, набуття конкретного естетичного смислу, що підліток обирає сам із трансльованої педагогом системи цінностей; надання можливості інтегрувати здобутки освітньої й художньо-творчої діяльності учнів у ЗПО, при цьому забезпечення рівного доступу до позашкільної освіти, розвиток мережі ЗПО, модернізації змісту, форм і методів ПО на основі світових та національних надбань, усталених традицій та сучасних підходів; забезпечення престижу ЗПО; формулювання умов естетичної діяльності; створення навчальних відносин, за яких підліток прагне до максимальної реалізації своїх сил і творчих здібностей у власних і суспільних інтересах; створення умов для забезпечення змістовного дозвілля; залучення підлітків до активної перетворювальної діяльності, вільний вибір будь-якого виду діяльності; забезпечення практичного здійснення розвитку творчих інтересів, реалізації їх в інтересах суспільства.

8. За такої стратегії означеної педагогічної взаємодії підлітки, які перебувають в естетико-виховному середовищі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти без будь-яких внутрішніх перепон оволодівають готовністю раціонально використовувати навчально-розвивальні здобутки, отримані в процесі загальноосвітньої підготовки та виховання в закладі загальної середньої освіти в різних видах практичної естетично-творчої діяльності. І тому відбувається трансформація кожного підлітка з позиції

суб'єкта учіння в позицію суб'єкта високоорганізованої практичної художньо-естетичної дії. Це той ідеал, який поставлений перед сучасною освітою, коли кожний індивід не тільки пізнає світ, але й доцільно його перетворює.

Отже, розв'язання завдань дозволило досягти мети дослідження – цілісний, науковий аналіз проблеми взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків в контексті сучасних освітніх парадигм; комплексне розроблення, обґрунтування й впровадження в освітньо-виховний процес теоретичних і методичних засад взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, зафіксованих у складній теоретичній багатовекторній моделі системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що вихідна теорія й методологія дослідження є коректною, наукові висновки – значущими для подальшого розвитку теорії й методики професійної освіти та виховної практики. Однак, проведене дослідження не претендує на всебічне розв'язання проблеми взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків і повністю не вичерпує усіх можливих аспектів дослідження означеного питання.

Перспективні напрями подальших наукових пошуків передбачають проведення порівняльних досліджень з проблеми взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків в Україні і в прогресивних зарубіжних країнах. Розроблення нових концепцій щодо різновидів естетичного виховання; компетентісно зорієнтованої освітньої парадигми, концептуальних міркувань щодо розвитку взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в різних видах виховання підлітків і з іншими інституціями, закладами різних типів; майстерності педагога з питань виховання та розвитку особистості; оновлення навчально-методичного забезпечення з максимальним урахуванням естетико-виховного складника національної системи виховання; роль післядипломної освіти в процесі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашкіна, Н. В., Бережна, Е. П. & Дорошевич, В. О. (2004). Нові підходи до розробки сучасних педагогічних досліджень. *Рідна школа*, 3, 41–44.
2. Аболіна, Т. Г. & Миропольська, Н. Є. (2013). *Естетичне виховання в школі*. Київ: Вища школа.
3. *Академічний тлумачний словник*. Взято з: <https://sum.in.ua/s/rozvytok>.
4. *Академія кольору*. Взято з: <https://koloristika>; <https://void.net.ua/itten>
5. Алексюк, А. М. (1998). *Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія: Навчально-методичний посібник*. Київ: Либідь.
6. Амонашвілі, Ш. О. (2002). *Школа життя*: пер. з рос. Хмельницький: Поділ. культ.-просвіт. центр ім. М.К. Реріха.
7. Аносов, І. П. & Елькін, М. В. (2013). Антропологічний підхід до процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 29 (119–124). Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_29_23
8. Алексеєнко, Т. Ф. (2017). *Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання*: (автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.05; 13.00.07). Київ.
9. Андрощук, І. В. & Андрощук І. П. (2014). *Методика виховної роботи* (Навчальний посібник). Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
10. Андрущенко, В. П. (2002). Освіта України в контексті суспільних проблем та суперечностей. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні: збірник наук. праць до 10-річчя АПН України*. Харків: Вид-во «ОВС».
11. Антонова, О.Є. (2015). Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема. *Сучасні технології в освіті*. 1(2). НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського. Наук. ред. Березівська Л.Д. Київ.
12. Антонюк, В. З. (2008). *Формування художньо-естетичної культури старших підлітків у процесі вивчення інформатики у загальноосвітній школі*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Херсон.
13. Аристова, Л. С. (2008). *Формування у старшокласників естетичного ставлення до мистецтва в процесі вивчення художньої культури*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. Теорія і методика виховання). Київ.

14. Бабкіна, М. І. (2009). *Формування активної громадянської позиції підлітків у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
15. Базелюк, О. В. (2015). *Поліхудожнє виховання старших підлітків мультимедійними засобами*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
16. Баталіна, Г. Я. (2005). *Система естетичного виховання старшокласників у загальноосвітній школі*: (дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Луганськ.
17. *Безпека життєдіяльності*. (2013). О. І. Запорожець, Б. Д. Халмурадов & В. І. Применко Київ: «Центр учбової літератури».
18. Безугла, М. В. (2015). *Формування у студентської молоді духовно-культурних цінностей*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
19. Бех, І. Д. (2003). *Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: наук. видання*. Кн.1. Київ: Либідь.
20. Бех, І. Д. (2003а). *Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: наук. видання*. Кн.2. Київ: Либідь.
21. Бех, І. Д. (2012). *Особистість у просторі духовного розвитку виховання: навчальний посібник*. Київ: Академвидав.
22. Бех, І. Д. (2015). *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*. (Т. 1). Чернівці: Букрек.
23. Бех, І. Д. (2015а). *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*. (Т.2). Чернівці: Букрек.
24. Биков, В. Ю. (2002). Методичні системи сучасних інформаційно-освітніх технологій. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць*. (3. с. 73–83). Харків: НТУ«ХП».
25. Биковська, О. В. (2008). *Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи*. (Монографія). Київ: ІВЦ АЛКОН.
26. Биковська, О. В. (2007). *Дидактичні основи змісту позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. праць*. Запоріжжя: ЗОІППО, 46, 11–19.

27. Биковська, О. В. (2017). *Позашкільна освіта: міжнародний досвід і кращі практики громадянського виховання дітей і молоді*: (Монографія). Суми: Університетська книга.

28. Білецька, І. О. (2004). *Виховання цінності іншої людини у молодших підлітків у процесі рішення моральних завдань*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.

29. Білик, О. М. (2013). *Естетичне виховання учнів початкової школи в Японії (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки»). Дрогобич.

30. Білоусова, В. О. & Коваль, Л. Т. (1997). *Теорія та методика гуманістичних відносин старшокласників у позашкільній діяльності загальноосвітніх шкіл*: (Монографія). Київ: ІЗМН.

31. Біруля, В. В. (2013). *Естетичне виховання підлітків засобами художньої літератури у позашкільних навчальних закладах* (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Харків.

32. Богущ, А. М. & Гавриш, Н. В. (2011). *Дошкільна лінгводидактика. Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах*. Київ: Видавничий дім «Слово».

33. Бондар, В. І. (2015). Методологія та філософія наукового пізнання: подібність, відмінність, взаємозбагачення. *Український педагогічний журнал*. 1. 59–68.

34. Бондар, Л. М. & Тихенко, Л. В. (2008). *Виховання творчої, активної та свідомої особистості в системі роботи територіального відділення МАН України. Розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в системі роботи Сумського територіального відділення МАН України: метод. посібник*. Суми: ВТД «Університетська книга». 93–97.

35. Бордюк, В. М. (2009). *Формування життєтворчих цінностей старшокласників у навчально-виховному процесі педагогічного ліцею*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Луганськ.

36. Брилін, Б. А. (2010). *Організація музичного дозвілля учнівської молоді як виховна проблема*. (Монографія). Київ: Вид-во «Освіта України».

37. Буднік, С. В. (2016). *Виховання підлітків як суб'єктів дослідницької діяльності у гуртковій роботі*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 «Теорія і методика виховання»). Умань.

38. Бучок, Л. В. (2018). «Дитячий альбом» В. Теличка як зразок сучасного інтонаційного образу світу. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. Когнітивне музикознавство: зб. наук. праць Харківського національного ун-ту мистецтв ім. І. П. Котляревського*. 49 (70–84).

39. Бушман, І. О. (2005). *Система освіти як засіб модернізації української культури*: (автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.10.). Київ.

40. Ващенко, Г. Г. (1994). *Виховний ідеал: посібник для педагогів, виховників, молоді і батьків з питань виховання молодого українського покоління*. Полтава: Полтавський вісник.

41. Ведмеденко, Б. Ф. (2002). *Виховання інтересу: теорія, експеримент, методика занять: монографія*. Чернівці.

42. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (2004). Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 1440.

43. Вербицька, П. В. (2009). *Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку*. (Монографія). Київ: Генеза.

44. Вербицька, П. В. (2010). *Теоретико-методичні основи громадянського виховання учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах*: (автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.

45. Вербицький, В. В. (2008). *Позашкільна освіта у вимірі ХХІ століття. Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки: збірник матер. Всеукр. пед. конф.* Київ: АБЕРС.

46. Вербицький, В. В. (2009). *Про стан і перспективи розвитку позашкільної освіти. Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки: збірник матер. Всеукр. пед. конф.* Київ: АБЕРС.

47. Вербицький, В. В. (2002). *Формування практичного розуму цілеспрямованого учня (з досвіду сталого розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти)*. (Монографія). Київ: Деміур.

48. Вербець, В. В. (2005). *Теоретико-методологічні засади формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді*: (дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки»). Рівне.

49. *Виховні системи навчальних закладів: теорія та практика* (2014). Укл.: О.Є. Гречаник. Харків. Вид. група «Основа».

50. *Виховні системи освітніх закладів: досвід та проблеми* (2000). Кн. 1. укл.: Л. М. Архипенко & Л. Л. Маркіна. Дніпропетровськ: Промінь.

51. *Виховання естетичної культури школярів (1998): навч. посібник.* І. А. Зязюн, & Н. Є. Миропольська. Київ: ІЗМН.
52. Владимірова, А. Л. (2015). *Естетичне виховання учнів засобами національного пісенного фольклору в навчально-виховному процесі початкової школи:* (автореф. дис. к. пед. н.: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Харків.
53. *Вища освіта України і Болонський процес (2004). Навчальний посібник;* за ред. В. Г. Кременя. Київ: Освіта.
54. *Вплив кольорів на фізичний стан людини.* (2013). Взято з: <http://smerfero.com>
55. *Вплив кольорів на душевний стан людини.* (2013). Взято з: <http://smerfero.com>
56. Волошина, Н. Й. (1995). *Теоретичні і методичні засади естетичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури в середній школі:* (автореф. дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки», 13.00.02). Київ.
57. Гаврилюк, В. Ю. (2006). *Розвиток творчої активності вихованців позашкільних навчальних закладів у процесі пошукової та дослідницької діяльності. Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах позашкільних навчальних закладів: матеріали науково-практичної конференції.* Ч. 2. Київ: Грамота, 231.
58. Гайдамака, О. В. (2016). *Поліхудожнє виховання молодших школярів на уроках предметів естетичного циклу:* (дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
59. Ганжа, М. В. (2013). *Педагогічні умови естетичного виховання молодших школярів засобами дизайну:* (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
60. Ганнусенко, Н. І. (2004). *Етнохудожнє виховання школярів у позаурочний час:* (методичні рекомендації). Київ: ТОВ «ХІК».
61. Гапоненко, Л. (2001.) *Розвиток рефлексії як психологічного механізму корекції професійної поведінки у педагогічному спілкуванні. Педагогіка і психологія.* 3-4. 81–89.
62. Гапійчук, І. М. (2003.) *Педагогічні умови емоційної взаємодії «викладач-студент» у процесі навчання у класичному університеті.* (Дис. ...канд. пед. наук). Взято з: <https://www.google.com.ua/biblioteka.cdu.edu.ua/cgibin>

63. Голінська, Т. М. (2005). *Естетичний розвиток молодших школярів засобами синтезу мистецтв*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Херсон.

64. Головин, С. Ю. (1998). *Словарь практического психолога*. Минск. Харвест.

65. Головська, І. В. (2012). *Моральне виховання молодших школярів у процесі взаємодії загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів і сім'ї*: (автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Вінниця.

66. Гонтаровська, Н. В. (2005). Навчально-виховна та методична діяльність педагогічного колективу навчального закладу естетичного профілю. *Обдарована дитина*, 6, 10–29.

67. Гончаренко, С. У. (2000). *Зміст загальної освіти і її гуманітаризація: монографія*. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи І. А. Зязюна (ред.). Київ: Віпол.

68. Гончаренко, С. У. (2011). *Український педагогічний енциклопедичний словник*. Видання друге, доповнене й виправлене. Рівне: Волинські обереги.

69. Гончаренко, Ю. В. (2009). *Естетичне виховання учнів початкових класів у процесі хореографічної діяльності*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Луганськ.

70. Горбенко, С. С. (2016). *Розвиток ідей гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів (XX – початок XXI ст.)*: (дис. ...д-ра пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.

71. Гурін, О.М. (2015). *Полікультурне виховання старшокласників у взаємодії загальноосвітніх навчальних закладів і музеїв мистецького профілю*: (дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.

72. Гусленко, І. Ю. (2014). *Методика естетичного виховання студентів гуманітарних спеціальностей засобами діалогу культур*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Луганськ.

73. Дмітрієва, І. В. (2009). *Корекційні функції естетичного виховання та механізми їх реалізації в старших класах допоміжної школи*: (автореф. дис. доктора пед. наук: 13.00.03). Київ.

74. Дем'янюк, Т. Д. (2006). *Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі: Наук.-метод. посібник*. Суми: Антей.

75. *Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття)*. (1994). Київ: Райдуга.
76. Державна цільова соціальна програма розвитку позашкільної освіти на період до 2014 р. (2010). *Урядовий кур'єр*, 68, 20.
77. *Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти*. (2006). *Довідково-метод. видання*. Н. Б. Лосина & Б. М. Терещук. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС.
78. *Державний стандарт базової і повної середньої освіти*. (2011). *Офіційний вісник України*, 33, 1378.
79. *Державний стандарт базової середньої освіти*. (2020). Взято з: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/
80. Деркач, Ю. Я. (2013). *Естетичне виховання студентів у навчально-виховному середовищі педагогічного коледжу*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Умань.
81. Десятник, К. В. (2012). *Взаємодія сім'ї і школи у вихованні духовності молодших школярів*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Умань.
82. Джола, Д. М. & Щербо, А. Б. (1998). *Теорія і методика естетичного виховання школярів*. Київ: ІЗМН.
83. Дичковська, І. (2004). *Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник*. Київ.
84. Дігтяр, Н. М. (2015). *Формування художнього досвіду учнів основної школи засобами народної картини*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
85. Дубасенюк, О.А. Антонова, О.Є. & Вітвицька, С.С. (2006). *Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006.
86. Дубасенюк, О.А. (2016). *Методи науково-педагогічного дослідження у загальній системі методологічного становлення молодих дослідників. Нові технології навчання: наук. метод. зб. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України*. Київ. 2016.
87. Дубовик, Л. П. (2004). *Підготовка майбутніх учителів праці до створення естетичного середовища в шкільних приміщеннях*: (дис. канд. пед. наук: 13.00.04). Херсон.

88. Дьомін, К.П., Пестунов, В.М. & Стеценко, О.С. (2010). Космічні закони – основа життя на Землі. Взято з: http://www.kntu.kr.uastat_10_2
89. *Естетика: Навчальний посібник*. (2007). Укл. М. П. Колесніков, О.В. Колеснікова & В.О. Лозовой. Київ: Юрінком Інтер.
90. *Естетика на межі епох* (2009): бесіда головного редактора С. Пролежаєва з Л. Т. Левчук. *Філософська думка*, 6. 4–21.
91. *Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку* (2012): Зб. наук. пр. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
92. *Естетичні цінності. Їх природа та еволюція*. Взято з: <https://studfile.net/preview/3021855/page:8/>
93. Євтодюк, А. В. (2002). *Синергетичні засади моделювання освітніх систем*: (автореф. дис. канд. філософ. наук. 09.00.03). Київ.
94. Жданенко, С. Б. (2002). Партнерство як соціальний інститут. *Наукові записки Харківського військового університету*. Харків: ХВУ. XV, 85–89.
95. *Життєва компетентність особистості* (2003): науково-методичний посібник. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков, Г. М. Нессен. Київ: Богдана.
96. *Життєва компетентність особистості: від теорії до практики* (2005). *Науково-методичний посібник*. Запоріжжя: Центріон, 640.
97. Жук, Ю. О. (1998). Роль засобів навчання у формуванні навчального середовища. *Нові технології навчання*: Наук. збірник. Київ: ІЗМН. 22, 106–112.
98. Журавльова, Л. П. (2008). *Психологічні основи розвитку емпатії людини*: (автореф. дис. д-ра психол. наук: 19.00.07). Київ.
99. Журналістська освіта в Україні: світові професійні стандарти. (2016). Матер. 12 міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 8-9 червня 2016 р.) / уклад.: О.Г. Ткаченко. Суми: СДУ, 192. Дудченко, М. & Дубініна, Л. (88–89).
100. Забродський, М. М. (1998). *Вікова психологія: Навчальний посібник*. Київ: МАУП.
101. *Закон України «Про повну загальну середню освіту»*. (2020). Взято з: <https://mon.gov.ua/>
102. *Закон України «Про освіту»*. Взято з: <https://mon.gov.ua/ua>
103. *Закон України «Про освіту»*. (2017). *Відомості Верховної Ради України*. 38-39. Взято з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
104. *Закон України «Про охорону дитинства»*. (2001) Взято з: <http://zakon1.rada.gov.ua>

105. Закон України «Про позашкільну освіту». (2000). *Освіта України. Норм.-правові документи*. Київ. Взято з: <https://osvita.ua/legislation/law/2241/>
106. Замашна, С. М. (2003). Естетичне ставлення як психолого-педагогічна проблема. *Нова педагогічна думка*, 1-2, 67–69.
107. Зарицька, В. В. (2004). Виділення необхідної і достатньої сукупності ключових компетенцій як передумова формування здатності особистості до самореалізації. *Соціальні технології*. КНУ ім. Т. Шевченка, 23, 99–107.
108. Зарицька, В. В. (2002). Психологічна підтримка учнів у їх соціальному і профільному самовизначенні. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. праць*. Київ-Запоріжжя, 24, 111–115.
109. Земляна, О. В. (2012). *Художньо-естетичне виховання молодших школярів засобами образотворчого мистецтва у позашкільних навчальних закладах*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07). Луганськ.
110. Зимняя, И. А. (2004). *Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании*. М.: Просвещение.
111. Зінченко, Л. В. (2013). *Взаємодія сім'ї, школи та громадськості у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (1946-1991 рр.)*: (автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки»). Ялта.
112. Зязюн, І. А. & Миропольська, Н. Є. (1998). *Виховання естетичної культури школярів: Навчальний посібник*. Київ: ІЗМН, 162 с.
113. Зязюн, І. А. & Сагач, Г. М. (1997). *Краса педагогічної дії: Навчальний посібник*. Київ: Укр.-фін. ін-т менеджменту і бізнесу.
114. Зязюн, І. А. & Семашко, О. Ф. (1995). *Національна державна комплексна програма естетичного виховання. Рідна школа*.
115. Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра: ідеали і реалії: Науково-методичний посібник*. Київ: МАУП.
116. Зязюн, І. А. (2002). Технологізація освіти в контексті удосконалення професійного розвитку особистості. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні (1992-2002 рр.)*. Зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. (2). Харків: «ОВС».
117. Іванова, В. Л. (2003). *Педагогічні умови організації діяльності дитячих центрів естетичного виховання*: (дис. к. пед. наук, спец.: 13.00.06). Київ.
118. Ингенкамп, Карлхайнц (1991). Педагогічна діагностика.

119. Ігнатович, О. Г. (2000). *Формування художньо-естетичного смаку підлітків у процесі літературно-творчої діяльності*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки»). Луганськ.

120. *Інновації у виховних системах*. (2020). Освіта UA. Взято з: <https://osvita.ua/school/method/upbring/1420/>

121. *Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи*. (2011). Монографія (За заг. ред. Ф.Г. Ващука). Ужгород: ЗакДУ.

122. Калашник, Н. Г. (2001). *Естетичні смаки, їх витоки та формування*. Запоріжжя: Просвіта.

123. Калашник, Н. Г. & Гнатенко, О. А. (2008). *Естетичні смаки і формування особистості: психологічні акценти*. (Монографія). Держдепарт. України з питань виконання покарань. НДЦ ПС та соц. роботи АПН України: ЛНПУ ім. Т. Шевченка, ЗІДМУ. Київ-Запоріжжя; Луганськ: Альма-матер.

124. Камінська, Є. І. (2012). Державно-громадське управління у сучасному загальноосвітньому навчальному закладі. *Управління школою*, 4/6, 15–53.

125. Канішевська, Л. В. (2011). *Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія*. Київ: ХмЦНП.

126. Карамушка, Л. М. (1997). Психологічні основи управління в системі середньої освіти: *Навчальний посібник*. Київ: ІЗМН.

127. Кардашов, В.М. (2007). Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва: *Навчально-методичний посібник*. Київ: Вид. Дім «Слово».

128. Карелова, Г. А. (2015). *Виховання оптимістичного ставлення до життя в старших підлітків у позаурочній діяльності*: (дис. к. пед. наук). Київ.

129. Карпенко, Н.А. (2016). Психологія творчості: Навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС.

130. Касьян, В.І. Філософія. Проблема суб'єкта і об'єкта в пізнавальному процесі. Взято з: <https://westudents.com.ua/knigi/624-flosofya-kasyan-v.html>

131. Кацинська, Л. Л. (2002). Педагогічне управління сучасним виховним процесом. *Навчально-методичний посібник*. Рівне: РОУППО.

132. Киричук, О. В., Авдієвська, В. В. & Балл, Г.О. (1997). *Діалог у контексті педагогічної взаємодії. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: Книга для вчителя*. Київ: ІЗМН.

133. Кірсанов, В.В. (2002). Психолого-педагогічна діагностика. Київ: Альтерпрес.

134. Кіян, О. І. (2011). *Батьківсько-вчительська взаємодія як чинник морально-духовного виховання молодших підлітків*: (автореф. дис. к. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ: Ін-т проблем виховання.

135. Коберник, О. М. (2001). *Теорія і методика психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі*. Київ: Науковий світ.

136. Коберник, М.А. (2018). *Створення ситуацій успіху – одна з умов гуманізації процесу навчання: Посібник*. Корсунь-Шевченківський.

137. Ковальчук, О. В. (2013). *Взаємодія сім'ї і школи у формуванні гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ.

138. Ковбасенко, Л. І. (2000). *Організаційно-педагогічні основи діяльності сучасного ПНЗ: Методичний посібник*. Київ.

139. Ковбасенко, Л. І. & Науменко, Р. А. (2006). Освітня політика держави щодо творчого розвитку талановитої та обдарованої молоді засобами позашкільної освіти. *Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах ПНЗ*. Київ, І. 232.

140. Комарова, А. І. (1999). *Україна: духовність – культура – естетичний розвиток особистості (методологія, теорія і практика)*. Україна на порозі третього тисячоліття: духовність і художньо-естетична культура. Київ: НДІ «Проблеми людини». 14. 42–48.

141. Комаровська, О. А. (2014). *Художня обдарована особистість: сутність, реалії, розвиток*. (Монографія). Київ. Івано-Франківськ: НАІР.

142. Комаровська, О. А. (2015). *Теоретико-методичні засади розвитку художньо обдарованої особистості у школах естетичного виховання*: (автореф. дис. д-ра к. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ: ІПВ НАПН України.

143. Комаровська, О. А. (2015 а). *Теоретико-методичні засади розвитку художньо обдарованої особистості у школах естетичного виховання*: (дис. доктора пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ.

144. Коменський, Я. А. (2026). Педагогічні ідеї та погляди
Взято з:<https://studies.in.ua/ekzamen-pedagogika/1440-pedagogchn-poglyadi-ta-deyi-yaa-komenskogo.html>;<https://www.info-library.com.ua/books-text-490.html>

145. *Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах* (2004). Л. М. Масол

(наук. кер.), Н. І. Ганнусенко, О. А. Комаровська, С.А. Ничкало, О. І. Оніщенко & В. В. Рагозіна. Взято з: <http://www.yur-info.org.ua/index.php?lang>.

146. Кондратенко, Г. П. (2003). Ціннісно-естетичні орієнтири сучасних підлітків та їх формування в процесі розвитку естетичного світосприйняття. *Ціннісні пріоритети освіти у XXI ст.: Матер. міжн. наук. -практ. конф. Ч. 3.* Луганськ: Альма-матер.

147. *Конституція України.* (1996). Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>

148. *Концепція розвитку позашкільної освіти: проєкт.* (2019). Взято з: <https://mon.gov.ua/ua/newsmon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt>.

149. *Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. Інформаційний збірник МОН України.* (2004). 10. 4–9.

150. *Концепція «Нова Українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи».* (2016). Взято з: <http://mon.gov.ua/activity/education/zaga>

151. Коновець, С. В. (2009). *Творчий розвиток учителя образотворчого мистецтва.* (Монографія). Рівне: Волинські береги.

152. Корчак, Я. (2026). *Педагогічні ідеї.* Взято з: http://abetka.ukrlife.org/korchak_cytaty.html

153. Костюк, Г. С. (2005). *Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості.* Ред. Л. М. Проколієнко. Київ.

154. Кравченко, Т. В. (2009). *Соціалізації дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи:* (Монографія). Київ: Фенікс.

155. Краснова, Н. М. (2015). *Формування світовідображення в учнів 5-7 класів спеціалізованих загальноосвітніх шкіл художнього профілю у процесі образотворчої діяльності:* (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ.

156. Красняков, Є. (2010). *Перспективи розвитку позашкільної освіти в контексті вдосконалення механізму її фінансування.* Взято з: <https://www.viche.info/journal>.

157. Кремень, В. Г. (2005). *Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти: Стратегія, реалізація, результати.* Київ: Грамота.

158. Кремень, В. Г. (2008). *Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: Монографія.* Київ: Педагогічна думка.

159. Кремень, В. Г. (2011). *Філософія людиноцентризму в освітньому просторі*. 2-е вид. Київ: Т-во «Знання» України.
160. Кривошея, Т. О. (2014). *Естетичне виховання в сучасному культуротворчому процесі*: (автореф. д-ра культ., спец.: 26.00.01). Київ: НМА України ім. П.І. Чайковського.
161. Кузьмінський, А. І. & Омеляненко, В. Л. (2003). *Педагогіка*. Київ: Знання-Прес.
162. Кузьміч, Т. О. (2014). *Формування соціальної компетентності старшокласників засобами слов'янської культури*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Умань: ДПУ ім. П. Тичини.
163. Кузнецова, О. В. (2012). *Розвиток інформологічної культури в учнів середнього шкільного віку у процесі естетичної діяльності*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Тернопіль.
164. Курільченко, В. В. (2016). *Формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна.
165. Кустовська, О. В. (2005). *Методологія системного підходу та наукових досліджень*. Тернопіль: Економічна думка.
166. Кухаренко, В. М. & Сиротенко, Н. Г. (2002). *Дистанційне навчання: Умови застосування. Дистанційний курс*: навчальний посібник. Харків: НТУХП, «Горсінг».
167. Киверялг, А. А. (2014). *Методи дослідження. Основи наукових досліджень: навчальний посібник*: ред. В. В. Тушева. УМО НАПН України. Харків: «Федорко», 2014.
168. Лавриш, І. М. (2008). *Методика формування естетичних орієнтацій підлітків засобами дитячого музичного театру-студії*: (дис. канд. пед. наук: 13.00.02). Київ.
169. Лебедева, А. В. (2011). *Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності*: (дис. канд. пед. наук спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Мелітополь.
170. Левчук, М. Г. (2018). *Взаємодія органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань в умовах децентралізації державно-управлінських послуг*. Взято з: http://academy.gov.ua/ej/ej7/doc_pdf/levchuk.pdf
171. Леонт'єв, О.М. (2020). *Психологія емоцій та рухової активності*. Харків: Ранок.

172. Ливацький, О. В. (2013). *Виховання якостей учнів основної школи в умовах допрофільної підготовки*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Луганськ: Східноукраїнський НУ ім. В. Даля.

173. Липецький, О. П. (2013). *Формування пізнавальної самостійності підлітків у науково-технічних гуртках позашкільних навчальних закладів*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ: Ін-т проблем виховання.

174. Лист МОН України від 01. 07. 2014 № 1/9-343 «Педагогічні особливості навчання учнів у шостих класах». Взято з: <https://www.mon.gov.ua>.

175. Литовченко, О. В. (2004). *Організаційно-педагогічні умови соціальної адаптації учнів 5-9 класів у позашкільних навчальних закладах*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец. 13.00.05). Київ: ІПВ НАПН України.

176. Литовченко, О. В. (2010). Соціальне становлення особистості у позашкільних навчальних закладах як проблема педагогічної науки. *Народна освіта*. Взято з: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua>.

177. Лобова, О. В. (2010). *Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія і практика*: (Монографія). Суми: ВВП «Мрія» ТОВ.

178. Логвин, В. (2003). Метод проектів у контексті сучасної освіти. *Завуч*, 1, 12–14.

179. Лозова, В. І. & Троцько, Г. В. (2002). *Теоретичні основи виховання і навчання*: навч. посібник. Харків: ОВС.

180. Лоюк, О. В. (2015). *Розвиток творчого мислення учнів у навчально-виховному процесі початкової школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Умань: ДПУ ім. П. Тичини.

181. Лукашевич, М. П. (1998). *Виховні механізми та технології*: Навч.-методичний посібник. Київ: ІЗМН.

182. Максимюк, С. П. (2005). *Педагогіка*: навч. посібн. Київ: Кондор.

183. Маланюк, Т. З. (2015). *Патріотичне виховання учнів основної школи засобами туристсько-краєзнавчої роботи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Умань.

184. Малихіна, В. М. (2012). Математичні та статистичні методи аналізу результату педагогічного дослідження. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 22 (2).

185. Маркова, О. В. (2011). *Виховання здорового способу життя учнів старшого підліткового віку з ослабленим здоров'ям*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Умань: ДПУ ім. П. Тичини.
186. Маслоу А. (2019). *Мотивація і особистість*. Київ: Основи, 2019.
187. Масол, Л. М. (2004). *Виховання художньо-естетичної культури школярів засобами краєзнавства*: навчальний посібник. Виховання естетичної культури школярів: І. А. Зязюн, Н. Є. Миропольська & Л. О. Хлебникова та ін. Київ: Знання України.
188. Масол, Л. М. (2001). Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій. *Мистецтво та освіта*, 1, 2–5.
189. Масол, Л. М. (2006). *Загальна мистецька освіта: теорія і практика*: (Монографія). Київ: Промінь.
190. Масол, Л. М. (2001 а). Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. *Педагогічна газета*.
191. Масол, Л. М. (2006 а). Концепція загальної мистецької освіти. *Мистецтво та освіта*, 2, 23.
192. Масол, Л. М. (2009). Підготовка вчителів до поліхудожнього виховання учнів (теоретичні підходи й експеримент. досвід). *Мистецтво та освіта*, 2, 2–6.
193. Маценко, Л.М. (2019). *Теорія і методика виховання*. Навчальний посібник. Київ: ЦП «Компринт».
194. Мачуський, В. В. & Гаврилюк В. Ю. (2006). *Формування творчої активності старшокласників у клубах позашкільних навчальних закладів*: Навчально-методичний посібник. Біла Церква: КОПОПК.
195. *Менеджмент керівників закладів дошкільної і початкової освіти*. (2008). Навч. -метод. посібник. Т. Шоутен та ін. Київ: «Крок за кроком».
196. *Методика «Ціннісні орієнтації» Мілтона Рокіча*. Взято з: http://psychologis.com.ua/metodika_cen_nostnye_orientacii_rokicha.htm
197. *Методика навчання мистецтва у початковій школі*. (2006). Посібник для вчителів. Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Е. В. Белкіна та ін. Харків: Веста.
198. *Методика навчання наукових досліджень у вищій школі*: (2003). Навч. посібник. С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін.; За ред С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. Київ: Вища школа.

199. *Методичні рекомендації щодо змісту та оформлення навчальних програм з позашкільної освіти* (2013): Лист ІТМЗО 05.06.13. № 14.1/10-1685. Взято з: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education>

200. Мінасян, Н. Г. (2012). *Педагогічні умови реалізації естетико-виховного потенціалу уроків зарубіжної художньої культури в старшій школі*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Луганськ.

201. Міщик, Л. І. (2011). *Теорія і практика професійної підготовки соціального педагога*: (Монографія). Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка.

202. Миропольська, Н. Є. (2002). *Мистецтво слова в структурі художньої культури учня*: (Монографія). Київ: Парламентське вид-во.

203. Миропольська, Н. Є. (2003). *Формування художньої культури учнів загальноосвітньої школи засобами мистецтва слова*: (дис. д-ра пед. наук: спец.: 13.00.01). Київ: ІП АПН України.

204. *Мистецтво у розвитку особистості*. (2006). (Монографія). Ред. Н.Г. Ничкало. Чернівці: Буковина.

205. Мірошніченко, В. І. (2012). *Теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників*: (автореф. дис. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ.

206. Мойсеюк Н. Є. (2001). *Педагогіка*: Навч. посібн. Київ: ВАТ «КДНК».

207. Молодиченко, Н. А. (2004). *Використання народних виховних традицій в загальноосвітньому навчальному закладі*: Посібник. Мелітополь.

208. Москальова, А. С. (2003). *Засоби діагностики і корекції емоційного розвитку дітей*: метод. реком. для вчителів і практ. психологів. Київ: Знання.

209. Мосякова, І. Ю. (2018). *Концептуальні основи модернізації змісту позашкільної освіти*: практико орієнтований посіб. Київ: Педагогічна думка.

210. Морозова, Л. П. (2017). Ціннісні орієнтації в системі оціночно-ціннісних відносин. *Гілея: Науковий вісник*. 121. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_121_41.

211. Муромець, В. Г. (2013). *Формування у підлітків готовності до взаєморозуміння в позашкільних навчальних закладах*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання») Київ.

212. М'ясоїд, П. А. (2001). *Загальна психологія*: Навчальний посібник. 2-ге вид. Київ: Вища школа.

213. *Навчальна програма «Мистецтво» для 5-9 класів* (2012). Л. Масол, ін. Взято з: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_program.

214. Навроцький, О.О. & Свіденська М.С. (2016). Критеріальна база ціннісно-орієнтованого управління в системі менеджменту вищих навчальних закладів. Взято з: <https://periodicals.karazin.ua/socoeconom/article/view/8251>

215. Навчання онлайн. (2016) Взято з: <https://prometheus.org.ua/>

216. Назаренко, Г. А. (2016). *Теорія і практика виховання культури демократизму учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів*: (дис. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ.

217. Назарко, І. С. (2008). *Етичне виховання учнів основної школи в процесі вивчення живої природи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Тернопіль: НПУ ім. В. Гнатюка.

218. *Наказ МОН України від 20.02.02. № 114 «Про забезпечення Положення про експеримент. навчальний заклад»*. Взято з: www.mon.gov.ua.

219. *Наказ управління освіти і науки Сумської ОДА від 22.12.11. № 963 «Про проведення в Сумській області експерименту «Теоретико-методологічні засади формування естетичного середовища учнів основної та старшої школи»*. Взято з: <https://sumy005@gmail.com>

220. Національна доктрина розвитку освіти. (2002). *Книга вчителя трудового навчання*. (2006). Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС.

221. *Національна освіта у контексті творчості А. Макаренка* (2003). Збірник наук. праць; за ред. проф. М.В Левківського. Житомир: ЖДЦНТІЕІ, 2003.

222. *Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні*. (2004) Взято з: <https://uazakon.com/document/fpart68/idx68425>.

223. *Національна рамка кваліфікацій*. (National Qualifications Framework). (2018). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/lawsnatsionalna-ramka-kvalifik>.

224. *Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр*. (2013) Взято з: <https://www.mon.gov.ua>.

225. Неймарк, М. С. *Психологический анализ эмоциональных реакций школьников на трудности в работе*. Взято з: <http://www.persev.ru/book/ms-neymark-psihologicheskiiy-analiz-emocionalnyh-reaktsiy-shkolnikov-na-trudnosti-v-rabote>

226. Неменський, Б. (2000). Роль мистецтва у системі загальної освіти. Чого і як ми навчаємо? *Початкова школа*, 4, 38–41.

227. *Неформальне навчання чи неформальна освіта: введення нових термінів чи «підміна понять»*. (2019). Взято з: <http://education-ua.org/ua/articles/873-neformalne-navchannya-chi-neformalnaosvita-vvedennya-novikh-terminiv>

228. Нечволод, Л. І. (2008). *Сучасний словник іношомовних слів*. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС.

229. Ніколаєнко, С. М. (2006). *Стратегія розвитку освіти в Україні: початок XXI ст.* Київ: Знання.

230. *Іновації в позашкільній освіті* (2018). *Збірник матеріалів з еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти*. Суми: Нота-Бене.

231. *Новий тлумачний словник української мови*. (2001). 3 т. В. Яременко & О. Сліпушко. Київ: Вид. «АКОНІТ».

232. Нор, К. Ф. (2003). Використання американського досвіду формування комунікативних умінь майбутніх учителів. *Педагогічні науки*. Миколаїв: МДГУ ім. П. Могили, 28, 15, 54–58.

233. Овдійчук, Л. М. (2005). *Формування естетичних почуттів старшокласників на основі взаємодії мистецтв у процесі вивчення літератури*: (дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ.

234. Овчарук, О. В. (2003). *Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. Стратегія реформування освіти в Україні*. Київ: К.І.С., 13–41.

235. *Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу*. (2012). Колективна монографія. В. В. Вербицький, Л. І. Ковбасенко, О. В. Литовченко & Л. В. Тихенко. Київ: Педагогічна думка.

236. Олексюк О. & Ткач М. (2004). *Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва*: Навч. посібн. Київ: Знання України.

237. *Оперативне обумовлення*. (2014). Взято з: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

238. *Організація освітнього процесу в закладах позашкільної освіти в контексті завдань Нової української школи* (2018). Методичний посібник. Ред. Л. В. Тихенко. Суми: ФОП Корощенко О.М.

239. Орлов, В. Ф. (2003). *Професійне становлення вчителів мистецьких дисциплін*: (Монографія). Заг. ред. І.А. Зязюна. Київ: Наукова думка.

240. Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх закладів України (2008). *Програма*. Тернопіль: Навчальна книга Богдан.

241. Остапйовська, І. І. (2011). *Формування активної громадянської позиції підлітків у виховній діяльності Пласту*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Тернопіль.
242. Отич, О. М. (2009). *Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: теоретичний і методичний аспекти*: (Монографія). Чернівці: Зелена Буковина.
243. Павлова, Л. М. (2005). *Організація методичної роботи у позашкільних навчальних закладах*: Методичні рекомендації. Київ.
244. Падалка, Г. Н. (1989). *Формирование эстетических идеалов и вкусов будущих учителей музыки*: (дис... д-ра п. н., спец.: 13.00.01). Киев.
245. Паласевич, І. Л. (2011). *Естетичне виховання підлітків у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.01). Дрогобич.
246. Панченко, Л. М. (2003). *Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства*: (дис. канд. філос. наук, спец.: 09.00.03). Київ. Ін-т вищої освіти АПН України.
247. Пастухова, Ю.А. (2009). *Художньо-естетичне виховання студентської молоді в цілісному педагогічному процесі університету*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Луганськ: Східноукр. НУ ім. В. Даля.
248. Пігіда, В. М. (2013). *Взаємодія соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.05). Слов'янськ: Донбаський держ. пед. ун-т.
249. Підласий, І. П. (2008). *Педагогіка: новий курс: у 2-х кн. Кн. 1*. Загальні основи. Процес навчання. Взято з: <http://ibib.ltd.ua/pedagogika-novyiy-kurs-kniga-obschie-osnovyi.html>
250. Петрочко, Ж. В. (2010). *Дитина у складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав*. (Монографія). Рівне: Вид. О. Зень.
251. *Планування і впровадження нових виховних систем та моделей у виховній роботі з учнями*. Загальноосвітній навчальний заклад № 11 м. Новгород-Волинський. *Позашкільний час*. 2000. 1-2. 3–7.
252. *Позашкільна освіта: концептуальні засади в умовах реформування системи освіти України*. (2019). Взято з: <http://education-ua.org/ua/articles/435-pozashkilna-osvita-kontseptualni-zasadi>

253. Позашкільна освіта в Україні. *Нормативно-правові акти (Extra-curricular education in Ukraine. Legal acts)* (2019). Retrieved from: [URL: https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/normativna-baza](https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/normativna-baza)

254. Пометун, О. І. (2004). Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики*. Заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: «К.І.С.». 66–72.

255. Пономарьова, Г. Ф. (2016). *Система виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах*: (автореф. дис. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: Східноукраїнський національний ун-т ім. В. Даля.

256. Попов, В. Д. (2014). *Формування моральної спрямованості молодших підлітків у позанавчальній діяльності в загальноосвітній школі*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: НАПН України.

257. Педагогічна система А. Дістервега. (2004). Історія педагогіки: курс лекцій. Навчальний посібн. Київ. Взято з: <https://www.info-library.com.ua/books-text-503.html>

258. Перепелиця, Н. В. (2018). *Позашкільна освіта: словник нових понять, термінів, неологізмів*. Суми: Нота-бене.

259. *Практическая психодиагностика. Методики и тесты*. (2005). Учеб. пособ. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М».

260. Прашко, О. В. (2016). *Розвиток соціальної компетентності підлітків засобами проектування навчально-виховного процесу*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Умань: Уманський держ. пед. ун-т ім. П. Тичини.

261. Приходченко, К. І. (2008). *Педагогічні основи формування творчого освітньо-виховного середовища в загальноосвітніх навчальних закладах гуманітарного профілю*: (автореф. дис. д-ра пед. наук спец.: 13.00.07). Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля.

262. Приходченко, К. І. (2007). *Формування творчого освітньо-виховного середовища в загальноосвітніх закладах гуманітарного спрямування*: Навчальний посібник. Донецьк: ДНТУ.

263. Прищепа, С. М. (2014). *Формування особистісної активності підлітків у процесі спеціально спроектованої виховної діяльності класного керівника*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Умань.

264. *Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 р.* (2010). Постанова Кабміну України від 27.08.10 №785. Взято з: <https://zakon2.rada.gov.ua>

265. *Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення «Про позашкільний навчальний заклад».* (2001): Постанова Кабміну України від 06.05.2001. № 433. *Освіта України*. Київ: Міленіум. 251–263.

266. Про Концепцію позашкільної освіти та виховання. (2009). *Рішення колегії МОН України*. Взято з: <https://zakon2.rada.gov.ua>.

267. *Програми з позашкільної освіти художньо-естетичного напрямку.* (2016). Ред. Биковського Т. В. & Шкури Г. А. Київ: УДЦПО. Вип. 2.

268. *Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів: художньо-естетичний напрям.* (2008). О. В. Биковська, І. О. Василянська & О.О. Волокова. Київ: Грамота.

269. *Прогностичні орієнтири інноваційного розвитку позашкільного закладу* (2009). Практико-зорієнтований посібник. Н. Савенко та ін. Київ.

270. *Проектна діяльність у школі* (2007). М. Голубенко. Київ: Шк. світ.

271. Психологія здібностей (2001). *Навчальний посібник*. Г. І. Кагальняк, Г. О. Шулдик, Б. А. Якимчук & Л. А. Данилевич. Київ: Науковий світ.

272. Психолого-педагогічні основи навчання. (2008). *Навчальний посібник*. О. В. Скрипченко та ін. Київ: Український центр духовної культури.

273. Пустовіт, Г. П. (2003). Позашкільна освіта: сутність, мета, перспективи. *Рідна школа*, 2, 14–19.

274. Пустовіт, Г. П. (2006). Теоретичні засади і методичні підходи до формування творчої особистості в позашкільних навчальних закладах. *Теоретико-методичні основи творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів: зб. матер. наук. -практ. конф.* Київ. Ч. I, 38–69.

275. Пустовіт, Г. П. & Тихенко, Л. В. (2008). *Позашкільна освіта: дидактичні основи методів навчально-виховної роботи:* (Монографія). Кн.2. Суми: «Університетська книга».

276. Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя. (*Recommendations from the European Parliament and the Council of Europe on building key competences for lifelong learning*) (2019). Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/https://eur-lex.europa.eu/legal-content/>

277. Рижкова, С. В. (2013). *Виховання почуття любові до людини у підлітків у навчально-виховному процесі основної школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля.

278. Ремшмидт, Х. (1994). *Підлітковий та юнацький вік. Проблема становлення особистості*. Взято з: <http://ibib.ltd.ua/razvitie-lichnosti-24477.html>

279. Ростовський, О. Я. (2000). Музична освіта в Україні на межі тисячоліть: стан, проблеми, перспективи. *Мистецтво та освіта*, 4, 9–13.

280. Ротерс, Т. Т. (2001). *Теорія і методика розвитку личности школьника во взаємодії фізического и естетического воспитания*: (дис. д-ра пед. наук спец.: 13.00.01). Луганск.

281. Рубінштейн, С. Л. (2003). *Основи загальної психології*. Взято з: <http://psih.pp.ua>

282. Руденко, І. В. (2014). *Формування творчої активності молодших підлітків засобами образотворчого мистецтва*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: Ін-т проблем виховання.

283. Рудницька, О. П. (2005). *Педагогіка: загальна та мистецька*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.

284. Рудницька, О. П. (2002). *Педагогіка: загальна і мистецька: Навчальний посібник*. Київ.

285. Рудницька, О. (2001). Інтегративні зв'язки у викладання предметів художньо-естетичного циклу. *Початкова школа*, 5, 40.

286. Русова, С. Ф. (1997). *Вибрані педагогічні твори: у 2-х кн.* За ред. Є. І. Коваленко. Київ: Либідь. Кн. 1.

287. Роджерс, К. Р. (1994). *Взгляд на психотерапию. Становление человека*. Пер с англ., ред. Е. Исениной. Взято з: <https://periodicals.karazin.ua/psychotherapy/article/view/10448>

288. Савченко, О. Я. (2002). *Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів*. Київ: Генеза.

289. Савченко, А. П. (2007). *Виховання самостійності молодших підлітків у процесі ігрової діяльності*: (дис. канд. пед. наук). ПІВ АПН України, Київ.

290. Савчук, І. В. (2008). *Формування естетичних смаків учнів 5-9 класів на уроках трудового навчання засобами декоративно-ужиткового мистецтва*: (дис. канд. пед. наук: 13.00.02). Вінниця.

291. Самолюк, А. А. (2015). *Формування творчої активності учнів освітньої школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ.

292. Сапожнік, О. В. (2001). *Музично-естетичне виховання старшокласників (на матеріалі сучасної популярної естрадної музики)*: (автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.02). Київ.

293. Саркісова, О. Ю. (2013). *Групова взаємодія як умова ефективної професійної підготовки майбутніх викладачів економіки*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.04). Київ: Нац. авіаційний ун-т.

294. Сачава, К. Д. (2014). *Виховання навчальної працелюбності молодших підлітків у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

295. Семко, М. І. (2013). *Педагогічні основи позакласної художньо-естетичної роботи в школі: Навч. -метод. посібник*. Вінниця: Нова Книга.

296. Серих, Л. В. (2026 с). Оцінювання здобувачів освіти мистецької освітньої галузі: електронний облік навчальних досягнень. *Освіта в цифровому світі*: збірник наукових праць / за заг ред. Антонченко М.О. Суми: НІКО, 2026. 232с. С.209-215.

297. Серих, Л. В. (2025). Методологічні аспекти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія». Серія «Медицина»*: журнал. 2025. 3(49). 2025 1972 с. 847–958.

298. Серих, Л. В. (2025 а). Утвердження національно-патріотичної свідомості дітей та молоді в контексті естетичного виховання засобами мистецтва. *Національна безпека України в освітній сфері: виклики, цінності, досвід*: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції 19 лютого 2025 року / За заг. ред. С.В. Драновської. Суми. 2025. 184 с. 87–90.

299. Серих, Л. В. (2025 j). Діджиталізація в контексті викладання інтегрованого курсу «Мистецтво» як засіб естетичного виховання підлітків. *I Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні проблеми сучасний актуальних та прикладних наукових досліджень». 02 серпня 2025 року*. Київ, ГО «Міжнародна наукова Гільдія». Т. 1 № 2 (2025) 42–49.

300. Серих, Л. В. (2025 k). Естетичне виховання обдарованої особистості у процесі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти. *VI*

Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. 22-25 жовтня 2025 року. «ОБДАРОВАНИ ДІТИ – СКАРБ НАЦІЇ!» Упоряд.: М.С. Гальченко, В.М. Шульга. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2025. 1338 с. С. 1058–1066.

301. Серих, Л.В. (2025 п). Науково-методологічні засади компетентнісного навчання здобувачів загальної середньої та позашкільної освіти в естетико-патріотичному вихованні. *Наукова колекція Навчально-наукового інституту Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: зб. наук. праць здобувачів вищої освіти та науково-пед. працівників (за матеріалами III Всеукраїнського наук.-метод. семінару «Компетентнісний підхід в освіті: теорія і практика», м. Глухів, 13 листопада 2025 року)*. Вип. 4. Ч. 1-3. Глухів, 2025. Ч. 3. 135 с. 75–79.

302. Серих, Л. В. (2025 о). *Словник термінів і понять: театральне мистецтво, театралізована діяльність: ілюстрований довідник / автор-упоряд. Л.В. Серих*. Суми: РВВ КЗ СОППО, 2025. 110 с.

303. Серих, Л. В. (2024 і). Безпечне освітнє середовище взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. *Заклад освіти – територія здоров'я, безпеки, підтримки: Зб. статей / за заг. ред. В.М. Успенської*. Суми: ФОП Цьома С.П. 2024. С. 120–125.

304. Серих, Л. В. (2024 е). Реалізація системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. *Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір в умовах воєнного часу: збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конф. студентів та молодих вчених (м. Запоріжжя, 18-19 квітня 2024 р.) / за заг. ред. В.В. Нечипоренко*. Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2024. 1024 с. 842–844.

305. Серих, Л. В. (2024 с). Розвиток Soft Skills підлітків закладів загальної середньої та позашкільної освіти в контексті естетичного виховання. *Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика: зб. наук. статей / за заг. ред. Л. В. Серих*. Суми: НІКО, 2024. 210–212.

306. Серих, Л. В. (2024 а). Дизайн у проєкції естетичного виховання підлітків закладів загальної середньої та позашкільної освіти. Зб. матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. «Функції дизайну в сучасному світі: виміри 2024». 21–22 березня 2024 року. Навчально-науковий інститут культури і мистецтв (ННІКМ) СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2024. 45–47.

307. Серих, Л. В. (2024). Розвиток soft skills підлітків закладів загальної середньої та позашкільної освіти в контексті естетичного виховання. Зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. «Розвиток гнучких умінь (soft skills) у процесі освітньої діяльності: теорія і практика». 22 лютого 2024 року. Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. 2024. 78–80.

308. Серих, Л. В. (2022 j). Реалізація компетентнісного підходу в естетичному вихованні підлітків у контексті взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти. *Multidisciplinárni mezinárodní vědecký magazín «Věda a perspektivy» je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. № 11(18) 2022. str. 328. Чехія. (226–235).*

309. Sierykh, L. V. (2022 i). Education as the goal and result of aesthetic education of teenagers in the interaction of general secondary and out-of-school education institutions. *International Journal of Education, Culture and Society*. Взято з: <http://www.ijecs.org/index>.

310. Nesvidomin A., Pylypaka S., Volina T., Kalenyk M., Shuliak I., Semirnenko Yu., Tarelnyk N., Hryshchenko I., Kholodniak Yu., Sierykh L. (2023 h). *Constructing geometrical models of spherical analogs of the involute of a circle and cycloid. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 4 (7 (124), 6–12. Scopus*. Взято з: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.284982>.

311. Серих, Л. В. (2021). Вектори взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному середовищі. «*KELM (Knowledge, Education, Law, Management, Nauka, Oświata, Pravo, Zarządzanie)*». Люблін. Польща. 5(33), V. 4 (14–20).

312. Sierykh, L.V. (2021 r). Scrub technology as a means of interaction of institutions of general secondary and out-of-school education institutions in the aesthetic education of teenagers. *International Journal of Engineering, Management and Humanities (IJEMH)*. V.2 (5) (104–106).

313. Volina, T., Pylypaka, S., Nesvidomin, V., Rybenko I. & Sierykh, L. (2021 s). *Particle Movement on the External Surface of the Cone that Rotates Around the Vertical Axis*. In: Tonkonogyi V., Ivanov V., Trojanowska J., Oborskyi G., Pavlenko I. (eds) *Advanced Manufacturing Processes III. Inter Partner 2021. Lecture Notes in Mechanical Engineering*. Springer, Cham. (557–567). 2022. *Scopus*. Взято з: [URL:https://doi.org/10.1007/978-3-030-91327-4_54](https://doi.org/10.1007/978-3-030-91327-4_54)

314. Pylypaka, S., Nesvidomin, V., Volina, T., Sirykh, L. & Ivashyna, L. (2020). *Movement of the Particle on the Internal Surface of the Spherical Segment Rotating About a Vertical Axis*. INMATEH – Agricultural Engineering, 2020, 62 (3), pp. 79–86, DOI: 10.35633/inmateh-62-08. Scopus. Взято з: <https://inmateh.eu/volumes/volume-62--no3--2020/article/62-08-sergiy-pylypaka-movement-of-the-particle-on-the-internal-surface-of-the-spherical-segment->

315. Sierykh, L.V. & Kamtoh, A. (2020 a). Psychological and pedagogical features of teenagers in the context of aesthetic education. *PNAP. Scientific Journal of Polonia University Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*. 40 (3). (164–171). Взято з: <http://pnap.ap.edu.pl/index.php/pnap/issue/view/47/31>

316. Sierykh, L. V. (2020 b). Research of interaction of institutions of general secondary and out-of-schools education in aesthetic education of teenagers. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. Dolna 17, Warsaw, Poland 00-773.

317. Серих, Л. В. (2020 c). Analysis of Results of Research of Interaction of Institutions of General Secondary and Out-of-Schools Education in Aesthetic Education of Teenagers. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). RS Global Sp. z O.O. doi:10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7287 Взято з: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7287

318. Серих, Л. В. (2020 d). Естетичне виховання підлітків: психолого-педагогічний аспект. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2020. VIII(95), Issue 239, 2020 Nov. (52–56). Взято з: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2020-239VIII95>

319. Churkina V., Sierykh L. (2020 i). Ethics Teachers. Textbook for German students. Взято з: http://www.morebooks.shop/bookprice_offer_b109f139834c5c186d996d11933a93483b880a2f?locale=gb&currency=eur.

320. Серих, Л. В. (2018). Модель взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Science Rise: Pedagogical Education*. Київ. 3 (23), 52. 41–45.

321. Серих, Л. В. (2018 а). Упровадження системи взаємодії загальноосвітніх та позашкільних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Проблеми модернізації педагогічної освіти в Україні та в країнах ЄС*. Сандомир. Польща. Взято з: <http://www.cuesc.org.ua>

322. Серых, Л. В. (2016). Методологічні основи взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *World*

science. Электрон. научн. журнал. Dubai, UAE. 10 (14), 5. 30–34. Взято з: http://ws-conference.com/view_issue.php?issue=25

323. Серых, Л. В. (2016 а). Квест – творча інтелектуально логічна гра. *Universum: Психология и образование. Теория и методика обучения и воспитания: 5 (23)*. Взято з: <http://7universum.com/ru/psy/archive/item/02-teoriya-i-metodika-obucheniya-i-vospitaniya>

324. Серых, Л. В. (2015 б). Перспективи запровадження багатовекторної моделі взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Проблемы современного педагогического образования. Педагогика и психология: Сб. наук. ст. 47 (5)*. Ялта, 184–192.

325. Серых, Л. В. (2015 с). Метод проектів як естетико-виховний потенціал. *Universum: Психология и образование. Теория и методика обучения и воспитания. 7 (17)*. Взято з <http://7universum.com/ru/psy/archive/item/>

326. Серых, Л. В. (2014). Технологія взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Педагогичний процес: теорія і практика. Зб. наук. праць. 3 (14)*. Київ: Б. Грінченка, 87–92. Взято з: <http://pftp.kubg.edu.ua/numbers/39-arkhiv-nomeriv-2014-roku/122-3-2014-roku.htm>

327. Серых, Л. В. (2014 а). Багатовекторна модель взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Взаємодія загальноосвітніх та позашикільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків: матеріали регіонал. круглого столу (за ред. Л.В. Серых, к. п. н., доц.)*. 04 листопада. 2014. (9–14). Суми: РВВ КЗСОІППО.

328. Серых, Л. В. (2014 б). Методика взаимодействия общеобразовательных и внешкольных учебных заведений в эстетическом воспитании подростков. *Уральский научный вестник. 14 (126)*. Казахстан: ЖШС «Уралнаучкнига», 41–46.

329. Серых, Л. В. (2014 с). Взаимодействие общеобразовательных и внешкольных учебных заведений в эстетическом воспитании подростков. *Педагогика: Методические основы воспитательного процесса. Вести науки. Великобритания. 13. Sheffield. Science and education LTD. 30–38*.

330. Серых, Л. В. (2013). Эстетическое воспитание подростков в современном поликультурном образовательном пространстве средней школы и внешкольного учреждения. *Актуальные вопросы преподавания филологических*

дисциплін в поликультурном образовательном пространстве. Башкортостан, Бирск. 99–103.

331. Серих, Л. В. (2013 а). Педагогічні умови ефективної взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Обдарована молодь – успішна держава: матеріали Всеукр. науково-практичного семінару*. Суми, 09 грудня. 2014. (4–11). Суми: РВВ КЗСОІППО.

332. Серих, Л. В. (2021 а). Детермінанти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти. *Наук.-метод. журнал «Нова педагогічна думка»*. Рівне. 1 (105.) (23–27).

333. Серих, Л. В. (2021 б). Вектори взаємодії закладів освіти в естетичному вихованні підлітків. *Педагогічні науки. Збірник наук. праць. Херсон*. 96. (42–49).

334. Серих, Л. В. (2019). Нормативно-методичні основи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Збірник наукових праць*. 9 (93), Суми, 108–123.

335. Серих, Л. В. (2019 а). Взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. *Початкова мистецька освіта*. Кривий Ріг, 127–139.

336. Серих, Л. В. (2018). Моделювання системи взаємодії загальноосвітніх та позашкільних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Педагогічні науки: Збірник наукових праць Херсонського державного університету*. 84, 143–151.

337. Серих, Л. В. (2017). Реалізація компетентнісного підходу в освітній та виховній діяльності педагога у взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів. *Підготовка керівних та педагогічних кадрів до реалізації Концепції Нової української школи. Збірник статей*. Харків, 116–119. Взято з <http://kharkov.ua/index.php?lang>.

338. Серих, Л. В. (2017 а). Естетико-виховне середовище взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів як система естетичного виховання підлітків. *Київський науково-педагогічний вісник*. 12 (12), 80–85.

339. Серих, Л. В. (2016). Багатовекторна модель взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Педагогічні науки: Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 30, 56–58.

340. Серих, Л. В. (2016 а). Методика взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків.

Педагогічні науки: Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. 31, 177–184.

341. Серих, Л. В. (2016 b). Професіограма педагога в контексті взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти.* 1 (20). Чернівці, 133–140.

342. Серих, Л. В. (2014). Розробка моделі взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія Педагогіка і психологія: Зб. наукових статей.* Ялта, 44 (2), 242–247.

343. Серих, Л. В. (2013). Вивчення шкільних дисциплін у формуванні естетичного середовища учнів основної та старшої школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Зб. наук. праць.* 4 (30), Суми, 393–402.

344. Серих, Л. В. (2013 а). Виявлення рівнів сформованості естетичного середовища учнів основної та старшої школи. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди»:* 31, 312–318.

345. Серих, Л. В. (2013 b). Гуманні взаємини як базовий компонент змісту формування естетичного середовища учнів основної та старшої школи. *Педагогіка вищої та середньої школи. Зб. наук. праць.* 39, Кривий Ріг, 154–167.

346. Серих, Л. В. (2013 c). Шляхи досягнення акмеуспіху підлітків сільської школи в художньо-естетичному вихованні. *Педагогічні науки: Вісник Глухівського національного пед. ун-ту імені Олександра Довженка.* 23, 42–47.

347. Серих, Л. В. (2013 d). Взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: зб. наук. праць.* 7 (33). Суми, 376–378.

348. Серих, Л. В. (2013 e). Використання методу інтерв'язії. *Трудова підготовка в сучасній школі.* 7-8, (111-112), 44–47.

349. Серих, Л. В. (2013 f). Наступність художньо-естетичного розвитку молодших школярів та підлітків. *Педагогічні науки: Вісник Глухівського національного пед. університету імені Олександра Довженка.* 22, 122–127.

350. Серих, Л. В. (2012). Констатувальний етап дослідження естетичного середовища учнів основної та старшої школи. *Педагогічні науки: Вісник Глухівського національного пед. ун-ту імені Олександра Довженка.* 21, 97–102.

351. Серих, Л. В. (2012 а). Теоретичні та практичні аспекти формування естетичного середовища учнів основної та старшої школи. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*. 617, 165–172.

352. Серих, Л. В. (2012 b). Планування і реалізація освітньої траєкторії вчителя-експериментатора протягом проведення дослідження естетичного середовища учнів основної та старшої школи. *Планування і реалізація освітньої траєкторії вчителя-експериментатора: Збірник наукових праць Львівського ОППО*, III, 2 (1), 100–114.

353. Серих, Л. В. (2011). Естетичне виховання особистості засобами методу інтервізії. *Педагогічний альманах: Збірник наукових праць Херсонського інституту післядипломної педагогічної освіти*. 11, 19–24.

354. Серих, Л. В. (2011 а). Проблема формування естетичного середовища в закладах освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць Слов'янського державного педагогічного ун-ту*. LVIII (1), 186–192.

355. Серих, Л. В. (2010). Професійне вдосконалення вчителів щодо формування естетичних цінностей в учнів засобами декоративно-прикладного мистецтва. *Вісник післядипломної освіти: Збірник наукових праць університету менеджменту освіти НАПН України. Педагогіка* 1 (14), 1, 147–155.

356. Серих, Л. В. (2010 а). Підготовка вчителів образотворчого мистецтва до апробації навчальних підручників. *Наукові записки: Педагогічні науки: Збірник наукових праць Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка*. 88, 222–225.

357. Серих, Л. В. (2010 b). Підготовка вчителів образотворчого та декоративно-вжиткового мистецтва до використання методу інтервізії. *Педагогічний альманах: Збірник наукових праць Херсонського інституту післядипломної педагогічної освіти*. 7, 171–177.

358. Серих, Л. В. (2009 с). Фасилітована дискусія як розвиток умінь сприймати твори мистецтва. *Виховання особистості у креативному соціумі: зб. наук. праць за матер. Всеукр. наук. -практ. семінару в позашкільній освіті*. Суми: ЦПО РТМ, 2009. (24–32).

359. Сисоєва, С. О. (2003). Проблеми дистанційного навчання: педагогічний аспект. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. III-IV.

360. Сізов, В. В. (2010). *Формування естетики поведінки в учнів старших класів у позакласній роботі*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля.

361. Скрипченко О. В., Долинська Л. В. & Огороднійчук З. В. (2005). *Загальна психологія*. Київ: Либідь.

362. Скубашевська, О. С. (2010). *Філософія інноваційного розвитку освіти в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні*: (автореф. дис. д-ра філос. наук, спец.: 09.00.10 «Філософія освіти»). Київ: НПУ ім. М. Драгоманова.

363. *Словник іношомовних слів*. (2010). Взято з:
<https://www.rozum.org.ua/index>

364. Слятіна, І. О. (2016). *Музично-естетичне виховання учнів підліткового віку в умовах взаємодії школи і сім'ї*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Харків: Харківський НПУ ім. Г. С. Сковороди.

365. Совенко, Л. (2008). Впровадження в систему роботи керівників гуртків позашкільного закладу методу інновацій. Взято з:
<https://osvita.ua/school/method/732/>

366. Солодка, А. К. (2016). *Теоретико-методичні засади кроскультурної взаємодії учасників педагогічного процесу вищих навчальних закладів*: (автореф. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.07). Умань: Східноукр. НУ ім. В. Даля.

367. Сопівник, І. В. (2014). *Теорія і практика виховання моральної відповідальності сільської молоді*: (автореф. дис. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля.

368. Сорока, Г. І. (2008). *Планування навчально-виховного процесу: Метод. посібн.* Харків: Основа.

369. *Соціальна робота в Україні*: Навч. посібник (2004). І. Д. Зверева, О. В. Безпалько & О. І. Янкович. Київ: ДЦССМ.

370. Соціальні цінності малої групи школярів. (2012). *Монографія*. Т. Ф. Алексеєнко та ін. Київ: Педагогічна думка.

371. *Соціолого-педагогічний словник*. (2004). В. В. Радул. Київ: «ЕксОб».

372. Степанов, О. М., Фібула М. М. (2003). *Основи психології і педагогіки*: Навчальний посібник. Київ: Академвидав.

373. *Сторітеллінг – історія про історію*. Взято з:
<https://sites.google.com/site/literaturnakartaostapavisni/dla-vciteliv/velika-pedrada/storiteling>

374. *Стратегія розвитку позашкільної освіти*. (2018). Боровська С. В. & О. В. Биковська. Київ: ІВЦ АЛКОН.

375. Стрілько, В. В. (2010). *Формування естетичних смаків старшокласників у позакласній роботі загальноосвітньої школи*: (дис. канд. пед. наук: 13.00.07). Київ.

376. Сургай, С. О. (2010). *Естетичне виховання студентської молоді засобами масової інформації*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля.

377. *Сутність взаємодії*. Взято з: <http://www.novapedahohika.com/noloms>.

378. Сутула, В. О. (2012). *Теоретико-методичні засади формування фізичної культури особистості в умовах цілісної соціально-педагогічної системи*: (автореф. дис. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.07). Луганськ.

379. Сухомлинський, В. О. (1977). *Вибрані твори*: 5 т. Київ: Рад. школа.

380. Сухомлинська, О. В. (2005). *Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики*. *Педагогічна газета*, 12, 1–2.

381. Сухомлинська, О. В. (2006). *Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук*. Київ: Фонд «Добро».

382. *Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник*. (2004). О. Пометун & Л. Пироженко. Київ: В.С.К.

383. *Сучасні аспекти гурткової роботи*. (2015). Методичні рекомендації. Укл. О. І. Митрохіна. Херсон. Взято з: <https://www.google.com/search?q>

384. Сущенко, Т. І. (2011). *Позашкільна педагогіка: теорія, історія практика*: Науково-методичний посібник. Київ: ТОВ «Праймдрук».

385. Сущенко, Т. І. (2009). *Концептуальні підходи до управління позашкільним педагогічним процесом як дозвіллевою сферою життєдіяльності дитини*. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Київ, 16, 214–219.

386. *Теоретичне моделювання*. Взято з: <https://yandex.ua/search/?text=965>.

387. Терлецька, Л. Г. (2013). *Вікова психологія і психодіагностика*. Київ: Видавничий Дім «Слово».

388. Тернопільська, В. І. (2009). *Система виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності*: (дис. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ. ІПВ НАПНУ.

389. *Технології художньо-естетичного виховання учнів основної школи у позакласній роботі* (2015). (Монографія). Ред. О. А. Комаровської & Н. Є. Миропольської. Харків: Друкарня Мадрид.

390. Тименко, В. П. (2000). Метод проектів на заняттях з художньої праці. *Початкова школа*, 8, 23–25.

391. *Типові навчальні плани для основної та старшої школи у структурі 12-річної школи* (2006). Упорядн. Н. Б. Лосина & Б. М. Терещук. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС.

392. Титаренко, В. П. (2010). *Теорія і практика формування естетичної культури майбутніх учителів трудового навчання засобами українських народних промислів*: (дис. д-ра пед. наук 13.00.02). Полтава.

393. Тихенко, Л. В. & Брацихін, В. М. (2007). Болонський процес і розвиток творчих здібностей учнів в МАН. *Болонський процес і розвиток творчих здібностей учнів. Матер. наук.-техн. конф.* Суми: Вид-во «СумДУ».

394. Тихенко, Л. В. (2006). *Можливості позашкільного мікросоціуму: завдання, пошук, знахідки* (З досвіду роботи Сумського ОЦПО та РТМ). *Рідна школа*, 11, 30–32.

395. Тихенко, Л. В. & Ніколаєнко, С. М. (2007). *Розвиток творчих здібностей учнівської молоді в освітньо-виховній системі «Мала академія наук України»*: Навчально-методичний посібник. Суми: Університетська книга.

396. Тихенко, Л. В. (2008). Пересувний позашкільний навчальний заклад – інноваційна форма роботи з дітьми та учнівською молоддю сільської місцевості. *Рідна школа*, 7-8, 48–49.

397. Тихенко, Л. В. & Бондар, Л. М. (2008). Формування та розвиток позашкільного мікросоціуму: практичний аспект. *Формування та розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в креативному освітньому соціумі: зб. матер. Всеукр. наук. -практ. конф.* Суми, 17-18 вересня. (Ч. І) Суми: ВАТ Сумська обласна друкарня. 78–83.

398. Тихенко, Л. В. (2008). *Формування творчих здібностей старшокласників у процесі дослідницької діяльності в Малій Академії Наук України*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: Ін-т проблем виховання.

399. *Глумачний словник сучасної української мови*. (2007). Укл. І. Забіяка. Київ: Арій.

400. Федій, О. А. (2010). *Теорія і практика підготовки педагогів до використання засобів естетотерапії у професійній діяльності*: (дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.04). Полтава.

401. Федоренко, Д. О. (2015). *Виховання екологічної культури старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Умань.

402. Фельдштейн, Д. И. (1994). *Психология становления личности*. Взято з: <https://www.sworldjournal.com>

403. Феуерман, В. В. (2009). *Формування естетичної культури старших підлітків на заняттях спортивними іграми в умовах слідчих ізоляторів кримінально-виконавчої служби України*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Тернопіль: Тернопільський НПУ ім. В. Гнатюка.

404. *Філософія культури*. (2005). С. М. Гатальська. Київ: Либідь.

405. *Философский энциклопедический словарь*. (2009). ИНФРА.

406. Фірсова, Л. С. (2001). *Формування естетичної культури майбутніх учителів засобами декоративно-прикладного мистецтва*: (автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04). Кривий Ріг.

407. Флярковська, О.В. (2015). *Формування у підлітків готовності до творчої самореалізації в процесі позакласної виховної роботи*: (автореф. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна.

408. Фогель, Т. М. (2013). *Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у процесі позакласної роботи*: (автореф. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Тернопіль: Тернопільський НПУ ім. В. Гнатюка.

409. Фоломєєва, Н. А. (2001). *Педагогічні технології естетичного виховання дітей віком 5-10 років засобами музичного мистецтва*: (автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.07). Суми.

410. *Формування мистецьких уподобань учнів основної та старшої школи на уроках мистецтва та в позаурочний час: монографія* (2018). О. Комаровська, Н. Миропольська, С. Ничкало, І. Денисюк, І. Руденко; за ред. О. Комаровської. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

411. *Формування образного мислення: науково-методичне видання* (2001). Ред. Л. Масол, В. Рагозіна & М. Скирда. Нью-Йорк-Київ.

412. Цимбалюк, І. М. (2008). *Психологія управління*: Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал».

413. Цюй Ге. (2019). Синергетичний підхід: сутність і характерні особливості застосування в наукових дослідженнях з педагогіки мистецтва. *Nauk. čas. Nac. pedagogičnogo univ. im. M.P. Dragomanova, Ser. 14, Teor. metod. mistec. Osv.* 27 (127–130).

414. Чепига, М. П. (2006). *Стимуляція здоров'я та інтелекту*. Взято з: <https://psyfactor.org/lybr11.htm>

415. Чепіга, І. В. (2014). *Виховання громадянськості старших підлітків у шкільних об'єднаннях за інтересами*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: Східноукраїнський НУ ім. В. Даля.

416. Чернишов, Д. О. (2013). *Теорія і технологія виховної діяльності сучасного загальноосвітнього навчального закладу (регіональний вимір)*: (автореф. дис. д-ра пед. н., спец.: 13.00.07). Луганськ.

417. Черножук Ю.Г. (2010). *Психологія творчості*. Навчальний посібник. Одеса: Державний заклад ПНПУ ім. К.Д.Ушинського.

418. Чиренко, Н. В. (2012). *Виховання власної гідності підлітків у дитячому об'єднанні*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ.

419. Чумак, Л. В. (2011). *Полікультурне виховання учнів середніх (5-8) класів в умовах родинно-шкільного освітнього простору*: (автореф. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Тернопіль: Тернопільський НПУ ім. В. Гнатюка.

420. Шаймердінова, Н. Г. (2003). *Взаємодія мислення і мови в аспекті когнітології*. Алмаати: Казанський НПУ.

421. Шапар, В. Б. (2007). *Сучасний тлумачний психологічний словник*. Харків: Прапор.

422. Шахрай, В. М. (2016). *Теоретико-методичні засади формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва*: (дис. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.05; 13.00.07). Київ: Інститут проблем виховання НАПН України.

423. Шевченко, Г. П. (2001). *Естетична свідомість – спосіб духовного освоєння дійсності*. Луганськ: ЛДПУ.

424. Шевченко, Г. П., Бутенко, Л. Л. & Шкурин А. И. (2002). *Поэтический образ морали в искусстве: опыт нравственного воспитания старшеклассников*. Луганск: Альма Матер.

425. Шевнюк, О. Л. (2003). *Культурологічна освіта майбутнього вчителя: теорія і практика*. Монографія. Київ.

426. Шевнюк, О. Л. (1995). *Формування художньо-естетичного досвіду майбутнього вчителя*: (дис. канд. пед. наук:13.00.01). Київ.

427. Шикова, Ю. О. (2011). *Організація учнівського самоврядування в середніх загальноосвітніх навчальних закладах*: (автореф. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Вінниця.

428. Шиян, Т. В. (2009). *Формування відповідальності старшокласників у процесі факультативних занять гуманітарного профілю в загальноосвітніх навчальних закладах*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Миколаїв.

429. Шкільна, І. М. (2014). *Виховання гуманістичних цінностей старших підлітків у взаємодії сім'ї і школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: Ін-т проблем виховання.

430. Штейнер, Р. (1998). Вальдорфская педагогика. *Школьные технологии*, 2, 152–53.

431. Юркова, Т. Ф. (2008). *Формування у підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук спец.: 13.00.07). Херсон: Херсонський держ. ун-т.

432. Юсов, Б. П. (1984). *Проблема художественного воспитания и развития школьников*: (автореф. дис. д-ра пед. наук. 13.00.01).

433. Языков, О. І. (2012). *Особистісно орієнтована виховна система приватної загальноосвітньої школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: Ін-т проблем виховання.

434. Якубова, Л. А. (2010). *Розвиток творчих здібностей підлітків у процесі позакласної роботи загальноосвітніх навчальних закладів*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07). Миколаїв.

435. Bejamin, A. (1991). Thinking art: beyond traditional aesthetics.

436. Binkley, T. (1977). Piece: contra aesthetics. *Journal of aesthetics and art criticism*, 35. 34–39.

437. Burnett, G. (1994). Technology as a tool for urban classrooms. ERIC/CUE Digest, 95, New York: Eric Clearing house on Urban Education, retrieved December 21, 2004, from <http://www.ericdigests.org/1994/tool.htm>.

438. Bykovska, O. (2017). The pedagogical effects of non-formal educational as a subdiscipline of pedagogy. International Research Conference «Towards research-based education». 19–20 October, at the Lithuanian University of Educational Sciences, Lithuania. Lithuanian University. 80–82.

439. Bykovska, O. (2012). J. A. Komensky in Education of Ukraine. Jan Amos Komenský a súčasná predškolská a elementárna edukácia : zbor. abstrak. z medzin. vedec. konfer. (Prešov, 28–29.03.2012). Prešov, 28–31.

440. Bykovska, O. (2015). Non-Formal Education System in Ukraine. Óbuda University: e-Bulletin. Budapest, Hungary, 30–39. Взято з: http://uni-obuda.hu/ebulletin/Bykovska_6.pdf

441. Epstein, A. S. (2001). Thinking about art. Encouraging art appreciation in early childhood settings. *Young Children*, 56 (3). 38–43.
442. Item, J. (2003). The art-color. Retrieved from: <http://void.net.ua/itten/#afterw>
443. Intel® (2005). «Обучение для будущего» (при поддержке MICROSOFT): учеб. пособие. 3-е изд. Київ: Українська редакція.
444. Iersel, J. V. (1996). Methods of intervision in work of school. К.
445. Kelly, M. (1998). *Encyclopedia of aesthetics*. New York.
446. Knoll, Michael (1997): Project Method: Origins of Vocational Education and International Development. *Journal of Teacher Education* 34, 59-80.
447. Larysa Sierykh, Victoriia Churkina, Victoria Fedorenko & Tetiana Sierykh. (2023 1). Multicultural competence of the teacher and education manager of the 21 St century. *Збірник доповідей III Міжнар. наук. -практ. конф. «Сучасне управління організаціями: концепції, цифрові трансформації, моделі інноваційного розвитку»*. Україна. Харків. 20 листопада 2023 року. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2023. 554. (433–437).
448. Larisa Sierykh, Viktoriia Churkina & Galina Voronina. (2023 m). *Andragogika: Methods and practice: How to teach teachers: Educational and methodical manual*. 104 p.
449. Machlup, Holzner, Marx. (2001). The Production and Distribution of Knowledge in the United State; Knowledge Application. 3.
450. Majer, K. (2004). *Values-Based Leadership: A Revolutionary Approach to Business Success and Personal Prosperity*. San Diego, CA Majer Communications.
451. Gritsenko, S. & Kononuchenko, N. (2016). Quest – a new generation of games for young and more. *Questor «ShkGdnyky»*: Retrieved from: <https://www.skodniki.org.ua/index.php?option=article&id=35&Itemid=35>
452. Hirst, P. H., Routledge, Kegan P. (1974). *Knowledge and the Curriculum*. London.
453. Hum, H. The Limits and Possibilities of Schooling. 262–263. Retrieved from: http://www.maib.ru/prognostication/finamfm/2008/11/21/finamfm_179.html
454. Hopkins, D. & Reynolds, D. (2001). The past, present and future of school improvement: Towards a third age. *British Educational Research Journal*, 27 (4).
455. Howell, Robert T. (2003). The Importance of the Project Method in Technology Education. *Journal of Industrial Teacher Education*, 40 (3).

456. Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The free press.
457. Sakamoto, T. (1974). *The role of educational technology in curriculum development*. Paris.
458. Sierykh, L.V. (2026 1). Theoretical principles, content and structure of the teacher's artistic competence // *Innovations of modern science and education. Процедури 9-ї міжнародної науково-практичної конференції. Perfect Publishing. Vancouver, Канада. 21-23 May 2026. Pp. 350–360.*
459. Sepanmaa, Y. (1986). *The Beauty of Environment. A General Model for Environmental Aesthetics*. Helsinki.
460. Teach and learn psychology for free (2022). Psychology_(NOBA) <https://ukrayinska.libretexts.org/>
461. Thomas, R. M. (1987). *The Nature of Educational Technology*. In *Educational Technology. Its Creation, Development and Cross Cultural Transfer*. Oxford: Pergamon Press, 1–34.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А	ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	Ст.
Додаток А.1	Чинники розвитку позашкільної освіти на загальнодержавному рівні	183
Додаток А.2	Орієнтовний перелік нормативно-правових документів, що регламентують роботу позашкільних навчальних закладів з естетичного виховання	184
Додаток А.3	Концепція взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків	186
Додаток А.4	Історико-генетичний аналіз дефініції «естетичне виховання»	192
ДОДАТОК Б	ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ВЗАЄМОДІЇ ЗЗСО ТА ЗПО В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ	201
Додаток Б.1	Методика визначення здатності підлітка до естетичної діяльності	201
Додаток Б.2	Методика визначення іміджу підлітка (презентація самого себе)	202
Додаток Б.3	Методика визначення розуміння підлітками естетичної цінності навколишнього світу та інтересу до мистецтва	203
Додаток Б.4	Методика виявлення розуміння учнями сутності різних видів та жанрів мистецтва	204
Додаток Б.5	Методика визначення рівня формування естетичної культури підлітків	205
Додаток Б.6	Методика визначення рівня ставлення учнів до вивчення дисциплін	206
Додаток Б.7	Методика визначення рівня сприймання особистості педагога на уроці, на занятті	207
Додаток Б.8	Методика визначення рівня сприймання підлітками естетики інтер'єра	208
Додаток Б.9	Методика визначення значення естетичного середовища для підлітків	210
Додаток Б.10	Методика визначення самоефективності (Р. Шварцер, М. Єрусалем)	211
Додаток Б.11	Експрес-опитування вчителів (твори-мініатюри або короткі вислови про естетичне виховання вчителів предметів художньо-естетичного циклу)	212
Додаток Б.12	Критеріальні показники та методи дослідження за критерієм «Ступінь естетичної вихованості підлітків»	217

ДОДАТОК А.
ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
Додаток А.1
ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА
ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОМУ РІВНІ

	Напря́м	Чинник
<i>Удосконалення нормативно-правової основи (2012 р. –)</i>		
1	Затвердження Державної цільової соціальної Програми розвитку позашкільної освіти	Визначення стратегічних орієнтирів розвитку, напрямів роботи щодо їх досягнення
2	Затвердження Типових штатних нормативів ПНЗ державної та комунальної форм власності	Оптимізація штатного розпису закладів позашкільної освіти
3	Затвердження Примірної інструкції з ведення ділової документації в позашкільних навчальних закладах	Упорядкування правил документування діяльності ПНЗ. Визначення обов'язкової документації ПНЗ.
4	Затвердження форм звітності з питань діяльності ПНЗ та інструкцій щодо їх заповнення	Оптимізація статистичної звітності ПНЗ
5	Розроблення Типової програми комплексної перевірки ПНЗ	Розроблення та затвердження порядку державного інспектування ПНЗ. Визначення критеріїв оцінювання діяльності ПНЗ
<i>Оптимізація науково-методологічних засад діяльності ПНЗ</i>		
1	Індивідуальна наукова діяльність	Публікації наукових розробок з актуальних проблем розвитку позашкільної освіти (дисертації, монографії, статті)
2	Коллективне розроблення актуальних науково-методичних проблем відповідно до планів роботи наукових інститутів НАПН України	Інститут проблем виховання: «Оптимізація виховної діяльності ПНЗ» (2009-2011 р.); «Формування базових компетентностей особистості під час навчально-практичної діяльності в ПНЗ» (2012-2014 р.)
		Інститут обдарованої дитини: «Адаптація комп'ютерного діагностичного комплексу «Універсал» до умов роботи в ПНЗ»
3	Залучення педагогів-практиків до дослідно-експеримент. діяльності	Організація дослідно-експериментальних майданчиків на базі ПНЗ
<i>Методико-координаційна діяльність</i>		

1	Оптимізація системи роботи відділу позашкільної освіти Інституту інноваційних освітніх технологій і змісту освіти МОНмолодьспорту України	Оптимізація програмного забезпечення ПНЗ
		Організація та проведення всеукраїнських науково-практичних семінарів, виставок, конкурсів
		Оптимізація умов Всеукраїнського конкурсу педагогічної майстерності педагогів ПНЗ «Джерело творчості»
2	Оптимізація систем роботи державних профільних центрів позашкільної освіти	НЕНЦ: упровадження ІКТ, започаткування нових конкурсів, удосконалення системи навчально-методичної роботи
		ЦПО: оптимізація функціональної структури закладу, започаткування нових напрямів роботи
		УДЦТКУМ: оптимізація умов проведення конкурсних заходів
		МАН України: оптимізація функціональної структури закладу; започаткування нових напрямів роботи (всеукраїнські літні школи, конкурси, виставки)
<i>Інформаційне забезпечення, висвітлення перспективного досвіду</i>		
1	Діяльність Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді	Щорічні спецвипуски журналу «Рідна школа»
		Розроблення навчально-методичних посібників з досвіду роботи ПНЗ
		Діяльність сайту
2	Діяльність Національного центру «Мала академія наук України»	Серія методичних збірників, посібників
		Тематичні збірники
		Діяльність сайту
3	Видання педагогічної літератури	Випуск журналів «Позашкілля», «Розкажіть онуку», «Позакласний час» (вид. «Шкільний світ»)

Додаток А.2

**ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ,
ЩО РЕГЛАМЕНТУЮТЬ РОБОТУ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ З ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ**

Конституція України, Закони України

№	Назва закону	Адреса сайту
1	Конституція України	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2	Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII «Про освіту»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19
3	Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» із змінами, внесеними згідно з Кодексом N 2755-VI (2755-17) від 02.12.2010, ВВР, 2011	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-V
4	Конвенція про права людини	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
5	Закон України від 16 січня 2020 року. № 1642 «Про повну загальну середню освіту»	https://osvita.ua/legislation/law/2232/
6	Закон України від 22.06.2000 р. № 1841-III «Про позашкільну освіту»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841
7	Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III «Про дошкільну освіту»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14
8	Закон України від 09.09.2004 р. № 1994-IV «Про реструктуризацію заборгованості з виплат, передбачених статтею 57 Закону України «Про освіту» педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників навчальних закладів»	https://osvita.ua/legislation/law/2791/
9	Закон України від 6.07.2010 р. № 2442 – VI «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2442-VI

Укази Президента України

№	Назва закону	Адреса сайту
	Указ Президента України №357/2018 « Про фонд Президента України з підтримки освітніх та наукових програм для молоді»	https://www.president.gov.ua/documents/3572018-25414
1	Указ Президента України від 8.02.2001 р. № 78 «Про Програму роботи з обдарованою молоддю на 2001-2005 роки»	http://osvita.ua/legislation/other/2849/?feed=news
2	Указ Президента України від 9.10.2001 р. № 941 «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/941/2001
3	Указ Президента України від 20.03.2008 р. № 244/2008 «Про додаткові заходи підвищення якості освіти в Україні»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244/2008

Постанови Кабінету Міністрів України

№	Нормативного акту	Адреса сайту
1	Постанова Кабінету Міністрів України від 06.07.1992 р. № 374 «Про плату за навчання у державних школах естетичного виховання дітей»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-92
2	Постанова Кабінету Міністрів України від 04.11.1993 р. № 909 «Про перелік закладів і установ освіти, охорони здоров'я та соціального захисту і посад, робота на яких дає право на пенсію за вислугу років»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-93
3	Постанова КМУ від 02.03.2016 N147 (147-2016-п) «Про порядок створення, реорганізації та ліквідації навчально-виховних закладів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-94
4	Постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.1995 р. № 100 «Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95
5	Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2005 р. № 435 «Про затвердження переліку послуг з виховання та навчання, операції з надання яких звільняються від обкладення податком на додану вартість»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2005
6	Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 796 «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-%D0%BF
7	Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.1997 р. № 260 «Про встановлення розміру плати за навчання у державних школах естетичного виховання дітей»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/260-97-%D0%BF
8	Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 р. № 346 «Про затвердження Порядку надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним працівникам навчальних закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-педагогічним працівникам та науковим працівникам»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-97-%D0%BF
9	Постанова Кабінету Міністрів України від 19.01.1998 р. № 45 «Про затвердження умов, тривалості, порядку надання та оплати творчих відпусток»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-98-%D0%BF
10	Постанова Кабінету Міністрів України від 05.06.2000 р. № 898 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених статтею 68 Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 рік» (про Порядок надання щорічної грошової винагороди педагогічним працівникам навчальних закладів державної та комунальної форми власності за сумлінну працю, зразкове виконання службових обов'язків)»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2000-%D0%BF
11	Постанова Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 р. № 963 «Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-%D0%BF
12	Постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.2000 р. № 1222 «Про затвердження Порядку отримання благодійних (добровільних) внесків і пожертв від юридичних та фізичних осіб бюджетними установами і закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, науки, спорту та фізичного виховання для потреб їх фінансування»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1222-2000-%D0%BF

13	Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2001 р. № 78 «Про реалізацію окремих положень частини першої статті 57 Закону України «Про освіту», частини першої статті 25 Закону України «Про загальну середню освіту», частини другої статті 18 і частини першої статті 22 Закону України «Про позашкільну освіту» (про затвердження Порядку виплати надбавок за вислугу років I допомоги на оздоровлення педагогічним і науково-педагогічним працівникам)»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14
14	Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2001 р. № 433 «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад»	https://www.google.com/search?q=%C2%AB%D0%9F%D1%80%D0%B
15	Затверджено постановою КМУ від 29.11.2001 р. № 1614 «Положення про Державну інспекцію навчальних закладів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-%D0%BF
16	Постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2002 р. № 378 «Про затвердження програми розвитку позашкільних навчальних закладів 2002-2008 роки»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/378-2002-%D0%BF
17	Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.2002р. № 1133 «Про затвердження переліку позашкільних навчальних закладів та заходів з позашкільної роботи з дітьми, а також закладів та заходів у галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, видатки на які здійснюються з державного бюджету»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133-2002-%D0%BF
18	Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 р. № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери»	http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1298-2002-%EF
19	Постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 р. № 1436 «Про внесення змін до Переліку закладів і установ освіти, охорони здоров'я та соціального захисту і посад, робота на яких дає право на пенсію за вислугою років»	https://www.kmu.gov.ua/npas/249596779
20	Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 р. № 1436 «Про внесення змін до Переліку закладів і установ освіти, охорони здоров'я та соціального захисту і посад, робота на яких дає право на пенсію за вислугою років»	https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1298-2002
21	Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 632 «Про реалізацію статті 54 Закону України «Про освіту» та статті 48 Закону України «Про вищу освіту» (про кваліфікаційні категорії та педагогічні звання педагогічних працівників)»	https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2463/
22	Постанова Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 р. № 1019 «Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1019-2007-%D0%BF
23	Постанова Кабінету Міністрів України від 22.11.2004 р. № 1591 «Про затвердження норм харчування у навчальних та оздоровчих закладах»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-2004-%D0%BF
24	Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2005 р. № 790 «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-2005-%D0%BF
25	Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2005 р. № 934 «Про реалізацію Закону України «Про реструктуризацію заборгованості з виплат, передбачених статтею 57 Закону України «Про освіту» педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників навчальних закладів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/934-2005-%D0%BF

26	Постанова Верховної Ради України від 23.12.2010 N 2874-VI «Про встановлення щорічної Премії Верховної Ради України педагогічним працівникам загальноосвітніх, професійно-технічних, дошкільних та позашкільних навчальних закладів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/131-V
27	Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 993 «Про затвердження положення про дитячо-юнацьку спортивну школу»	http://news.yurist-online.com/laws/752/
28	Постаново Кабінету Міністрів України від 23 січня 2019 р. № 41 «Про затвердження Порядку забезпечення підручниками та посібниками здобувачів повної загальної середньої освіти і педагогічних працівників»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41-2019-%D0%BF
29	Постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2019 р. № 532 «Про затвердження Положення про освітній округ і опорний заклад освіти»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532-2019-%D0%BF

Накази Міністерства освіти і науки України

№	Назва нормативного акту	Адреса сайту
1	Лист МОН України від 19.03.2009 р. № 1/9-176/02-5/116 «Щодо посади помічника вихователя».	http://uapravo.net/akty/laws-osnovni/akt5busf9d.htm
2	Лист МОН України від 27.04.2010 р. № 1/9-286 «Щодо організації екскурсійних поїздок»	http://news.yurist-online.com/laws/19091/
3	Наказ МОН 22.10. 2014 № 1195 «Положення про музей при закладі освіти системи МОН України»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14
4	Наказ МОН України від 07.11.2000 р. № 522 «Про затвердження Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0946-00
5	Наказ МОН України від 12.07.2001 р. № 510 «Про затвердження Порядку видачі випускникам позашкільних навчальних закладів свідоцтв про позашкільну освіту»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0788-01
6	Наказ МОН України від 17 серпня 2002 р. № 1133 «Про затвердження переліку позашкільних навчальних закладів та заходів з позашкільної роботи з дітьми, а також закладів та заходів у галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, видатки на які здійснюються з державного бюджету	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133-2002-%D0%BF
7	Наказ МОН від 9.08.2002 р. № 457 «Про затвердження Положення про Всеукраїнський фестиваль дитячої та юнацької творчості «Чисті роси», Положення про Всеукраїнський фестиваль хорового мистецтва «Співає юність України» та складу оргкомітету цих фестивалів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0713-02
8	Наказ МОН України від 14.08.2002 р. № 461 «Про затвердження Положення про почесні звання «Народний художній колектив» і «Зразковий художній колектив»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-02
9	Наказ МОН від 16.08.2004 р. № 658 «Про внесення змін до порядку державної атестації загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1071-04
10	Наказ МОН України від 09.06.2005 р. № 350 «Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс майстерності педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів «Джерело творчості»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-05
11	Наказ МОН від 09.02.2006 р. № 90 «Положення про Малу академію наук і наукові товариства учнів України»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0172-06
12	Наказ МОН України від 31.07.2008 р. № 717 «Про затвердження Положення про Міжвідомчу координаційно-методичну раду з питань розвитку позашкільної освіти»	http://www.mon.gov.ua/newstmp/2008/13_11/717

13	Наказ МОН України від 05.11.2009 р. № 1010 «Про затвердження Положення про центр, палац, будинок, клуб художньої творчості дітей, юнацтва та молоді, художньо-естетичної творчості учнівської молоді, дитячої та юнацької творчості, естетичного виховання»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1152-09
14	Наказ МОН України від 12.03.2011 р. № 107-к «Про присвоєння та підтвердження почесних звань «Народний художній колектив» і «Зразковий художній колектив»	https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-prisvoyennya-pidverdzhennya-pozbavleniya-pochesnih-zvan-narodnij-hudozhnij-kolektiv-i-zrazkovij-hudozhnij-kolektiv

Накази Мінкультури і туризму України

№	Назва закону	Адреса сайту
1	Наказ Мінкультури України від 05.05.1999 р. № 275 «Про затвердження Типових правил користування бібліотеками в Україні»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0449-99
2	Наказ Мінкультури і мистецтв України від 06.08.2001 р. № 523 «Про затвердження Положення про початковий спеціалізований мистецький навчальний заклад (школу естетичного виховання)»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0803-01
3	Наказ Мінкультури 14.09.2015 № 732 «Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс навчальних програм для початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання) системи Міністерства культури України»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1163-15
5	Наказ Мінкультури і туризму України від 18.07.2006 р. № 571/0/16-06 «Про затвердження зразків документації для початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання)»	http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art
7	Наказ Мінкультури і туризму України від 06.08.2009 р. № 628/0/16-09 «Про затвердження нової редакції Орієнтовних критеріїв оцінки діяльності початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання)»	https://ips.ligazakon.net/document/view/MUS11150

Накази Міністерства Охорони Здоров'я України

№	Назва закону	Адреса сайту
1	Наказ МОЗ України від 19.12.2002 р. № 730 «Про затвердження Положення про центр, будинок, клуб, бюро туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді, туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді, станцію юних туристів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-03
2	Наказ МОЗ України, МОН України від 01.06.2005 р. № 242/329 «Про затвердження Порядку організації харчування дітей у навчальних та оздоровчих закладах»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0661-05
3	Постанова МОЗ України від 12.04.2010 р. № 150-ЦСАН «Про гігієнічні вимоги до умов перевезення залізничним транспортом організованих дитячих колективів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-03

Накази Міністерства Праці України

№	Назва закону	Адреса сайту
1	Наказ Мінпраці України від 12.11.2002 р. № 574 «Про затвердження Правил з охорони праці для навчальних закладів, у яких проводяться профільне навчання і професійна підготовка учнів з автосправи»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0967-02

2	Наказ Мінпраці України, МОН України, МОЗ України, Мінкультури України від 13.09.2006 р. № 341/651/619/769 «Про затвердження Порядку забезпечення працівників бюджетних установ (закладів) безплатним користуванням житлом з опаленням і освітленням відповідно до пункту «ї» частини першої статті 7.7 Основ законодавства України про охорону здоров'я, частини четвертої статті 29 Основ законодавства України про культуру, абзацу першого частини четвертої статті 57 Закону України «Про освіту»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1193-06
---	---	---

Накази Міністерства Юстиції України

№	Назва закону	Адреса сайту
1	Лист Мін'юсту України від 29.07.2010 р. № 604-0-2-10 «Щодо внесення батьками учнів коштів на вимогу працівників навчальних закладів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0900-10

Додаток А. 3
КОНЦЕПЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ
ПІДЛІТКІВ

Ураховуючи та характеризуючи зміст педагогічної взаємодії ЗНЗ та ПНЗ, охарактеризуємо заклади освіти, що братимуть участь у взаємодії – ЗНЗ та ПНЗ. ЗНЗ або (загальноосвітня школа), що трактується як масовий тип навчально-виховного закладу, який забезпечує загальну освіту. Організовується ЗНЗ за принципом єдиної школи – кожний ступінь базується на попередньому і є його продовженням (Гончаренко, 2011). ПНЗ – державні й громадські організаційні та інструктивно-методичні установи з позашкільної роботи з дітьми й підлітками. Є ПНЗ загального типу (палаці й будинки школярів, дитячі парки, дитячі сектори профспілкових клубів і палаців культури) і спеціалізовані (дитячі бібліотеки, театри, спортивні школи, станції юних натуралістів, техніків, туристів тощо). Робота ПНЗ тісно пов'язана з навчально-виховним процесом у ЗНЗ (Гончаренко, 2011).

Рис.1. Концепція дослідження «Взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному виховання підлітків»

Беручи до уваги основні положення наукових праць стосовно досліджуваної нами проблеми, дозволимо собі зробити висновок про те, що на будову взаємодії ЗНЗ та ПНЗ в естетичному вихованні підлітків впливають різні чинники. Це сприяло розробці концепції взаємодії, яка структурована за чотирма рівнями.

Мегарівень – від грецьк. *meqas* – величезний. У складних словах відповідає поняттю «мільйон», «великий», «грандіозний», «велетенський» (Нечволод, 2008). Зважаючи на такий контекст, необхідно підкреслити, що, на цьому рівні враховуємо рівень розумового розвитку (Р. р. р.) – сукупність знань, умінь і сформованих при їх засвоєнні дій; вільне оперування ними в процесі мислення, яке забезпечує засвоєння в повному об'ємі нових знань, умінь і навичок, бо наявний Р. р. р. – стан пізнавальних і творчих можливостей індивіда також необхідний нам у межах нашого наукового пошуку. Інформація про Р. р. р. може бути одержана або шляхом тривалих психологічних спостережень, проведення діагностичних випробувань за допомогою спеціальних методик (різного типу тести тощо) (Гончаренко, 2011).

До проблемних питань на мегарівні належить розуміння складності суспільних реалій, перспектив розвитку, законодавчої, нормативно-правової бази з ЕВ та художньо-естетичної освіти. На мегарівні враховуємо філософські, культурологічні, психолого-педагогічні положення, необхідні для розв'язання проблеми взаємодії ЗНЗ та ПНЗ в естетичному вихованні підлітків.

На мегарівні враховуємо демографічну ситуацію (демографія – від грецьк. *demos* – народ + *grapho* – пишу, наука про народонаселення; розділ статистики, що вивчає склад і рух населення, інша назва – демографічна статистика) (Нечволод, 2008). У дослідженні рівень демографії позначається на кількості ЗНЗ, наповнюваності класів, що впливає на зміст навчально-виховного процесу, кількість груп, індивідуального навчання тощо.

Водночас не можна ігнорувати соціальний аспект на цьому рівні, бо соціальна місія освіти полягає у вихованні людини інноваційного типу мислення та культури, проектуванні акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства та держави (Нечволод, 2008, с. 83), тому передбачаємо виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування естетико-виховного середовища. Саме ці аспекти викладено в основних принципах, чинниках, концепціях, законах, положеннях, наказах, листах про зміст, структуру, основні напрями, складові діяльності ЗНЗ та ПНЗ. Це дозволить зробити порівняльний аналіз щодо ВЗ цих навчальних закладів в ЕВ підлітків.

До проблемних питань цього рівня відносимо соціалізацію (С.) (від лат. *socialis* – громадський) – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. С. передбачає ВЗ людини з соціальним оточенням, яке впливає на формування її певних соціальних якостей та рис, на активне засвоєння й відтворення нею системи суспільних зв'язків. Розпізнають первинну (дитинство, підлітковий вік, юність) та вторинну (зрілий вік), а також дотрудову, трудову та після-трудову соціалізацію (Гончаренко, 2011, с. 433).

У контексті зазначеного соціальною місією як позашкільної освіти в цілому, так і ПНЗ зокрема є формування гармонійно розвиненої, творчої особистості, здатної використати знання, уміння навчально-творчої діяльності в подальшому житті; розширення креативно-спрямованого позашкільного освітньо-виховного простору для забезпечення ефективності ВЗ в соціально-педагогічній системі «Родина – дошкільний заклад – школа – ПНЗ – ПТНЗ, ВНЗ, інші соціальні інституції». Її виконання можливе за умови розв'язання таких завдань: збереження та розвиток мережі ПНЗ; удосконалення нормативно-правової, інструктивно-методичної та матеріально-технічної бази позашкільної освіти; оптимізація науково-методичного, інформаційного та програмно-методичного забезпечення; удосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів для позашкільної освіти; підвищення статусу педагогічних працівників ПНЗ; використання виховного потенціалу системи позашкільної освіти як основи гармонійного розвитку особистості; урізноманітнення напрямів позашкільної освіти, удосконалення її організаційних форм, методів і засобів навчально-виховного процесу (Нечволод, 2008).

Відповідно до цього, позашкільна освіта має забезпечувати доступність та якість освітніх послуг для дітей та учнівської молоді, сприяти виявленню та розвитку їхніх здібностей і вподобань, допомогти зорієнтуватися у виборі майбутньої професійної діяльності. Зазначене передбачає утвердження суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками навчально-виховного процесу; актуалізацію змісту, форм і методів роботи з дітьми та учнівською молоддю, створення єдиного інформаційного простору позашкільної освіти; володіння педагогами ПНЗ високим рівнем професійно-творчої компетентності; удосконалення партнерської ВЗ з ВНЗ, науково-дослідними установами та організаціями, ЗНЗ, громадськими об'єднаннями.

Макрорівень – від грецьк. *macros* – великий, більший, довгий, ширший, у складних словах, словосполученнях відповідає поняттям «великий», «довгий» (Нечволод, 2008, с 400). На макрорівні враховуємо й висвітлюємо організацію навчально-виховного процесу як ЗНЗ, так і ПНЗ, враховуємо специфіку організації цих навчальних закладів, їх навчально-матеріальну базу, оскільки фінансування забезпечує основу наповнення змісту навчально-виховного процесу, особливо ПНЗ (екскурсійна, виставкова, концертна та інші види діяльності). *Макрорівень* передбачає визначення ступеня естетичного виховання та художньо-естетичної освіти в організації, плануванні навчально-виховного процесу як ЗНЗ, так і ПНЗ; забезпечення доступності навчання й виховання школярів (враховується територія розміщення навчального закладу, можливість доїхати шкільним автобусом, або заклад знаходиться в зоні пішої ходи) міської, наприклад Сумської ЗОШ І-ІІІ ст. №17, школи великої (2800 учнів), найбільш сучасної та сільської – Капустинської ЗОШ І-ІІІ ст. Липоводолинської районної ради (180 учнів), таке можна відзначити й про доступність виховання; розроблення навчально-методичного інструментарію з ЕВ підлітків.

Мезорівень – від грецьк. *mesos* – середній, серединний, у складних словах та словосполученнях відповідає поняттям «середній», «помірна величина» або «проміжне положення між двома явищами в часі чи просторі» (Нечволод, 2008, с. 415). Цей рівень охоплює взаємодію учня та вчителя; керівника гуртка з вихованцем ПНЗ, і, враховуючи, що в навчальних закладах працюють психологи, педагоги-організатори, соціальні педагоги, які також впливають на загальний рівень навчання й виховання підлітків, батьків підлітків, передбачаємо взаємодію між цими суб'єктами, упроваджуємо ефективні технології, форми й методи роботи з батьками. Мезорівень є активним складником концепції та представлений розробленими авторськими підходами до взаємодії ЗНЗ та ПНЗ в ЕВ підлітків. Естетичне виховання підлітків забезпечується впровадженням багатовекторної моделі взаємодії ЗНЗ та ПНЗ, що передбачає врахування мети, основних підходів, етапів, змісту, принципів, форм і методів організації означеного виховного процесу.

У мезорівні основним є педагогічне спілкування – форма навчальної взаємодії, співробітництва педагогів й учнів; особистісно і соціально орієнтована взаємодія. Педагогічне спілкування (П. с.) одночасно реалізує, перцептивну (від лат. *perceptio* – сприймання, пізнання, безпосереднє відображення предметів і явищ об'єктивної дійсності органами чуття (Нечволод, 2008, с. 521) і комунікативну функції, використовуючи при цьому, всю сукупність вербальних, зображувальних, символічних і кінетичних засобів. П. с. за функціями є контактне й дисконтактне (префікс дис., диз. – надає поняттю негативного або протилежного змісту (Нечволод, 2008, с. 183), інформаційне, спонукальне, координаційне, яке встановлює відносини взаємодії всіх суб'єктів процесу й характеризується подвійною спрямованістю, поліінформативністю, високим ступенем репрезентативності (Гончаренко, 2011, с. 438).

Особливу функцію покладено на позашкільну освіту, яка є визнаним соціальним інститутом і забезпечує передачу підростаючому поколінню культурних цінностей суспільства. Важлива місія, різноманітність форм і напрямів роботи визначають вагомість її виховної складової, що забезпечує естетичне виховання особистості. На цьому рівні вирізняємо взаємодію учня та вчителя; керівника гуртка з вихованцем ПНЗ, враховуємо, що в ЗНЗ працюють також психологи, педагоги-організатори, соціальні педагоги, які також мають вплив на загальний рівень навчання й виховання підлітків, а в ПНЗ переважно такі педагогічні одиниці відсутні або спеціалісти працюють за сумісництвом.

Особливо помітним та впливовим цього рівня є батьківська опіка, турбота за своїх дітей. Кравченко Т. В. наголошує на визначальній ролі батьків у вихованні підлітків, тому у цьому сенсі застосовуються форми та методи роботи з батьками, технології, що забезпечать ефективну взаємодію ЗНЗ та ПНЗ й інтенсифікацію естетичного виховання підлітків, спрямовуючи їх до акмеуспіху.

Мікрорівень – від грецьк. *micros* – малий, у складних словах означає: «дуже малий», «найдрібніший»; пов'язаний із вивченням або вимірюванням дуже малих предметів, явищ, величин; у назвах одиниць вимірювання виявляється як

мільйонна частка (Нечволод, 2008, с. 431). На мікрорівні, враховуючи вікові особливості, специфічні властивості психіки індивіда, що закономірно змінюються в процесі вікових стадій онтогенезу, практично впроваджуємо активну взаємодію його суб'єктів (учнів, вихованців). Вони по черзі діють одне на одного, оцінюють дії, сприймають або не сприймають спрямовані на них думки, оцінки, почуття. Взаємодія на цьому рівні – процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів одне на одного, який породжує причинну обумовленість їхніх дій і взаємозв'язок. Цей процес уможлиблює активність та взаємну спрямованість дій учнів, вихованців, які беруть у ньому участь, де кожний учасник постає як особистість, а не як об'єкт, взаємодія відбувається на високому рівні спілкування й естетичного піднесення. Мікрорівень відображає науково-методичне впровадження форм і методів естетичного виховання підлітків в ЗНЗ та ПВЗ; реалізацію системи взаємодії ЗНЗ та ПВЗ в естетичному вихованні підлітків; організацію цієї взаємодії та перевірку її ефективності.

На цьому рівні враховуємо вікові особливості – специфічні властивості психіки індивіда, що закономірно змінюються в процесі вікових стадій онтогенезу. Вікові особливості (В. о.) містять комплекс пізнавальних, перцептивних, мотиваційних, емоційних та інших характеристик індивіда. На В. о. істотно впливають індивідуально-психологічні властивості й темп розвитку особистості (Гончаренко, 2011, с. 79) та індивідуальні риси психіки (І. р. п.) – значущі і стійкі психологічні риси, що визначають особистість людини і тим самим відрізняють її від іншої особистості. І. р. п. ґрунтуються на вроджених, природних задатках та набутих психічних утвореннях (нахилах, інтересах, смаках, потребах, характеристиках тощо). І. р. п. формуються в процесі життя людини й залежать від умов (середовища), навчання та виховання (Гончаренко, 2011, с. 193). Спілкування на цьому рівні є активною взаємодією його суб'єктів (учнів, вихованців), які по черзі діють одне на одного, оцінюють дії, сприймають або не сприймають спрямовані на них думки, оцінки, почуття.

На думку Н.Г. Шаймердінової, якщо один із суб'єктів виявляє пасивність, спілкування не відбувається. Аналізуючи факт непорозуміння, вносяться корективи в подальше спілкування, прогнозуються, передбачаються виникнення можливих бар'єрів, будується тактика їх запобігання. Тут спілкування сприяє фізичній взаємодії, допомагає у разі потреби спланувати її, змінити, дає змогу об'єднати учнів, вихованців у групи з метою організації їх спільної діяльності (навчання, виховання), у якій формуються позитивні міжособистісні взаємини (Шаймердінова, 2003).

Розглянувши складові взаємодії на чотирьох рівнях, побудували концепцію дослідження, яка уможливила ефективне естетичне виховання підлітків, дозволила намітити нові шляхи, засоби естетичного виховання підлітків, що дали змогу самореалізуватися підліткам, спряли їхньому активному спілкуванню та творчій діяльності. Зазначаємо, що мегарівень та макрорівень є пасивними факторами взаємодії ЗНЗ та ПНЗ, а мезорівень та мікрорівень – активними факторами означеної взаємодії.

Додаток А. 4
ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕФІНІЦІ
«ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ»
 (Е.в. – скорочено нами – Лариса СЄРИХ)

№ з/п	ШБ науковця, філософа	Провідна думка (або визначення) науковця щодо сутності естетичного виховання
1	Сократ	Початок осмислення Е.в. Естетичне розглядалося як єдність різноманіття, поєднувало в собі красу духу й тіла, зовнішню і внутрішню красу, моральну й фізичну досконалість
2	Рабле, Локк	Естетичне в людини формує життя, у всій своїй багатогранності
3	Платон	Уперше створив систему загальнодержавного Е.в., домінуючими компонентами якої були музика, гімнастика, танці, поезія, видовищні мистецтва – загальні грецькі свята, вистави; у творах з'являються такі поняття, як «добро», «прекрасний», «краса» «гармонія»
4	Піфагор	Все існуюче являє собою ряд протилежностей, які народжують гармонію (розглядав це на прикладі музики)
5	Геракліт Ефеський	Основа універсальної краси є в творах театрального мистецтва, бо становить сутність людських зв'язків
6	Аристотель	Гармонія, є основою усіх мистецтв
7	Конфуцій	Виховна модель спрощено виглядає так: поезія – виховання моральних якостей, музика – носій найвищої естетичної насолоди
8	Сюнь-цзи	Духовної гармонії можна досягти, опанувавши малювання, музику й поезію в поєднанні з пошуками довершеності в побуті (виращуванні квітів, художньому оформленні), у домашньому етикеті та власному одязі
9	Середньовіччя	Виховання «божого іскри» слугує передумовою формування особистості в цілому, у тому числі й естетичної її цілісності
10	Псевдо-Діонісій, Ареопагіт, Григорій Нисський, Іоан Златоуст	Прагнуть до розуміння ролі кольору, звуку в мистецькому творі. Естетична зрілість визначається умінням людини зрозуміти й сприйняти своє високе призначення (від Бога до людини) через чуттєві прояви, мелодійні звуки та кольорові сполучення, які формують мистецький твір
11	Леонардо да Вінчі, Рафаель, Сандро Ботічеллі, Джорджоне, Тиціан	Специфічно «людське» стає ідеалом краси й натхнення. Орієнтація йде на світську культуру, а головна увага зосереджується на реальній людині, яка стає об'єктом художньої інтерпретації
12	Х. Вівьес	Будував виховання на розвитку індивідуальних здібностей особистості, прагнучи до гармонійного розвитку її через пізнання прекрасного
13	Дейвид Юм Адам Сміт	Розвинули вчення про естетичне, здійснили його теоретичний аналіз
14	Й.-Вольфганг Гете	Досліджував естетичну норму смаку
15	І. Готшеда	Писав про німецьке віршотворство
16	К. Гельвеція	Здійснена перша спроба філософського осмислення

взаємовідносин між мистецтвом і масами		
<i>Продовження таблиці</i>		
17	А. Шопенгауер	Естетичне судження полягає у «свідомому і вільному узвишші над волею». В Е. стані він убачав шлях до моральності, у Е. судженні – джерело формування культури людини, переводить Е. у сферу регуляції моралі та моральності особистості
18	Ф. Шиллер	Привертає увагу до проблеми Е.в., до продуктивних дискусій і, до більш глибокого наукового обґрунтування проблеми
19	Кант	Синтез «теоретичного розуму» відбувається в мистецтві
20	Гегель	Синтез «теоретичного розуму» ² відбувається в ідеї усвідомленої творчості або художньому прагненні. Мистецтво вирішує найвагоміше завдання, коли воно стає в один ряд із релігією і філософією і є одним із засобів пізнання глибоких людських інтересів, істин духу
21	Д. Брунер, Р. Скратон	Досліджуються особливості впливу естетичного виховання на творчий розвиток особистості
22	Дж. Веллсєм	Досліджуються роль різних видів мистецтва в Е.в.
23	Е. Вебб, Т.Пейтмен, Г. Айзенк	Висувають думку про те, що на заняттях з мистецтвознавчих та гуманітарних дисциплін маємо формувати естетичне ставлення до навколишньої дійсності
24	Фіхше	Естетичне полягає у створенні образу «променя», де в основу естетичних орієнтацій покладено образ
25	Ф. Шлегель, Л. Тік, Фр. Гербенберг	Вважали основним у своїй теорії розкриття естетичного образу
26	К. Ясперс	Наголошує на ролі естетичного в житті людини, наголошує на специфічній сутності мистецтва вчити бачити світ очима художника, сприймати простір через форми, які дає йому архітектор, сприймати природу й людину так, як розкриває їх сутність пластика, малюнок
27	П. Лодій	Розглядав естетику як «науку про якості доброго смаку», під смаком розумів «здатність відчувати, споглядаючи, пізнавати витончене і за допомогою цього отримувати задоволення
28	К.Острозький	Вбачав естетику через типографію, де вийшли у світ Острозька Біблія, перша повна Біблія слов'янською мовою
29	Полетика, С.Гамалія П. Величківський	У своїх етико-естетичних творах намагалися вказати людині шлях до внутрішнього вдосконалення
30	Г. Сковорода	Вважав, що вихованим, розвинутим і щасливим може бути той народ, у якого вихована, розвинута та щаслива кожна особа
31	І. Рижський	Наголошував на важливій ролі естетики у вихованні
32	Й. Кронеберг	Критикуючи теорію «витонченого наслідування витонченій природі», стверджував, що смак, як людська якість – «не здатність відчувати витончене, а здатність задоволення»
33	М. Костомаров	Щоб члени його були проиняті «співчуттям до неосвіченості народу», прагненням до просвітительства, морального й естетичного розвитку людства
34	Т. Шевченко І. Франко	Сформували літературну естетику
35	Леся Українка	Їй властива не ідеологічна й специфічна релігійна свідомість, а свідомість культурна, зокрема етико-естетична, віра в розвиток і

		просвітництво людини
<i>Продовження таблиці</i>		
36	М. Зубрицький, О. Потебня, Г.Павлуцький	Найбільш прогресивні філософські ідеї в галузі естетики того часу
37	М. Драгоманов	Висловлював своє враження від мистецьких творів, здебільшого це стосується літературної критики
38	М. Зубрицький, В. Шухевич	Указували на естетику народного фольклору, орнаменту, традиції декоративно-ужиткового мистецтва тощо
39	Н. Калашник	До 30-х рр. зростали таланти в архітектурі, театральному та кіномистецтві. Водночас формувалася, підтримувалася владою та поширювалася нова теорія естетики – «марксистсько-ленінська»
40	Н. Калашник	Наприкінці 30-х рр. ХХ ст. була розроблена теорія Е.в. дітей та юнацтва, в основу якої спочатку було покладено принцип дидактики художньої освіти, згодом зроблено спробу на принциповому визнанні Е.в. потенціалу художньо-творчої діяльності дітей створити цілісну систему Е.в.
41	Н. Калашник	До 60-х рр. ХХ ст. статус загального Е.в. «удосконалюється». Те, що «подобалося» і «не подобалося» було відповідним часові або, навпаки, протистояло доктрині комуністичного виховання на тлі естетики тодішнього радянського суспільства
42	І.Зязюн, О. Семашко, В.Орлов	Створили програму Е.в., яка визначала завдання в основних сферах соц. діяльності, у тому числі, у навчально-виховній сфері та у сфері вільного часу, й окреслили шляхи реалізації Е.в. – управління ним, питання кадрового, методичного забезпечення
43	Б. Ананьєв, Ю.Борєв, О. Буров, І. Гончаров	Здійснювали теоретичну інтерпретацію поняття «естетична культура». Одним із проявів Е.к. вважали ставлення до культурних цінностей та мистецької діяльності
44	М. Киященко, В. Разумний, С.Уланова, В. Ядов	«Найважливішими складовими естетичної культури є духовність і мистецтво, які перебувають у процесі неперервного розвитку та взаємозбагачення»
45	Ю. Бабанський, В.Сухомлинський, В. Шацька	Мова йде про створення єдиної варіативної концепції естетичного виховання у освітній, виховній й художньо-творчій роботі з дітьми
46	Г. Победоносцев	Відкритим залишається питання про паритетну взаємодію Е.в. з ініціативою та творчістю школярів в умовах дозвілленої діяльності. Е.в. розглядається як процес формування певного Е. відношення людини до дійсності
47	А. Карталов	«Е.в. – суспільний процес, спрямований на формування естетичного відношення людини до дійсності, певних взаємин між людьми, здатності розуміти й створювати красу в дійсності та в мистецтві, здатності перетворювати дійсність відповідно до законів краси»
48	Д. Джола, А. Щербо	Розглядають Е.в. через поняття «естетичне відношення», розробляють такі поняття, як «Е. цінності», «Е. сприйняття», «Е. смак», «Е. потреби», «Е. почуття», «Е. судження»
49	Ю.Петрова Г. Петрова, Л. Печко, Г. Мухаметзянова	«Е.в. – педагогічний процес взаємодії педагога й учнів з метою розвитку естетичного відношення особистості до дійсності й мистецтва; вид виховної роботи, у процесі якої засвоюються ест. знання, здобуваються творчі вміння, формується світогляд»

51	Д.Кабалевський	«Щоб навчити дітей бачити, відчувати й розуміти прекрасне, треба формувати вміння творити прекрасне у своєму повсякденному житті»
<i>Продовження таблиці</i>		
52	Б. Неменський	«Повноцінний естетичний розвиток кожної особистості пов'язаний з розвитком інтелекту й повноцінного засвоєння моральних принципів, що власне й забезпечує гармонійність її виховання» Приділяє емоційно-чуттєвій сфері Е.в. засобами мистецтва
53	Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Д. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Б. Теплов та ін.	Розглядають психологічні складові Е.в., вплив різних естетичних факторів на естетичну свідомість та емоційно-почуттєву сферу підростаючих поколінь. Досліджували емоційну природу почуттів, психологію творчості, психологічні аспекти свідомості, естетичних категорій, естетичних цінностей тощо
54	С. Русова	«Результатом Е.в. є формування естетичної культури школярів – процес вироблення естетичних установок, ціннісних орієнтацій в області почуттів, потреб, інтересів, ідеалів і смаків, критеріїв оцінки й принципів естетичного ставлення до дійсності»
55	З.Гіптерс, О.Олексюк, О.Рудницька, Г.Сагач, Г.Шевченко, Ж.Юзвак, Г. Лабковська, Г.Сотська та ін.	Доводять, що значне місце у вирішенні проблем Е.В. належить розвитку духовності особистості. Визначають «Е.в. системою комплексного, планомірного, цілеспрямованого й послідовного впливу на людину з боку певних соціальних інституцій та установ на основі єдиних науково-педагогічних принципів, методів та засад, у результаті чого в неї виникає світоглядна установка на безпосередню творчу оцінку дійсності і власного життя в суспільстві як проявів прекрасного й потворного, піднесеного й низького, трагічного й комічного та інших естетичних категорій»
56	В.Бутенко, М.Верб, І.Гончаров, Л.Масол Н.Миропольська, Н.Волошина, Л.Печко, Г.Тарасенко та ін.	Розглядають проблеми Е.в., морально-естетичного та естетико-екологічного виховання учнів різних вікових груп засобами мистецтва. Досліджують зміст, засоби, особливості формування та розвитку естетичної культури, естетичного ставлення до природи, мистецтва, світу тощо. Розробляють державні стандарти, програми, підручники з предметів художньо-естетичного профілю.

ДОДАТОК Б
ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА
ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ

Додаток Б.1

Методика визначення рівня здатності підлітка до естетичної діяльності
(авторська методика: Серих Л.В.)

Опис методики

Методика застосовується для вивчення здатності підлітків організувати та здійснювати власну естетичну діяльність, необхідну для досягнення певної мети. Також здатність розуміється і як продуктивний процес інтеграції когнітивних, соціальних та поведінкових компонентів задля здійснення оптимальної естетичної діяльності в різноманітних ситуаціях.

Інструкція до методики

Прочитайте, будь ласка, кожне твердження й укажіть в бланку анкети одну найбільш слушну відповідь стосовно ефективності Вашої здатності до естетичної діяльності (позначивши знаком «+», «0» або «v» відповідний рядок).

Анкета № 1

1. Як Ви вважаєте, чи є мистецтво пріоритетним у наш час?

- a) Так
- b) Ні
- c) Не знаю

2. У чому Ви бачите головне призначення мистецтва у наш час?

- a) У бажання творити, у поштовху до діяльності
- b) У наданні насолоди людям
- c) У створенні предметів краси

3. Які види сучасного мистецтва Ви вважаєте найпоширенішими?

---

a) Називають

b) Знають дещо, частково

c) Не називають

4. Як Ви вирізняєте естетично виховану особистість у загальній масі людей?

- a) За поведінкою
- b) За ходою, поставою, манерою говорити
- c) За зовнішністю, одягом

5. Чи зголосилися б Ви взяти участь у шкільному концерті, виставі, показі мод, конкурсі художньої творчості тощо?

- a) Так
- b) Ні
- c) Не знаю

Обробка результатів методики

За кожну відповідь а) респонденти отримують 3 бали, б) – 2 бали, с) – 1 бал.

Загальна сума балів складає число, яке дорівнює визначеному рівню здатності вихованця до естетичної діяльності.

14-15 б. – високий рівень здатності;

13-10 б. – достатній рівень здатності;

9-5 б. – недостатній рівень здатності.

Питання	1	2	3	4	5
Відповіді					
a)					
b)					
c)					
Разом					

Додаток Б.2
Методика визначення естетичного іміджу підлітка
 (Презентація самого себе)
 (Авторська методика: Серих Л.В.)

Опис методики

Методика застосовується для вивчення іміджу підлітків, їх вміння презентувати себе й продемонструвати власну естетичну діяльність, необхідну для досягнення певної мети. Також презентація розуміється і як продуктивний процес інтеграції когнітивних, соціальних та поведінкових компонентів задля здійснення оптимальної естетичної діяльності в різноманітних ситуаціях.

Інструкція до методики

Прочитайте, будь ласка, кожне твердження й укажіть в бланку анкети одну найбільш слушну відповідь стосовно ефективності Вашого зовнішнього естетичного вигляду та іміджу (позначивши знаком «+», «0» або «√» відповідний рядок).

Анкета № 2

1. Чи вважаєте Ви себе естетично розвинутою особистістю?

- a. Так
- b. Ні
- c. Можливо

2. Обираючи предмети власного користування (одяг, аксесуари, предмети вжитку, мобільні телефони, предмети побуту, меблі, інше), ви користуєтесь?

- a. Власним смаком
- b. Віянням моди
- c. Досвідченою, науковою, авторитетною думкою

3. Які Ви знаєте молодіжні стилі, що визначають імідж сучасної людини?

-
- a. Називають
  - b. Знають дещо, частково, віддалено
  - c. Не називають

4. Обираючи речі власного користування, формуючи власний імідж, чи дотримуетесь Ви одного стилю?

- a. Так
- b. Іноді
- c. Ні

5. Чи дотримуетесь Ви в одязі, взутті однієї кольорової гами?

- a. Так
- b. Іноді
- c. Ні

Обробка результатів методики

За кожну відповідь а) респонденти отримують 3 бали, б) – 2 бали, с) – 1 бал.

Загальна сума балів складає число, яке дорівнює визначеному рівню сформованого іміджу вихованця в естетичному середовищі та власній естетичній діяльності.

14-15 б. – високий рівень сформованого іміджу;

13-10 б. – достатній рівень сформованого іміджу;

9-5 б. – недостатній рівень сформованого іміджу.

Питання Відповіді	1	2	3	4	5
a)					
b)					
c)					
Разом					

Додаток Б.6

Методика визначення рівня ставлення учнів до вивчення навчальних дисциплін (авторська методика: Серих Л.В.)

Опис методики

Методика застосовується для вивчення рівня ставлення підлітків до вивчення навчальних (шкільних) дисциплін, їх вміння характеризувати себе з точки зору естетичних категорій й можливості здійснювати естетичну діяльність, необхідну для досягнення певної мети. Також естетична культура підлітка розуміється і як продуктивний процес інтеграції когнітивних, соціальних та поведінкових компонентів задля здійснення оптимальної естетичної діяльності в різноманітних ситуаціях.

Інструкція до методики

Методика визначення рівня формування естетичної культури учня містить чотири відкриті запитання (1-3,6), в яких маєте зазначити в бланку анкети одну найбільш прийнятну для Вас відповідь (позначивши знаком «+», «о» або «v» відповідний рядок) та питання (4,5,7), в яких Ви маєте підкреслити або доповнити думку, подану в анкеті, характеризуючи Ваше ставлення до наповнення естетичним змістом, мистецькими творами зміст навчальних предметів, які вивчаються у Вашому класі.

Анкета № 6

1. Чи вважаєте Ви, що сучасний учень має бути освіченою, всебічно розвинутою особистістю?
Так. Ні. Не зовсім.

2. Чи є пріоритетними культура й освіта у вашому житті?
Так. Ні. Інколи.

3. Визначте місце гуманітарних наук в освіті?
  - А) Головне.
  - Б) Основне, але не головне.
  - В) Останнє.
  - Г) Провідне.
  - Д) Тимчасове.
  - Є) Проміжне.

4. Чи достатньо вивчається предметів у вашому класі для підвищення рівня Вашої культурної компетентності, культурологічного світогляду? Якщо не достатньо, то яких предметів, на Вашу думку, не вистачає? Внесіть пропозиції щодо їх введення.

---

5. З яких видів мистецтв Ви відчуваєте потребу поглиблення знань?

---

6. Які обставини, на Ваш погляд, впливають на визначення поняття прекрасного?
  - 1) Епоха.
  - 2) Національний фактор.
  - 3) Расовий фактор.
  - 4) Релігійна приналежність.
  - 5) Мода.
  - 6) Індивідуальні риси особистості.
  - 7) Психологічні особливості особистості.
  - 8) Природа.
  - 9) Музична культура.
  - 10) Етнічні традиції, цінності.
  - 11) Матеріальне середовище.
  - 12) Фізична спрямованість особистості.

Додаток Б.8
Анкета № 8
МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ УЧНЯМИ
ІНТЕР'ЄРА
(Авторська методика: Сєрих Л.В.)

1. Чи задовольняє Вас кольоровий та світловий фон навчальних кабінетів, де Ви навчаєтеся ?

Так (яких?) _____

Ні (яких?) _____

2. Чи забезпечено чистоту, порядок у навчальних кабінетах Вашого закладу?

Так. Ні. Не завжди.

3. Чи раціонально розміщено навчальне обладнання у кабінетах, де Ви навчаєтеся?

Так. Ні. Не завжди.

4. Чи раціонально розміщені наочні посібники в навчальних кабінетах?

Так. Ні. Не завжди.

5. Чи створені в кабінетах композиції живих кімнатних квітів?

Так. Ні. Іноді.

6. Чи прикрашені кабінети художніми виробами вчителів, учнів?

Так. Ні. Іноді.

7. Чи є важливим для Вас оформлення навчальних кабінетів Вашого закладу в кольорі?

Так. Ні. Мені байдуже.

8. Яким кольорам Ви надаєте перевагу?

1) Активним.

2) Збуджуючим до діяльності.

3) Заспокійливим.

4) Наділеними лікувальними властивостями.

9. Чим подобаються Вам речі, що знаходяться в навчальному кабінеті (потрібне підкреслити):

- Матеріалом
- Фактурою
- Формою
- Кольором
- Геометрією
- Температурою
- Запахами
- Звуками
- Потрібністю

Обробка результатів методики

Ключ до обробки результатів:

За кожну відповідь а) респонденти отримують 3 бали, б) – 2 бали, с) – 1 бал. Загальна сума балів складає число, яке дорівнює визначеному рівню ставлення учнів до вивчення шкільних дисциплін.

- 14-15 б. – високий рівень здатності;
- 13-10 б. – достатній рівень здатності;
- 9-5 б. – недостатній рівень здатності.

	Високий рівень сприймання		Достатній рівень сприймання		Недостатній рівень сприймання	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%

Додаток Б.9

Анкета № 9

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЗНАЧЕННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА
ДЛЯ УЧНІВ

(Авторська методика: Сєрих Л.В.)

1. *Визначте власну позицію щодо значення естетичного середовища в освітньому просторі Вашого закладу:*

- А) Необхідне.
 Б) Мені байдуже: створено воно чи ні.
 В) Естетичне середовище сприймаємо як умови для зручності в навчанні.

2. *Яку участь Ви берете у створенні естетичного середовища в закладі?*

Активну. Зовсім ніякої. Періодично беру участь.

3. *У якому розрізі в закладі Ви берете участь у створенні естетичного середовища? (Укажіть вид роботи)*

- А) На рівні естетизації свого робочого місця.
 Б) На рівні естетизації класної кімнати.
 В) На рівні естетизації вестибюлів школи.
 Г) На рівні окультурення пришкольніх ділянок.
 Д) На рівні естетизації спортивної зали, актової зали.
 Є) На рівні естетизації спортивних ділянок, стадіону школи.

4. *Як часто на виховних заходах обговорюються питання естетичної культури учасників навчального процесу?*

Кожного місяця. Інколи. Зовсім не обговорюються.

5. *Чи допомагають Вам педагоги в естетичному оформленні навчальних кабінетів, позанавчальних приміщень, зал, майстерень?*

Так. Ні. Інколи.

6. *Як часто на уроках чи в позаурочний час акцентується увага на значенні естетичного виховання в житті дитини?*

Часто. Інколи. Ніколи.

7. *Як часто для учнів Вашого класу організовуються екскурсії в музеї, картинні галереї, на виставки, до театрів, екскурсії на природу, по історичним та краєзнавчим місцям?*

Часто. Інколи. Зовсім не організовуються.

8. *Як часто Ви відвідуєте тематичні виставки робіт художників?*

Часто. Інколи. Не відвідував жодного разу.

9. *Як часто для Вас організовувалися зустрічі з діячами мистецтва?*

- Щороку.
- Щомісячно.
- Інколи.
- Не організовувалися жодного разу.

10. *Чи берете Ви участь у різноманітних конкурсах художньої самодіяльності?*

Постійно. Час від часу. Не беру участі.

11. *Під час чергування по школі підтримуєте Ви чистоту в приміщенні, прибираєте територію?*

Так, часто. Ні. Інколи.

12. *Чи берете Ви участь у випуску стіннівок, бюлетенів, що відображують шкільне життя?*

Так. Ні. Інколи.

13. *Як часто в закладі проводяться літературно-музичні вечори, конкурси?*

- Проводяться часто.
- Проводяться рідко.
- Зовсім не проводяться.

Обробка результатів методики

За кожну відповідь а) респонденти отримують 3 бали, б) – 2 бали, в) – 1 бал. Загальна сума балів складає число, яке дорівнює визначеному рівню ставлення учнів до вивчення шкільних дисциплін.

- 14-15 б. – високий рівень здатності;
 13-10 б. – достатній рівень здатності;
 9-5 б. – недостатній рівень здатності.

Ключ до обробки результатів:

№	Високий рівень значення		Достатній рівень значення		Недостатній рівень значення	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%

Додаток Б 10
Методика визначення самоефективності
Шкала самоефективності
(Методика: Р. Шварцер, М. Єрусалем)

Опис методики

Методика застосовується для вивчення самоефективності – впевненості (переконань) щодо здатності організувати та здійснювати власну діяльність, необхідну для досягнення певної мети. Також самоефективність розуміється і як продуктивний процес інтеграції когнітивних, соціальних та поведінкових компонентів задля здійснення оптимальної стратегії в різноманітних ситуаціях.

Інструкція до методики

Прочитайте, будь ласка, кожне твердження та вкажіть в реєстраційному бланку одну найбільш слушну відповідь стосовно ефективності Вашої професійної діяльності (позначивши знаком «+» відповідну клітину).

Реєстраційний бланк:

№ з/п	ТВЕРДЖЕННЯ	Абсолютно не правильно	Скоріш неправильно	Скоріш правильно	Абсолютно правильно
1	Якщо я добре постараюсь, то завжди знайду вирішення навіть складних проблем				
2	Якщо мені щось заважає, то я все ж знаходжу шляхи досягнення своєї мети				
3	Мені достатньо легко досягати своїх цілей				
4	У несподіваних ситуаціях я завжди знаю, як поводитись				
5	Я вірю, що можу упоратися з непередбаченими труднощами				
6	Якщо я докладу достатньо зусиль, то зможу упоратися з більшістю проблем				
7	Я готовий(а) до будь-яких труднощів, оскільки покладаюся на власні здібності				
8	Якщо переді мною постає якась проблема, то я звичайно знаходжу кілька варіантів її вирішення				
9	Я можу щось вигадати навіть у безвихідній, на перший погляд, ситуації				
10	Я звичайно здатен(а) тримати ситуацію під контролем				

Обробка результатів методики

Шкала самоефективності складається з 10-ти тверджень, які респонденту пропонується співвіднести з ефективністю своєї діяльності.

Позначення респондентом клітини «абсолютно неправильно» дає 1 бал; «скоріш неправильно» дає 2 бали; «скоріш правильно» – 3 бали; «абсолютно правильно» – 4 бали.

Отримання підсумкового результату здійснюється шляхом складання балів за всіма 10-ма твердженнями.

Інтерпретація результатів методики

Отримані результати інтерпретуються таким чином:

36-40 балів – висока самоефективність;

30-35 балів – вища за середню;

25-29 балів – середня;

20-24 бали – нижча за середню;

19 і менше балів – низька.

Додаток Б.11 ЕКСПРЕС-ОПИТУВАННЯ ВЧИТЕЛІВ

(деякі твори-мініатюри або короткі вислови про естетичне виховання вчителів предметів художньо-естетичного циклу)

Ми зареволюційно вивели навчально-го матеріалу на уроках образотворчого мистецтва для естетичного виховання підлітків

Лік форми і методи виховання використовують в навчальній і позанавчальній діяльності.

В цьому ви вбачаєте можливість позитивної освіти в естетично-му вихованні підлітків.

Вивели навчальною матеріалу на уроках образотворчого мистецтва для естетичного виховання підлітків зареволюційно часом, замінив від рівня вихованості, освітнього розвитку самих учнів.

Методи: словесні (беседа, розповідь, прізвища напам'ять), наочно-демонстраційні (показ зразків, репродукцій) практичні (виконання графічного завдання) метод проєкції проблемне питання інтерактивні методи

Форми: індивідуальні, групові, колективні.

3. Можливість позитивної освіти я вбачаю в окремій або всіх унів. обов'язково за інтереса

для активних учнів

2. Лік форми і методи в естетично-му вихованні використовують в навчальній і позанавчальній

своєю метою в різних формах. Я вбачаю окремий позитивний вплив мистецтва: інтерактивна, мовна, музика та ін. Це вплив використовують лік

1. Чи задовольняє виконання навчальних завдань на уроках сформовані вміння та навчальні результати?

2. Як форми і методи естетичного виховання впливають на навчальні результати?

3. В чому багаторазово використовують естетичні виховання?

2. Задовольняє, але не в повній мірі. Тому це, естетичне виховання це не тільки викладання матеріалу, а і естетичне оформлення кадру, естетичний вигляд уроча. Естетичне виховання - в певній мірі впливає на естетичне виховання на уроках, а не тільки, на вихованні.

2. Форми та методи естет.

Лекції, розповіді, виконання, малювання, ілюстрації, театральні постановки, музичні твори, екскурсії по музеях, виставках, театрах.

- Публіцистика
- Робота з журналом
- Робота з газетою
- Малювання під музику
- Організація виставки, театральних постановок.

3. Чим позакласна освіта впливає на розвиток творчих здібностей учнів, зацікавленість їх. Нуртими, які розвивають ці творчі здібності, задоволення потреби творити.

Але естетичне виховання перш за все це з м.і, створюючи сприятливі умови, а не тільки навчання, навчальні завдання.

Тема 1

*1 Чи задовольняє виконання навчальних завдань на уроках сформовані вміння та навчальні результати?

*2 Як естетичного виховання впливають на навчальні результати?

1. Як форми і методи естетичного виховання використовують в навчальній та позаурочній час?

3. В чому ви вважаєте переваги в позакласній освіті естетичного напрямку?

Розповіді.

1. Як задовольняє теми, що по-перше, мали кількісно годин на виконання предмету, по-друге, об'єктивності практичних робіт в часі, мали збільшення методичними розробками та ілюстраціями матеріалом.

2. Використовують методи і форми:

- "Ламулетек";
- "Мозкова атака";
- "Наукова конкуренція";
- метод проектів;
- виставка робіт (конкурсний показ);
- виставка-презентація;
- майстер-клас.

3. В шкільній роботі, навчальних екскурсіях.

1. Чи задовольняє вивчення навчального матеріалу на уроках ест. м-ва діє естетичний виховний підійти.

Вивчення навчального матеріалу на уроках ест. м-ва задовольняє частково, бо воно зачіпає тільки певні аспекти самостійної діяльності учнів, і тільки частково, залучаючи матеріальну базу.

2. Які форми і методи для виховання використовуються в навчальній і позаурочній час.

Методи: бесіда, розповідь, проблемне питання, дискусія, "коло ідей", метод проектів, графічна гра, інтерактивні методи навчання.

Форми: групові, індивідуальні.

3. Чому ви бачите можливість покращити освіту в естетичному вихованні підійти.

В нашому навчальному закладі велику увагу приділяють естетичному вихованню.

Незважаючи на це уртки:

- Соціальний "Соціалізм"
- колективістський;
- театральний "Маска"
- чисті руки;
- фізкультура;
- Миття рук по кожному: бажано, мила, ...

1. Чи задовольняє вивчення навчального матеріалу на уроках ест. м-ва діє естетичний виховний підійти?
2. Які форми і методи естетичного виховання використовуються? (в урочній та позаурочній час)
3. Чому ви бачите можливість покращити освіту в естетичному вихованні підійти.

1. Навч. матеріал з ест. м-ва не може в повній мірі задовольнити естетичний розвиток учнів. Естетичне виховання - широке поняття, яке включає і вплив до зовнішнього вигляду людей (одяг, зачіска), і краса природи, естетична приналежність і т.д. Взагалі, естетичне виховання починається з сім'ї.

2. В урочній час - безпосередньо, майстер-класи, покази зразків кращих робіт, групові роботи, колективні, малювання на музику (розвиток захоплення мистецтвом) В позаурочній - екскурсії в природу, в музеї, картини, малювання за натюрмортами, виконання робіт з використанням мистецтва (де замалювати на уроках).

3. В розвитку творчих здібностей дітей за допомогою колективних колективних (ест. м-ва, конструктивні і т.д.). Створювати атмосферу зацікавленості мистецтвом.

1 Чи задовольняє вивчення навчального матеріалу на уроках образотворчого мистецтва діє естетичного виховання підлітків.

2. Які форми і методи естет-го виховання підлітків використовує в навчанні на позаур-час.

3. В чому ви бачите ефективність позашк.- освіти в естет-ому вихов. підлітків.

1) На уроках образотворчого мистецтва постійно не вистаєв часу на практичні роботи, учні не ведуть виконувати завдання, всім інформуючі були вивчили, а вивчили й спеціалісти уроку, часом ще й ходили раз і повороту фітнесу те, про що повторює. А чому здійснювати екскурсії? Чому вивчення навч. матеріалу на уроках для естет-го виховання мала не дають ефекту.

2) Інтерактивна презентація. Образотворче мистецтво достало широко використовувати інтерактивні методи на мистандартних "горіле організації уроку на мист-метод "Так-ні";
- робота в малих групах;
- "Естетичні";
- Три-конференція;
- "Наукова конференція";
- Екскурсії, обговорення, дискусії.

3) В позашкільній освіті базу ефективності маю:
- збільшення турків
- майстерів
- зустрічі з відомими художниками
- проведення майстер-класів
- екскурсії до цікавих місць.

1 Чи задовольняє вивчення навчального матеріалу на уроках, де ми для естетичного виховання підлітків?

2 Які форми і методи естетичного виховання підлітків використовує (в навчальній та позанавчальній діяльності)?

3. В чому ви бачите ефективність позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків?

1) Не повною мірою. На мій погляд, інтерактивна презентація на мист-матеріалу не сприяє естетичному вихованню. Її мист-сприйняття було зменшило всієї творчості вихованців, навчили тільки самими, мист-мист-краще сприймається в окремих базових питаннях та тільки чому для практичної діяльності, сприйняття творч. мистецтва і т.д.

2) Сприяє мист-на аніміз мистецтв творч.; віртуальні подорожі музеями світу, інтерактивні твори завдання, екскурсії до музеїв, інших місць. практична діяльність учнів на уроках та в позашкільній час.

3) В естетичному вихованні підлітків позашкільної освіти, на мій погляд, має ширшу ефектив-

ність порівняно зі школою. Дитина від го заняття поза шкільною зосереджує свою увагу на ту діяльність, якою він бачить перевагу а знати, хочемо нею займатися. при цьому вивчає діяльність. А це дає можливість ширше пізнати окремі питання, краще осягнути і розвинути певні практичні навички.

Через це можна бути те, що не всі діти одразу починають робити, сприймаючи на естетичне виховання але цей процес є відносним, оскільки схильності до певної реалізації діяльності індивідуальні.

Додаток Б.12
Формувальна ознака критерію, критеріальні показники та методи дослідження
за критерієм «Ступінь естетичної вихованості підлітків»

<i>№ з/п</i>	<i>Критерій</i>	<i>Формувальна структурна ознака критерію</i>	<i>Критеріальні показники</i>	<i>Методи дослідження</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
<i>1</i>	<i>Перцептивно-емоційний</i>	<i>Вираження потреби набуття підлітками відчуттів, здатності сприймати красу</i>	- Сенсорна культура: - відчуття кольору, ритму, форми, звуку, тембру, - інтерес до мистецтва; - особистісна орієнтація в художньому просторі,	- Тести, - творчі завдання на підбір кольорової гами, - аналіз і самоаналіз художніх творів учнів, - віртуальний майстер-клас,
		<i>Виявлення власного естетичного ставлення до мистецтва</i>	- оцінювання, інтерпретація змісту мистецьких творів, - аналіз творів, - усвідомлення естетичного образу, застосовуючи відповідну термінологію.	- аналіз розповідей; - малюнки, - бесіди-обговорення, - аналіз поведінки, - фотографії тощо
		<i>Оцінювання та інтерпретація змісту мистецьких творів</i>	- Емоційно-естетичне сприймання, - ставлення до мистецтва; - емоційність реагування;	- Твори-описи, - характеристика творів мистецтва, бесіди;
		<i>Розуміння значення мистецтва в житті людини та суспільства</i>	- здатність співпереживання, - вираження власних почуттів, емоцій, думок; - емпатійність сприймання, - глибина проникнення в художній образ, - міра власних емоційних вражень.	- малюнки-настрої, - створення образів у холодній, теплій гамах, - написання віршів, - написання творів-есе, - створення колективних творчих композицій; - обмін думками, - етюди тощо
		<i>Коригування міри власних емоційних вражень</i>		
		<i>Вираження найістотніших естетичних оцінок; відчуття насолоди</i>	- Розвиненість естетичних оцінних суджень, - естетична оцінка, відгук; - екзистенціальне переживання, - переживання стану радості,	- Твори-есе, - екскурсії, - дитяче журі, - оцінка дитячих вистав, - оцінка показу моделей,
		<i>Вираження власних оцінних суджень у процесі комунікації, взаємодії</i>	- розвиненість навичок взаємодії, - розвиненість навичок комунікації.	- фотографування, - створення слайдів, - створення презентацій, - драматизації, - вірші, малюнки тощо

2	Когнітивно-пізнавальний	<p>Вираження найістотніших ознак інтересу, бажання, потреби, зацікавленості до мистецтва, спілкування, до взаємодії.</p> <p>Відображення необхідної кількості та якості набутих знань, умінь.</p> <p>Спроможність до аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння.</p> <p>Зняття фізичної і психологічної напруги під час естетичної діяльності.</p> <p>Вираження ціннісного ставлення до творів мистецтва у процесі їх аналізу та інтерпретації.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Наявність інтелектуальних навичок, бажання до набуття знань, зацікавленість, - знання творчої спадщини українського та світового мистецтва, - знання особливостей українського мистецтва, мистецтва країн світу, його видові, стильові ознаки, - розуміння ролі культури у суспільстві та духовному житті людини, - розуміння сутності полікультурного діалогу в сучасному житті, - розуміння особливостей та ролі засобів масової інформації в сучасному суспільстві, - знання основних рис творчості відомих митців минулого і сучасності. 	<ul style="list-style-type: none"> - Контрольні завдання, - аналіз матеріалів етнографічних експедицій, - альбоми, - презентації, - фільми, - репортажі для телебачення, - робота з підручником, - робота над усним і писемним мовленням, - робота з альбомами, - створення усних та письмових повідомлень, використовуючи мистецьку літературу, можливості Internet.
		<ul style="list-style-type: none"> - Знання українських традицій, звичаїв та обрядів, - знання основних виражальних засобів різних видів мистецтва, - знання жанрових, стильових особливостей мистецтв, синтезу мистецтв, - розуміння значення мистецтва у житті людини та суспільства, - розуміння впливу естетичного середовища на людину. 	<ul style="list-style-type: none"> - Контрольні завдання, - аналіз сценаріїв, виховних заходів, (народних свят), - усні вправи, - складання завдань, запитань, ребусів, кросвордів, - анкети, - колективні творчі вправи, - опитувальники. 	
		<ul style="list-style-type: none"> - Знання регіональних особливостей орнаментики, колористики виробів, - знання особливостей музичного, театрального, хореографічного мистецтва регіону та України, специфіки, автентичності, образності, поліфонічності, - знання найвідоміших митців. 	<ul style="list-style-type: none"> - Контрольні завдання, - морфологічний і семантичний аналізи декоративних виробів народних майстрів з різних регіонів України, - анкетування; - кількісний аналіз; - бесіда; - спостереження. 	

3	Діяльнісно-творчий	<p><i>Вираження найістотніших ознак бажання набуття художньо-естетичного досвіду, ознак майстерності.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> - Мотивація до художньо-естетичної діяльності, - елементарні навички імпровізації у процесі творчого самовираження, - упровадження нових способів естетичної діяльності. 	<ul style="list-style-type: none"> - Опитування учнів, учителів і батьків - спостереження, - діалоги; - обговорення; - бесіди.
		<p><i>Зацікавленість у художньо-творчій діяльності.</i></p> <p><i>Вираження вольової спрямованості, готовності і участі у колективній, груповій, індивідуальній творчій діяльності, у різних видах та жанрах мистецтва.</i></p> <p><i>Бажання творчої самореалізації.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> - Усвідомлена творча активність, творчі успіхи, - висока організованість спільної творчості, - готовність до спілкування, - ефективність виконання справ, - висловлювання судження про: своєрідність краси природи різних країн світу, рідного краю, зв'язок природного і культурного середовища; гармонію природних форм у середовищі та взаємозв'язок людини з природою; специфіку духовного і матеріального світу. 	<ul style="list-style-type: none"> - Анкетування, - аналіз класних та гурткових журналів, - аналіз декоративних виробів учнів, - творчі завдання, - міні-твори, - бесіди, - фотографії, - спостереження, - усні відгуки, - квести, - завдання, - запитання, - малюнки.
		<p><i>Виявлення естетичного ставлення до набутого естетичного досвіду, власної творчої діяльності та процесу культурного самовираження.</i></p> <p><i>Виявлення вміння спілкуватися, взаємодіяти, допомагати одноліткам.</i></p> <p><i>Виявлення прагнення до творчої активності, взаємодії.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> - Уміння аналізувати та інтерпретувати твори мистецтва, застосовуючи відповідну термінологію, - розпізнавання стилів та національних традицій в мистецтві, одязі тощо; - застосовування набутих знань, умінь у процесі створення художніх образів; - уміння знаходити спільне та відмінне у творах митців різних країн, порівнювати гармонійний та дисгармонійний взаємозв'язок мистецтва з довкіллям; - вміння брати участь у колективній роботі; - аналізувати свої почуття, власне бачення мистецьких творів, власної роботи з оцінками інших учнів. 	<ul style="list-style-type: none"> - Бесіди, - опитування учнів, - співбесіди, - круглі столи, - дискусії, - відповіді, - сценки-завдання; - етюди, - оцінка вчителя-вихователя, - дитяче журі, - оцінка-відгук інших дітей, - спостереження, - відповіді учнів, - твори-роздуми, - інтерв'єзія, - проекти, - колективні творчі справи, - письмові відповіді тощо

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СЄРИХ Лариса Володимирівна,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії і методики змісту освіти
Комунального закладу*

Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

**ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ:
теоретико-методологічний аспект**

МОНОГРАФІЯ

Підписано до друку 26.06.2026
Формат 60x84/16. Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman
Друк цифровий. Ум. друк. арк. 9,2
Тираж 100 пр. Зам. 12/26

Видавець і виготовлювач: РВВ КЗ СОІППО
м. Суми, вул. М. Сумцова, 5

Лариса Серих – керівник науково-дослідної роботи «Теорія і методика взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків», учитель-методист, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і методики змісту освіти, магістр з управління, методист з мистецтва, регіональний координатор мистецької освітньої галузі, тренер, фасилітатор Комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти.

Сфера наукових інтересів – теорія та методика вищої професійної освіти, теорія та методика виховання, особистісно-професійна компетентність педагогів дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної та вищої освіти, розвиток педагогічної майстерності, естетична культура, мистецька освіта, естетичне виховання, художня культура, художня педагогіка, дизайн-освіта, паперопластика, образотворче, музичне, театральне мистецтво, театралізована діяльність, декоративно-ужиткове мистецтво, мистецтвознавство, взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти.